IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCHARMADIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1923

Pallas részvénytársaság nyomdája.
Budapest, V., Honvéd-utca 10.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

Lap

Császár Elemér: A negyvenes évek kritikai munkássága. I. és II. közl. ... 34, 157

Horváth Cyrill: A Krisztina-legenda ... 1, 129

Thienemann Tivadar: XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei. II. és III. közl. ... 22, 143

ADATTÁR.

Az Apiarius budapesti kivonata. *Holik Flórist*ól ... 95

Arany János levele Emődy Dánielhez. *Harsányi István*tól ... 100

Arany János széljegyzeteiből. *Debreczeni Ferenc*től ... 82

Bárótzi Sándor három levele báró Vay Miklóshoz. Közli: *Harsányi István* ... 92

Bessenyei György Debretzennek siralma c. eddig kiadatlan poemája. Közli: *Harsányi István* ... 54

Az Érdy-kódex egy helyéről. *Holik Flórist*ól ... 184

Egy új Gyöngyösi-kódex. *Kocsis Lénárd*tól ... 101

Kazinczy Ferenc három levele báró Vay Miklóshoz. Közli: *Harsányi István* ... 181

Ismeretlen kuruc-kori versek. *Badics Ferenc*től ... 187

A Nagyidai Czigányok-hoz. *Debreczeni Ferenc*től ... 105

Salamon és Markalf tárgyköréhez. *Holik Flórist*ól ... 185

Szentgyörgyi József levele Kazinczyhoz. *Gulyás József*től ... 104

Tompa Fekete könyvéhez. *Gulyás József*től ... 100

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. *Bánhegyi Jób*ól ... 110

Csahihen Károly: Szépirodalmi kritikusaink. *Császár Elemér*től ... 117

Csokonai Vitéz Mihály összes művei: *Császár Elemér*től ... 199

Lap

Emődy László: Petőfi-tanulmányok. *LS.*-től 207
Ferenczi Zoltán: Petőfi. *LS.*-től 112
Gopcsa László: Gárdonyi Géza. *K. K. J.*-től 207
Kéky Lajos: Petőfi. *Kiss-Kún Józsefe*től 117
Kristóf György: Petőfi és Madách. *LS.*-től 206
Oláh Gábor: Petőfi. *K. K. J.*-től 118
Papp Ferenc: Báró Kemény Zsigmond. I.—II. *Zsigmond Ferenc*től ... 195
Pataki József: A magyar szinészek története. *Papp Ferenc*től 109
Révész Béla: Ady Endre. *Gálos Rezső*től 115
Rubinyi Mózes: Vajda János. *Zsigmond Ferenc*től 113
Tolnai Vilmos: Bevezetés az irodalomtudományba. *Kocsis Lénárd*tól 106
Zsigmond Ferenc: Mikszáth. *Kocsis Lénárd*tól 205

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1922-ik évről. *Hellebrant Árpád*tól 119
Az 1923-ik évről. *Hellebrant Árpád*tól 208

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Lap

Adhelmus, *De laudibus virg.* 10, 11, 16, 139
Ado 8, 11, 12, 14, 16
Ady Endre 115, 116
Ágota és Borbála 154
Alphanus 12, 13, 16
Alsáni Bálint 184
Alvinczy 29
Apor- és Döbrentei-kódex viszonya 204, 205
Arany 174, 180; — *Nagyidai cigányok* 105; — *Toldi* 206; levele 100; — önéletrajzi adatok 82—87; variansok és jegyzetek költeményeihez .... 87—92
Armprust Kristóf, *Gonosz asszony* 148
Aseneth és József ..... 135—137

Bajza ....34—37, 40, 41, 174, 175
Bárlám és Jozafát 137
Bárótzi Sándor levelei ..... 92—94
Beda Venerabilis 8, 9, 139
Bessenyei György, *Debretzennek siralma* ..... 54—82
Borbála-legenda 133, 134, 138
Brant, Sebastian 150, 151
Bromyard, J. 95
Brunetière 108
Byron ..... 43—44

Cleinmann 183
Czakó, *Kalmár és tengerész* 45; — *Leona* 167
Czobor Mihály, *Aethiopika* 149
Csáktornyai Mátyás, *Grobian* 150—152
Császár Ferenc ..... 174—180
Csipkés György, Komáromi 33
Csokonai 80; — összes művei nek kiadása ..... 199—203

Danaë-monda 138
Dedekind ..... 150—152
dialogusok 146

Lap

Discipulus 95
Döbrentei-kodex, l. Apor
dráma, régi magyar 147

Emődy Dávid 100
Ének a szt. Jobbhoz 204
Eötvös József 36, 206; — *Éljen az egyenlőség* 45, 46
Erasmus 146, 147, 148, 154
Erdélyi János 36; — versei ... 170
Érdy-kódex egy helye 184
Eszterházi Tamás 25
Etőfi Andor 173
Euphemia-legenda 134, 138

Ferenczi Zoltán 163, 172
Feucht, Jakob 32
Fischart, Johann 151, 156
Fortunatus 153
Földessy Gyula 114
Frankenburg Adolf 35, 175

Gaal József 42
Gaetani, Ottavio 5
Garay János 39, 180
Gárdonyi Géza élete 207; — legelső művei 207
Gilemannus, Johannes 140
Goethe 45, 171
Goro, *Wanderungen durch Pompei* 181
Göncz Miklós, Pálházi 29, 30
Greguss Ágost 36
Gyirwa Vencel, *Krisztus urunk* 152, 153; — *Sybilla* 150
Gyöngyösi István, *Kemény János* 101—104
Gyulai Pál 38, 207

Hadnagy Bálint, l. Alsáni .....
Hafenreffer, Mathias 28
Halabori Bertalan 205
Hase, Conrad 152, 153

Lap

Heine ... 163, 164
Heltai Gáspár, *Fabulák* ... 148
Henszlmann Imre ... 36
Heyden Sebald ... 148
Hiador 43, 165—171: — *Corvin* 168
Hinár János ... 50
Holcot, R. ... 95
Horváth Lázár, P. 35, 42—49, 157, 169
Hrotsuitha, *Dulcitius* ... 97
Hunnius, Aegidius ... 25
Hunnius, Nicolaus ... 33
Hutten ... 156
Hutter, Leonhard ... 31

Irene-legendája ... 132—134, 138
irodalmi kritika, magyar . 117—118
irodalomtudomány ... . 106—108
Istvánfi Pál, *Volter* ... 146

Jacques de Vitry ... 186
Josephus Hymnographus ... 11
Jósika Miklós 40, 42, 46, 47; — *Két Barcsay* 50; — *Visszhangok* 175; — *Zrinyi a költő* 44

Kara Musztafa ... 155
Kazinczy 36, 41, 45, 104, 105; — levelei Vay Miklóshoz 181—183
Kelmenfy, *Meghasonlott kedély* 170
Kemény Póli bárónő ... 197
Kemény Zsigmond ... 195—199
Keszthelyi-kódex, l. Apor
Király Jakab ... 26
Kisfaludy Károly ... 39, 63
Kisfaludy Sándor, *Himfy* ... 39
Klöz Jakab ... 29
Kovács Pál 42, *Nemesek hadn.* 49—50
Kölcsey ... 36
Középkori verseink ... 203—205
Krisztina-legenda. 1—21, 129—142
Kunos Endre ... 169
Kuruc-kori versek, ismeretlen 187—194
Kúthy Lajos ... 42

Legenda aurea ... 13, 14, 16, 19
Lessing ... 161
Lethenyei István ... 31
Liberiana-kodex ... 13—19
Lobwasser, Ambrosius ... 27
Lónyay Mária ... 198
Luther ... 22, 23, 147

Madách, *Ember trag.* ... 206
Madarász Márton ... 31

Lap

Magyar Aesopus ... 149
Magyari István ... 25, 26
Maundeville, John ... 149
Mayer, Johannes Fr. ... 33
Meisner, Balthasar ... 31, 32
Melanchton ... 23, 27, 28
Menologium Basilianum 12, 16, 17, 19
Mesés könyvecske ... 149
Mészöly Gedeon ... 204
Mihálykó János ... 28
Mikszáth ... 205
Murner, Thomas ... 150, 151, 156
Mytilenei Zakariás ... 135

Nádaskay Lajos .. 43, 48—53, 157, 169, 177, 179
Nagy Ignác, *Tisztujítás* .. 45, 47, 48
Nider, J. ... 95

Obernyik Károly, *Örökség* ... 170
Osiander, Andrea ... 26, 27, 32

Pázmány Péter ... 25—29
Pennazzi, Andrea ... 4, 13—16
Pesti gyermekek utcai éneke .. 203
Péterfy Jenő ... 196
Petőfi 37—44, 48, 51—53, 110, 112, 113, 117, 118, 157, 162—166, 169, 171—180, 206, 207; — *Cipruslombok* 51, 52, 176; — *Helység kalapácsa* 51, 172, 173, 178; — *János vitéz* 178; — *Megy a juhász* ... 178
Petrőczy Kata Szidonia ... 33
Pinius ... 9, 14, 19, 131
Pollio, Lucas ... 28
Poór Jenő ... 172—174, 177
Pulszky Ferenc ... 36, 39

Receptom ... 155
Révai Miklós ... 1, 141
Rhau, Georg ... 29
Rodenborch, Johannes ... 30
Rossi ... 6—10
Ruinart ... 15

Sachs, Hans ... 156
Salamon és Markalf ... 185—187
Scheidt, Caspar ... 151
Scultetus, Abraham ... 29, 30
Selneccer, Nicolaus ... 149
Speculum exemplorum ... 95
Steinhöwel, Heinrich ... 148, 149
Sylvester János, *Puerilium coll. form.* ... 148
Szász Károly, id. ... 196

Lap

Szeberényi Lajos 173, 174, 177, 179
Széchenyi István, *Blick*..... 206
Szegedi Lőrinc, *Theophania*... 149
Székely István..... 203
Szekfü Gyula..... 110
Szemere Miklós..... 169
Szenczi Molnár Albert... 27, 29, 30
Szentgyörgyi József..... 104, 105
Széphistóriák..... 145, 146
Szigligeti 40, 47; — *Csikós* 166; — *Gerő* 50; — *Mátyás fia* 168; — *Párbaj* 51; — *Pasquill* 167; — *Színésznő* 167; — *Zách*..... 166
Szilágyi István..... 82, 83
Szilassy Ferenc..... 183
Szilassy József..... 183
Színészet története, magyar 109, 110
Szirmay Antal..... 182
Szontagh Gusztáv..... 34, 40

Tahy Károlyné, özv..... 197, 198
Tasi Gáspár..... 32
Telekesy István..... 187—189, 194
Temesvári Pelbárt..... 95
Tesseni Vencel, *Szép Magelona* 154, 155
Thomas Cantimpratensis *Apiariusa*..... 95—100
Tilenus, Georgius..... 29
XIX. század magyar irodalma 110—112

Lap

Toldy Ferenc 1, 34, 36, 40, 44, 47, 51, 53, 171, 175, 180, 181
Tompa 42, 180; *Fekete könyv*. 100
Tóth Lőrinc, *Atyátlan*..... 170

Vahot Imre 35, 36; — *Kézművesek* 166; — *Országgyülési szállás*..... 49
Vajda János..... 113—115
Vajda Péter..... 42
Valentinus de Hungaria, *Prodigia S. Pauli*..... 184
Valkai András, *Prister Johannis* 149
Vay Miklós b., id..... 181—183
Vay Miklós b., ifj..... 181, 183
Veni Redemptor..... 205
Vexilla regis..... 205
Vincentius Bellovacensis..... 13, 20
Vörösmarty 34, 37, 39—42, 180; — *Fátyol titkai* 50; — *Zalán* 39

Warbeck, Veit..... 154, 155
Wass Ottilia grófnő..... 197
Wirth, *Danaë*..... 139, 142
Wolleb, Johannes..... 33

Zerffi I. Gusztáv. 43, 157—169, 179
Zrinyi, a költő..... 46, 187, 191
Zschorn, Johannes..... 149
Zvonarich Imre..... 28
Zvonarich Mihály..... 26

A KRISZTINA-LEGENDA.

(Első közlemény.)

1. A Krisztina-legenda nem tartozik ama dolgok közé, melyeknek puszta említése érdeklődést ébreszt; azonban tárgyalását megokolja az a körülmény, hogy nagyobb legendáink közt egy sincsen, amelyről kevesebbet tudunk, mint a *Sz. Kr. Életéről*. Révai Miklós, majd Toldy Ferenc ír róla néhány szót, jelesül: hogy kézirata valószínűleg a XVI. sz. elejéről való másolat; hogy kódexének külön címlevele van és írója a hosszú magánhangzókat sajátos módon jelöli; hogy hátul egy levél hija; s végül: hogy a benne előadott legenda esetleg Báthory László paulinusnak fordításai közül való; de ezzel a kevéssel aztán végkép be is érjük és a Nyelvemléktár 1881-ben semmivel sem tud többet, mint Révai 1803-ban. Még csak azt a primitív kérdést sem döntötték el, vajon mekkora az a szövegrész, amely a magyar kéziratból elkallódott.

Igaz, hogy maga a Krisztina-vita nem remeke a legendaírásnak és Szent Elek, Szent György, Szent Kristóf, Szent Magdolna, Jozafát és Bárlám, vagy Alex. Szent Katalin történetével távolról sem állítható egy sorba; azonban a középkori magyar legendás emlékek között már terjedelme miatt sem mellőzhető hallgatással és a vele való foglalkozás pusztán magyar szövegének kellő megállapítása és megvilágítása érdekében sem mondható fölöslegesnek.

Íme mindenek előtt a történet.

Valami fő hadi tiszt, Urbanus nevű, magas tornyot rakatott és belezárta tizenkét szolgálóval egyetemben a saját leányát, Krisztinát, hogy a toronyban levő arany és ezüst bálványokat «imádnák: és hogy soha emberektől ne nézettetnék». A leánykára ugyanis, aki tizenegy esztendős volt, már sokan szemet vetettek, holott Urbanus azt akarta, hogy örök szüzességben maradjon, mint a kódex mondja, «az Sidoknak tizteléseknek okaerth». Az intézkedés azonban nem vált be, mivel a gyermek a pogány környezetben is rájött valahogy a bálványozás hívságosságára és nem akart áldozni az isteneknek. Apja kérlelte: «Krisztina asszony, egyetlen egy leányom, járulj eléve és áldozzál a mennyei isteneknek»; de hiába: azt felelte: «Ne mondj engemet te leányodnak, hanem a' leányának, kit illét az igazságnak áldozatja». Nem akart tudni többé az istenekről; Jézushoz fordult és az ő segítségét kérte

a reá váró küzdelmekhez. Az imádság végeztével angyal jelent meg előtte, bátorította, és miután tizenkét napja nem volt szájában kenyér, a halhatatlanságnak hónál fehérebb, méznél édesebb kenyerében részesítette. Krisztina ekkép megerősödve összezúzta az isteneket: «Jovist, Apollinest és Venus istent», mire Urbanus nagy haragjában arcul verette, vad bestyékkel fenyegette és végül kínzásokkal akarta az isteneknek imádására szorítani. Az első kísérlet «marokvesszőkkel» történt. A gyönge gyermeket tizenkét erős ember verte, míg csak kimerültségében mindnyája földre nem roskadott. A leányka pedig állt diadalmasan és nem volt semmi baja. Most megkötözve tömlöcbe vetették. Ott meglátogatta édesanyja és lábához borulva esengett: «Krisztina, irgalmazz anyádnak, mert meghalok érted ... Mi dolog ez, ami rajtad történt, hogy más, idegen istent imádsz?» De a leány felelt: «Hogy híhatsz engemet te leányodnak? avagy ki neveztetett Krisztinának a ti nemzetségtekből valamikor? Nem tudod-e, hogy én az üdvözítő Krisztus nevét vallom?» Másnap újból megverték, de a tizenkét ember ismét elfogyatkozott, Krisztina pedig fölkapott a földről egy hús-cafatot, melyet testéről lemarcangoltak, és atyja felé dobta: «Oh átkozott és keserűséges Urbánus, kévántad enni a te leányodnak husait; vedd fel és edd meg!» Akkor kerékre kötötték és alája nagy tüzet gyújtottak; csakhogy a vértanu imádkozni kezdett, mire a tüz hirtelen szétterült és 5040 pogányt megemésztett. Urbánus nem tehetett egyebet, leányát újra visszavitette a tömlöcbe. Itt ültében «Istennek parancsolatit gondolja vala». «Jövének kedéglen ő eleibe három angyalok, hozának neki ebédet, és tevék ő reá kezeket, és minden teste megvigaszék». Éjjelre kelve apja szolgákat küldött érte, akik kivitték a tengerre és a vízbe lökték. Csakhogy nagy csoda történt: a vértanut angyalok vették körül és úgy jártak vele a tenger hátán. Közben Krisztina imádkozott, hogy Isten részesítse őt a keresztség kegyelmében, és, ime, «szózat lőn mennyből mondván: Meghallgatta a te urad Istened a te unszolásodat. És legottan jöve mennyből az ő fejére fejér felhő; látá jőni Istennek dicsőségét, és egy bársony stólát». Végre még azért imádkozott, hogy Isten szabadítsa meg «ama kegyetlenséges Urbán» kezétől. Akkor az angyalok kivitték a tenger partjára; apja pedig azon éjjel meghalt keserű gyötrelmek között.

Némi idő múlva új bíró került Urbanus helyére, Dion nevezetű. A ravasz ember először a világ legdicsőbb férjét ígérte Krisztinának, csak áldozzék az isteneknek; utóbb megverette, majd tüzes bölcsőbe fektette, végül pedig fejét leborotváltatva, ruhájától megfosztva hurcoltatta a városban az asszonynépnek bosszujára. De a gyermek ezt is türelemmel viselte, sőt hálát adott érette a Mindenhatónak.

Másnap elvitték «Apollines» isten bálványához. A vértanu ég felé emelte szemét és kezét és imádkozott, hogy Isten tegyen maga mellett bizonyságot; aztán hangos szóval a bálványhoz fordult: «Parancsolom teneked, lelketlen bálvány, az én uram Krisztus Jézusnak nevében, hogy kimenj ez templomból és járj negyven lábnyomot; és ahol parancsolom, azon a helyen megállj». És a bálvány legott kiment a templomból; járt negyven lábnyomot, s arra a helyre állott, ahová a gyermek parancsolta. Dionnak azonban ez sem volt elég. Azt beszélte, hogy Apollines isten azért fogadott szót, mivel jó szívvel van Krisztinához. A leány keserűen kiáltott fel: «Igazságnak ke-

gyetlen ellensége, ördög, a mennyei Istent nem ismered-e?» és imádkozni kezdett Jézushoz, hogy a bálványt törje össze. És a nagy öntött kép földre zuhanván legott porrá lön; a pogányok közül sokan megtértek, Dion pedig rémületében lehanyatlott és meghalt.

Végre az új bíró, Julianus, még két nehéz próba elé állította. Az első tüzes kemence volt, melyből sértetlenül került elő, «mintha az feredőből Jőne ki, dícsérvén az Uristent»; második ízben mérges kígyókat bocsátottak reája, melyek azonban saját gazdájokat ölték meg, a vértanunak pedig lábát nyaldosták. Krisztina föltámasztotta a halott embert és a két kígyót a kietlenbe parancsolta el; Julianus, a hitetlen, viszont azzal állott bosszut, hogy a leány emlőjét levágatta. A sebből azonban tej folyt vér helyett.

A zsarnok eltökélte, hogy most már végez áldozatával. Másnap reggel még egyszer fölszólította, hogy válasszon az áldozás és a halál között; de a gyermek most sem ingott meg; ellenkezőleg, Istent arra kérte, hogy vegye őt magához. És szózat lőn az égből: «Jövel és vegyed a te koronádat. Mert a szent angyalok várnak tégedet és áldják az Uristent teéretted ... Jőjj el, vegyed az örök nyugodalmat és a te romolhatatlanságodnak diadalmát». Ezt hallva Juliánus nyilakat bocsátott rá és megölte . .

«Jöve kediglen szent Krisztina nemzetségéből egy, ki hitt vala a Krisztus Jézusban szent Krisztina miatt, és megkené szokás szerint az ő testét és helyhezteté őtet nagy jó helyen. — Beteljesíté kedéglen szent Krisztina mártiromságát Kisasszony hovának heted napján, egy csetörtökön, Olaszországban, Tyrus nevü városban, az édes Krisztus —»

Ezzel a csonka mondattal végződik a magyar kódex elbeszélése. A történet, mint látható, nem mindenütt világos. Az elbeszélésből nem tűnik ki, hogy «az Sidóknak» miféle «tiztelessek»-ért kívánja Urbánus örök szűzességben tartani leányát és a toronyba zárt gyermek mikép juthatott Jézus ismeretére. Zavarba ejt bennünket az anya, aki tudja, hogy leánya az Üdvözítő nevét viseli, s mégis azt kérdi tőle: «mi dolog ez, a mi rajtad történt, hogy más, idegen istent imádsz?» Egyáltalában sok mindent nem tudunk megérteni és megmagyarázni ebből a szövegből: szavakat, mondatokat, epikai mozzanatokat, és talán egy emlékünk olvasása közben sem merül fel könnyebben és gyakrabban a vád a másoló és fordító ellen, mint akiknek fölöttébb gondatlanul kellett végezniök munkájokat.

Ez a vád azonban nem mindig méltányos és igazságos. Ha valahol, a kódex-irodalomban soha sem volna szabad sem vádakat emelni, sem ítéleteket formálni a források és kapcsolatok ismerete nélkül; a Krisztina-legenda pedig kétszeresen megköveteli, hogy mérlegelése ne elszigetelten, hanem az egyetemes középkori irodalomra, a forrásokra és változatokra való tekintettel történjék.

2. A Krisztina-kérdés fölötte homályos pontja a tudománynak. A hős gyermek vértanuságának helye, ideje, a róla szóló elbeszélések a problémák hosszú sorát vetik a kutató útjába. Krisztinát tyrusinak mondja a hagyomány és ez a

Tyrus, mint az írások egyrésze erősíti, Itáliában volt, nem messze Volsinium városától s a mai Bolsenától, mely az orvietói egyházmegye területén, a Lacus Volsinius, vagy mint az olaszok nevezik, a Lago di Bolsena tőszomszédságában épült; de a tudósok semmi bizonyosat sem tudnak erről a Tyrusról, mi több, Rossi üres képzelődésnek minősíti még a föltevést is, hogy Etruriában valaha efféle város találkozott,[1] s elfogadva Assemani,[2] vagy még előbbről Pinius[3] érveit, a legenda Tyrusát a phoeniciai Tyrus-szal azonosítja.

Azonban «incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim.» A phoeniciai Tyrus vértanuit annak idején, a IV. században, dícséretes gonddal összeírta Eusebius,[4] de az egyháztörténet atyjának följegyzései Krisztináról és vértanuságáról mélységesen hallgatnak.

Végre magának a martyriumnak évéül az «acták» egyrésze a 287. esztendőt jelöli meg; egyik-másik hozzáteszi, hogy a dolog Diocletianus idejében történt, holott mások az eseményt Adrianus császár korába iktatják. Azonban magukról az actákról ismét kiváló hagiographusok, mint Papebroch és Joannes Pinius, kénytelenek megvallani, hogy «obscura sunt, nec levi examine ac censura indigent,» sőt azt a hitet ébresztik, hogy egyéb elbeszéléseknek csodás, hihetetlen részeiből vannak összetákolva.[5]

A helyi hagyományok közönségét, az olasz népet és papságot azonban nem háborgatták efféle akadékok. Egy buzgó egyházi férfiú, Andrea Pennazzi, a XVIII. század elején nagy hévvel bizonykodik, hogy a Krisztina-legendában semmi kivetni való nincsen.[6] A palermóiak és bolsenaiak állhatatos meggyőződéssel vallják, hogy Sz. Krisztina csontjai az ő városuknak ereklyéi; egy palermói lectionarium pedig, állítólag a XIV. századból, még azt is tudja, honnét, mikor és mily körülmények között kerültek a szent tetemek Sziciliába.

[1] *Il sepolcro della martire Cristina in Bolsena ed il suo cimitero.* Milano, 1890. pag. 28. (Először a Bulletino di archeologia cristiana 1880/81. évf.)

[2] *Kalendaria ecclesiae universae*, tom. VI. p. 496. Quidquid dicant, qui Tyrum in Etruria extitisse contendunt (id quod etiamsi concedatur, nihil ad rem nostram facit) Graeci de Tyro ad mare Syriacum adjacente loquuntur, non Tyrum intelligunt juxta lacum Volsinium positam.

[3] *Acta SS. Boll.* Tom. V. Jul. p. 497. et squ.

[4] *Hist. Eccl.* VIII. cap. 7, 13. *De Martyr. Palaest.* c. 5.

[5] Si liceat aperte rem ipsam sine ambagibus eloqui, ut plurimum nobis videntur praeferre ista Acta puram putam texturam, quae consarcinata sit ex farragine rerum mirabilium, tales characterismos exprimentium, ut videatur hic quasi in unam, ut ita loquar, massam congestam, quidquid fere in pluribus aliis mirabile, ne dicam, incredibile, ab huiusmodi rerum gnaris observari solet. *Acta SS. Boll.* Jul. tom. V. pag. 506—7.

[6] *Vita e martirio ammirabile della gloriosa S. Cristina vergine e martire dell' antica citta di Bolsena o Tiro.* In Montefiascone, 1725.

A hires Rogerius király fiának, Vilmosnak uralkodása alatt, ugymond, Hugo comes egyszer a palermói érsek és az urak előtt eldicsekedett, hogy Sz. Krisztina teste az ő birtokán, Sepinóban pihen. Mire az érsek, tudván, hogy Sz. Krisztina nem Sepinóban végezte életét, megkérdezte a comestől, mikor és mikép jutott a szent tetem az ő földjére. Amaz pedig elmondotta, hogy a sepinói kis templomnak volt egy beteg papja, kit az orvosok sehogy sem birtak meggyógyítani. A papnak egyik atyjafia tehát, hogy a betegen segítsen, ellopta Sz. Krisztina testét és Sepinóba csempészte abban a hitben, hogy utóbb majd visszaviheti helyére. A halál azonban meghiúsította szándékát és az ereklye a beteg papnál maradt, ki is egészségét szerencsésen visszanyervén, nagy tisztelettel őrizte és a dolgot végül halálos ágyán föl-fedezte, úgyhogy ettől fogva a becses maradványok általános tiszteletben részesültek. — Hugo érsek pedig mindezeket jól megértvén, alázatosan kérte a comest, hogy a szent testet engedje át a palermói anyaegyháznak, mint ahol alkalmasabb helye lészen. A Krisztina-reliquiák ekkép kerültek nagy ünnepségek között a palermói öregtemplomba, hol ezüst koporsóba tették őket «Krisztusnak dicsőségére és a városnak örök oltalmára».[1]

Való, az elbeszélés adatai nem ellenkeznek a históriával. Azon a helyen, honnét a hagyomány a vértanu tetemeit Palermóba viteti, már a római korban város állott, Saepinum nevezetű. A község elpusztult a IX. században és jelenleg csak romok vannak belőle, azonban nem messze tőle új telepítés keletkezett, a mai Sepino, s ennek székesegyháza, a S. Salvatore, idővel Sz. Krisztinát tisztelte főpátronájául. Vilmos, Rugiero fia, Hugo comes és Hugo érsek egytől-egyig történelmi alakok; az első 1154 és 1166 között uralkodott, az utolsó 1144-től 1166-ig kormányozta a palermói érsekséget, úgyhogy ekkép a Krisztina-ereklyék palermói translatióját a hagyomány alapján a XII. század közepére, 1154 és 1166 közé kell helyezni.

Hogy a beteg pap históriájában mennyi az igazság, úgy látszik, örökre titok marad. Érdekes azonban, hogy a Krisztina-ereklyéknek Sepinóba vándorlását a sepinói helyi hagyomány szintén lopással magyarázza. Ezt a tradíciót Ottavio Gaetani jegyezte föl egyik munkájában,[2] még pedig, mint mondja, a sepinói egyház Krisztina-officiumának lectióiból.[3] Az illető leckék szerint:

A jeles szűz a Lacus Volsinius mellett volt eltemetve és ugyanott nagy tiszteletben részesült ama csodájáért, hogy halálának évforduló napján feje a tó fölött, melybe a zsarnok belévettette, minden esztendőben háromszor megjelent. Történt azonban, hogy két zarándok, aki Galliából Jeruzsálembe iparkodott, Tyrusba, a volsiniumi tó partjára vetődött. A fickók

[1] Boglino, *Palermo e santa Cristina*. Palermo, 1881. p. 28—31.

[2] *Vitae sanctorum siculorum ex antiquis graecis, latinisque monumentis*. Panormi 1607. tom. II. pag. 45—46.

[3] *Officium S. Christinae Virginis et Martyris ad formam novi Breviarii reductum*. Neapoli 1591. Vö. *Acta SS.* t. Jul. V. pag. 500—503.

úgy látták, hogy a tyrusiak nem vigyáznak eléggé Sz. Krisztina testére; gondolták tehát, hogy titokban elviszik máshová, «a hol nagyobb becsben lészen». Elemelvén azért is a testet, az Ádriai tengerhez siettek, hogy majd Jeruzsálembe hajóznak; azonban vízi alkalmatosságot nem találtak és kénytelenek voltak Apuliában kóborolni. Hol erre, hol arra vették útjokat, de Isten akarata újra meg újra visszavetette őket Sepinóba. Közben — és ez is az Ég akarata volt — eljárt a szájok; a nép megtudta, mit hurcolnak; csődület támadt, mire a szent tetemeket nagy tisztességgel és pompával a Megváltó egyházába vitték s ott elhelyezték.[1]

A kárvallott Volsiniumnak nem volt rá szüksége, hogy a valót tarka mesébe burkolja; de a tolvajlás emlékét ott sem eresztették feledésnek. Ez a Volsinium, az ősi Vulsinii, valaha híres fészke és középpontja volt Umbria és Tuscia pogányságának s még Constantinus ideje után is sokáig ragaszkodott isteneihez. Az V. században azonban szintén meghódolt az új vallás előtt és a források a század végén már mint Gaudentius püspök székhelyét említik.

A vulsiniumi — ma bolsenai — Krisztina-templomnak van egy kriptája, egy «oratorium ad corpus», melyet a nép időtlen idők óta *la grotta di S. Cristina*nak, vagy: *la chiesa di S. Cristina la morta*nak nevezett. Ugyanis a helyi hagyomány szerint ez a hely a Sz. Krisztina sírhelye; itt volt eredetileg eltemetve; csakhogy a koporsót valamikor feltörték és a testet kilopták belőle; a mi kevés törmelék mégis ott maradt, utóbb, Matild grófnő idejében szedték össze és temették el újolag.[2]

A kutatók nem sokat törődtek ezekkel a szerény helyi hagyományokkal. A XIX. század végén azonban hirtelen fordulat köszönt be: az 1880-ik év nyarán felbontják a bolsenai sírhelyet és a Krisztina-oltár alatt egy, még a római időkből való kőkoporsóra bukkannak. A szarkofágnak egyik oldala erőszakosan fel van törve; belsejében nincs szabályszerűen eltemetett csontváz, csak egy kicsiny, ősrégi márványurna a következő felirattal:

+ • I • R • Q • E • S •
C • P • B • A • T • X • M •

az urnában pedig kevés törmelék és egy BERENG... jelzésű kopott pénzdarab.

A fölfedezés eredményeit Rossi állapította meg idézett, nagy apparátussal megírt dolgozatában. Az értekezés kimondja,

[1] Gaetani, i. m. tom. II. pag. 45—46. Vö. Boglino, i. m. 41—43.

[2] Vö. De Rossi, i. m. 2. pag. 5. — Boglino, i. m. pag. 16. Ora i Bolsenesi hanno ritenuto per costante tradizione che dentro questo antico oratorio si trovasse ... il sepolcro della santa vergine: che in una età non bene determinata dalla storia, violato il sepolcro, ne fosse stato rubato il corpo, e che in seguito i pochi avanzi rimasti fossero stati con pietà raccolti, ed ivi nuovamente tumulati ai tempi della contessa Matilde.

hogy a bolsenai földalatti coemeterium még az őskereszténység idejéből való, az urnán talált feliratot pedig a helyi hagyományok számbavételével minden valószínűség szerint a következőkép kell olvasni:

(h) Ic ReQuiESCit
CorPus BeATae CHristinae Martyris.

Rossi szerint az ásatás igazolja a helyi hagyomány abbeli adatait, hogy a sírt erőszakkal feltörték, a testet elvitték belőle és a véletlenül ott hagyott kevés maradvány később összegyűjtve új temetésben részesült. A tradíció ezt a kegyeletes tettet Matild grófnő korára, a XI. század elejére, VII. Gergely éveibe helyezte; valószínű azonban, hogy tévedett. Számbaveendő ugyanis, hogy az urna inscriptiója syllabás sigláival, szögletes Ⲥ-jával és latin Ch helyett használt görög X betűjével bátran készülhetett a IX., X., XI. vagy éppen a XII. században; de az urnába zárt ezüstpénz csakis a Berengáriusok koráról, a IX. század végéről tanuskodhatik.

A szép eredmény további kutatásra ösztökélte az érdeklődőket. Arra való tekintettel, hogy az ős keresztények szerettek kiválóan tisztelt szentjeik sírja mellé temetkezni, fölásatták a szarkofág környezetét és közvetlen a koporsó előtt sikerült egy ahhoz támaszkodó sírveremre és egy, az utóbbihoz tartozó márványlapnak töredékére akadniok, mely a Kr. u. 373-ik esztendő dátumával volt ellátva.[1] Ezzel bizonyossá lett, hogy a Krisztina-oratorium, oltár és sír 373-ban már azon a helyen állott, ahol 1880-ban ráakadtak.[2]

Rossi méltán mutatott rá a fölfedezés fontosságára. Ha ugyanis a vértanu 373 előtt Volsiniumban volt eltemetve, lehetetlen, hogy tetemei más vidékről vagy városból kerültek volna helyükre, mivel a IV. században még nem volt szokásban a reliquiák ide-odahurcolása. A bolsenai szent tehát csak Volsiniumban lehetett vértanuvá.[3]

3. Rossi következtetése merő ellentéte annak a véleménynek, amely Sz. Krisztina kínszenvedésének helyéről a XVIII. szá-

[1] La data è dell' anno 373; *dd. nn.* (dominis nostris) *flavio vale*NTINIANO AVG. IIII. *et flavio valente aug. IIII. conss.* V. Inscr. christ. T. I, n. 237, 1137; ove, come qui, il numero IIII sembra essere stato ripetuto due volte. De Rossi, i. m. pag. 20.

[2] Nell' anno adunque 373 il predetto oratorio ed altare già esistevano; ed esisteva quivi el venerato sepolcro, pel quale era stato fatto il *locus orationis*. Ua. uo. pag. 22.

[3] Cie basta a certificare che l'obietto del culto in quel luogo fu un corpo di martire non portato da altra città, ma indigeno del sotterraneo cimitero della chiesa volsiniese .... il sepolcro di Cristina in Bolsena è proprio del luogo, nè fu giammai mutato di posto. Nei primi tempi della pace, quando le traslazioni dei corpi dei santi non erano consuete, sull' arca veneranda fu costruitto l'altare e chiuso entro l'oratorio oggi appellato *grotta di S. Cristina* morta. Uo.

zadtól kezdve széltében uralkodott. E véleménynek Joannes Pinius a protectora.[1] A tudós bollandista nyomatékkal mutat rá arra a körülményre, hogy a keleti egyház naptárai július 24-ikét kivétel nélkül mint Sz. Krisztina ünnepét említik, sőt a vértanut egyik-másik, a Menaea magna, éppen a μεγαλομάρτυς jelzővel tiszteli meg. A Krisztina-cultusnak ez a keleti népszerűsége ugyanis Pinius szerint már magában világos bizonyítéka, hogy az a hely, amelyre Krisztina vértanusága dicsőséget árasztott, nem a nyugati, hanem a keleti egyházhoz tartozott. «A görögök ugyanis tisztán latin szenteket csak ritkán, vagy soha sem iktatnak naptáraikba.»

Azonban a martyrologiumokból egyéb módon is ki lehet olvasni Krisztinának a Kelethez való tartozását. Pinius hangsúlyozza, hogy a görög menologiumok valamennyien Tyrust vallják a vértanu városának és semmit sem tudnak sem Volsiniumról, sem Itáliáról; viszont a nyugatiak közül ugyancsak Tyrusról emlékezik a *Martyrologium Hieronymianum*, melynek költe részben még a IV. századba nyúlik vissza. A nyugati martyrologiumok őse ad VIII. Kal. Aug. a következő jelzést iktatja: *In Tyro civitate* natalis S. Christinae Virginis. — Ellenben Volsinium csakis később, a *Martyrologium Romanum parvum* révén kerül a naptárakba. Tyrus nevét legelőször ez az Ado püspöktől († 873) használt és fenntartott könyv[2] cseréli föl az itáliai városéval, ad IX. Kal. Aug. olvasható nyilatkozatában: *Circa lacum Volsinum in Italia* Christinae Virginis.[3] Időrendileg a *Romanum parvum* után Beda következnék, de ő a hely kérdését jobbnak látta nem bolygatni: «Nullum locum posuit, sive nullum invenerit, sive inventum non probarit,» mondja Pinius; míg végre a IX. században a már említett Ado ébreszt figyelmet azzal, hogy a *Romanum parvum* tudósítását a *Hieronymianum* adatával összekapcsolja, írván a mint következik: *Apud Italiam in Tyro, quae est circa lacum Volsinum*, natale S. Christinae Virginis.[4]

Ez a folyamat, így amint van, alig szorul magyarázatra. Az itáliai Lacus Volsinius környékén, mondja Pinius, soha sem volt Tyrus nevű város, viszont a phoeniciai Tyrusnak elsőbbsége a forrásokban szembeszökő. Szent Krisztina tehát nem szenvedhetett vértanuságot Itáliában, hanem kele-

[1] *Acta SS.* Jul. tom. V. Antverpiae 1727. pag. 495—98.

[2] Huic operi (mondja Ado a saját martyrologiumában) adjuvit me venerabile et *perantiquum* Martyrologium ab Urbe Roma Aquileiam cuidam sancto episcopo a pontifice Romano directum, et mihi postmodum a quodam religioso fratre aliquot diebus praestitum. Quod ego diligenti cura transscriptum, positus ad Ravennam, in capite huius operis ronendum putavi. Migne, *Patr. Lat.* tom. CXXIII. c. 144.

[3] Uo. pag. 163—164.

[4] Uo. c. 307.

ten, és legföljebb testét vihették át idővel, talán a negyedik, vagy az erre következő századokban Itália földjére. Így történhetett, hogy a *Hieronymianum* még Tyrus városában, a *Romanum parvum* ellenben már «circa lacum Volsinum in Italia» folyatja le ugyanazt az eseményt. Mivelhogy Ado kései tudósítása semmi hitelt nem érdemel.[1]

A tudós következtetések gyengéit már Rossi fölfedezte idézett Krisztina-dolgozatában. Rossi rámutat, hogy Pinius helytelenül cselekszik, mikor a vértanunak keletre való tartozandóságát azzal támogatja, hogy cultusa a keleti egyházban nagy népszerűségnek örvendett; ez a népszerűség ugyanis magában véve semmit sem bizonyít; a szerzőnek azt kellene megmutatnia, hogy a Krisztina-cultus nem a nyugati, hanem a keleti egyházban lépett föl először; valószínű ugyanis, hogy a hősről előbb beszéltek azon a földön, ahol élt és meghalt, mint abban a távoli országban, ahova csontjai esetleg nagy idő folytával elkerültek. Ezt a prioritást azonban lehetetlen kimutatni. A nyugatiak a VI. századtól kezdve ülik július 24-ét mint Sz. Krisztina dies natalis-át, holott a keleti egyház martyrologiumai csupán a X. századtól kezdve vesznek róla tudomást. A Krisztina-cultus tehát nem keletről származott nyugatra, hanem, megfordítva, a keleti egyház kölcsönözte a nyugatitól.

De a *Hieronymianum* «in Tyro civitate» adatára sem lehet építeni. Rossi átvizsgálta az ősi martyrologium legrégibb kéziratait és arra az eredményre jutott, hogy a mű ismert kódexei valamennyien egy alapszövegből származnak, melyet a VI. század végén, vagy a VII. elején Auxerres-ben írtak össze. A munkát később, valószínűleg a VIII. század elején, ismeretlen kezek megtoldozták és — ha ugyan nem Auxerresben — ekkor bővülhetett az «in Tyro civitate» adatával. A VII. században ugyanis, mint Beda hallgatásából következtethető, Krisztina martyriumának helyét illetőleg bizonytalanság vagy hallgatás uralkodott a martyrologiumokban. Az interpolator, kinek kezén valamely Krisztina-acta forghatott, segíteni akart a bajon és az acta elején olvasható «sacra puella de Tyro», «sacra virgo de Tyro» kifejezésből azt következtette, hogy a vértanu Tyrusban áldozta fel életét. A martyrologiumba ekkép kerülhetett belé a téves adat, mely

[1] Potuit tamen S. Christinae corpus ex Tyro in Oriente, seculo fortasse quarto aut proxime sequentibus eo (t. i. a Vols. tó vidékére) delatum fuisse, et sic in Hieronymiani *In Tyro civitate*, in Romano autem parvo *circa lacum Vulsinum in Italia* annuntiari, confuso forte ab Adone, ut diximus, et in unum conflato utroque isto loco. *Acta SS. Boll.* tom. cit. pag. 497. num. 18. Unam unicam, eamque celeberrimam id nominis Virginem et martyrem . . . in Oriente passam, et inde in Italiam translatam existimo. Uo. pag. 500. num. 32.

aztán idővel a *Hieronymianum* tekintélye révén általános hitelre talált.[1]

A hipotézis kétségkívül tetszetős és talán a valóságnak is megfelelő; azonban nem vágja útját minden ellenvetésnek. Rossi ekkép okoskodik: «Bizonyos, hogy a július 24-én ünnepelt Szent Krisztina nyugati mártir volt és Volsiniumban szenvedett vértanuságot — a *Hieronymianum* tehát csak tévedésből mondhatja róla, hogy Tyrusban végezte életét.» Csakhogy itt a bökkenő: az a körülmény, hogy a martyrologiumnak illető helye a bolsenai vértanura vonatkozik, semmivel sincsen bizonyítva. Az egyháznak ugyanis még egy Krisztinája van, a torcellói, akinek dies natalis-a szintén július 24-ike, akit a középkorban mint tyrusi vértanut tiszteltek és — egyebek közt — Paolo Veronese torcellói képeinek tanusága szerint a Krisztina-«acták» hősével azonosítottak.[2] — Nem lehetetlen tehát, hogy a martyrologiumok ősének szavai tulajdonképpen nem a volsiniumi szentre értendők, és — ami a legenda vizsgálata tekintetében kiváltképen érdekes — nincsen kizárva, hogy a tyrusi Krisztináról szóló elbeszélések eredetileg is tulajdonképpen nem az itáliaiak hősének olyan amilyem históriái, hanem Assemaninak van igaza: si Itala (t. i. Christina) fuerit a Phoenicia diversa, eius tamen acta ex gestis Phoeniciae sunt exscripta.[3]

4. A legrégibb ismert forrás, melyben a Krisztina-tradíciók anyaga össze van foglalva, Szent Aldhelmus pöspöknek könyve, a *De laudibus virginitatis.*

Krisztina — beszéli a püspök — amint mondják, már mielőtt a keresztség elemeit megismerte, annyira lángolt az isteni szeretet tüzétől, hogy tizenegy éves korától fogva megutálta a pogányság babonáját és az isteni törvényeket követte. Atyja, aki fő hadi tiszt volt és gyermekét beavatta a világi tudományok hazug bölcsességébe, tornyot rakatott számára és otrombán rá akarta kényszeríteni, hogy ott tizenkét leányzóval együtt pogány szokás szerint az isteneknek áldozzék. Azonban a leányka megvetette a parancsot, és az aranyos bálványképeket, Jupiterét, Apollóét s a bujaságkedvelő Venusét darabokra zúzta. A vérszomjas hóhér erre mindenféle kínokat eszelt ki gyermekének gyötrelmére. Csakhogy az Istenhez ragaszkodó lélek nem riadt vissza a börtönök mocskától, sem a nyakára kötött szikladarabtól, mellyel a tenger örvényébe süllyesztették; nem lágyították meg a gyönge tagjait iszonyatosan verő ütlegek, sem szépséges orcájának elrútítása. Szíve helyén maradt, bár arany fürtjeitől megfosztva, az utcán kopasz fejjel hurcolták; nem rettent vissza a tüzes kemencétől; nem reszketett a bűbájolók varázsigéivel ingerelt mérges kígyók harapásaitól; de

[1] Vö. de Rossi, i. m. pag. 26—28. és *Roma sotterranea cristiana*, tom. II. Roma, 1867. p. 18—19.

[2] Rossi, i. m. pg. 29. Vö. Pennazzi, i. m. pag. 171—173. és *Acta SS.* tom. cit. pag. 543.

[3] Assemani, id. m. id. h.

sőt Krisztus segítségével megőrízvén tisztaságának kincsét, valamennyit szerencsésen legyőzte. Végre pedig két nyíl ütötte sebével, piros vérrel borítva, meghalt Krisztusért.[1]

Aldhelmus, ki a VIII. század elején halt meg, nem volt első összeírója a Krisztina-hagyománynak. A püspök maga mondja, hogy írásokból dolgozott, a Krisztina-passió tehát a *De laudibus* költekor megvolt már, mint Aldhelmus kifejezi, «a szent könyveknek ama mezején, melynek piros virágaiból» ő «Krisztus kegyelmével a szüzességnek szépséges koszorúját megkötni igyekezett». Sőt az is bizonyos, hogy a legenda abban a szövegben, amely a *De laudibus* relatiójához forrásul szolgált, fejlődésének már magas fokára hágott. Az Aldhelmus-féle dícséret ugyanis számos epikai mozzanatot érint, bár a püspök — szokása szerint — csupán sovány kivonatot ír, és beéri ama tények felsorolásával, melyek hősének bátor elszántságáról tanuskodnak, ellenben hallgatással mellőz mindent, ami a vértanut a további ellenállásra megerősíti, s egyetlen szót sem veszteget folytonos megszabadulásainak *módjára.*

A IX. század folyamán két író foglalkozik Krisztina viselt dolgaival: Josephus Hymnographus, a görög egyház ismert költője, és Ado, a martyrologus. Josephus († 833) kilenc ódát szerzett a vértanuról, melyek a liturgikus szövegekben mai napig közkézen forognak, viszont azonban mindössze egynéhány epikai mozzanatot érintenek: hogy a vértanú elhagyta atyjának tévelygését (1. ó.); szemét az égre emelve a teremtett dolgokról Teremtője ismeretére jutott és békén tűrte hajának leborotválását (3. ó.); nem rettent meg atyja fenyegetéseitől (4. ó.); mint aki már testben angyallá lett, égi angyaloktól angyali eledellel tápláltatott; és mivel nem tagadta meg az élet kőszikláját, ellenségeitől megkötözve vízbe vettetett (5. ó.); apjától sok gyötrelmet szenvedett (6. ó.); nem bánta, hogy testét tüzzel égették (7. ó.); szavával a mérges kigyóktól agyonmart embert feltámasztotta és a dühös bestiákat megszelídítette (8. ó.)

Mint tudósítás sokkal értékesebb, mivel gazdagabb, Ado előadása. Ado 860 előtt szerkesztette martyrologiumát és tulajdonképen való naptári jegyzeteihez csatolt egyik eulogiumában frissíti föl a mártir gyermek emlékét.

Krisztina — olvassuk ott — Krisztusban hivén, atyjának, Urbánus praefectusnak arany bálványait összetörte és darabjaikat a szegények között szétosztotta. Ezért atyjának parancsára arcul verték, ütlegekkel szaggatták, majd megvasalták és tömlöcbe zárták. Mikor pedig ezek után sokáig nagy kegyetlenséggel marcangolták, saját húsából atyja szemébe vágott egy darabot. Utóbb kerékre kötözték, alája tüzet gyujtottak és olajjal öntözve sütötték, de a kitörő láng ezer pogányt megemésztett.

[1] *De laud. virg.* c. XLVII. Migne, *Patr. Lat.* tom. LXXXIX. pag. 147.

Újolag börtönbe vettetvén, angyali látogatásban és táplálékban részesült s visszanyerte épségét. Erre nagy követ kötöttek rá, és a tengerbe, vagyis a volsinumi tóba dobták, azonban angyali segítséggel megmenekült. Atyjának utóda, Dion, megint sok nagy gyötrelemmel gyötörte. De Apollo bálványképe, amelyet imádtatni akartak vele, könyörgése folytán porrá égett és a csoda láttára 3000 ember Krisztus hitére tért. Végre Julianus, az említett Dion utóda, miután a tüzes kemencében öt napig épségben maradt; miután a bájolótól ráuszított kígyókat Krisztusba vetett hitével legyőzte; miután nyelvét kivágták: lenyilaztatta. És ekkép beteljesítette mártiromságát életének 11-ik évében.[1]

Több mint száz évvel Ado után egy görög kivonat járult a rövid lélekzetű relatiókhoz: a *Menologium Basilianumé*, melyet a 984. év előtt Basilius Junior parancsára szerkesztettek.[2] A sovány vázlat a következő:

Krisztus vértanuja, Krisztina, Tyrus városából származott. Atyja, aki katonai parancsnok volt, hogy senki meg ne láthassa, egy magas toronyba szállásolta el, hová előzőleg a maga isteneit vitette volt, és ráparancsolt, hogy áldozzék nekik és imádja őket. Azonban a leányzó, látván a bálványok tehetetlenségét, egyáltalán nem törődött velök; viszont az ablakból az égnek szépségét szemlélve az alkotott dolgokról az Alkotó ismeretére jutott s a bálványokat összezúzta és földre vetette. Rajtakapták a dolgon és leszállítván a toronyból, atyja mindenféle kínokkal gyötörte. Azonban a fogságban, ahová vetették, angyal táplálta; és mikor a tengerbe dobták, a keresztség vízében részesült. A tengerből újra tömlöcbe került; atyjának halála után pedig Dion arkhon ítélőszéke elé hurcoltatván, keményen megveretett. Aztán utoljára, hogy csudatételeivel sok embert Krisztus hitére térített volt, levágták emlőjét, szívébe nyilakat lőttek, s életét befejezte.[3]

A X. századon innen végre megindul a teljes passiók sorozata. A XI. századból ismeretes Alphanus, szalernói érsek (megh. 1085) modernizált, retorikus ízű legendája, melyet először Ughelli Ferdinánd bocsátott közre *Italia sacra* c. munkájában.[4] Utóbb, 1727-ben, a bollandisták közöltek egy hosszabb passiót[5] egy fuldai hártya-kódexből, melynek költe, mint írják, a X. vagy XI. századra, de minden bizonnyal a XII. századnál előbbre tehető.[6] A XII. század végéről, vagy

[1] Migne, *Patr. Lat.* tom. CXXIII. col. 307—8.

[2] A mű keltét Baronius a IX. század végére tette; azonban ezt a véleményt Leo Allatius végleg megcáfolta *(Dissertatio de libris ecclesiasticis Graecorum*, § 12.) Vö. Migne, *Patr. Graec.* tom. CXVII. p. 15—16.

[3] Migne, *Patr. Graec.* tom. CXVII. col. 556—557.

[4] Edit. Venet. tom. 7. col. 380. Pennazzi, i. m. pag. 393—411. Utóbbról: Migne, *Patr. Lat.* tom. CXLVII. c. 1269—1282.

[5] *Acta SS.* Jul. Tom. 5. Antverpiae 1727. pag. 524—528.

[6] Audire ne gravetur, tres codices penes nos asservari, optimae notae et antiquo prorsus charactere exaratos, in membrana, Fuldensem, Molsheimensem et alium acephalum anonymum, ad seculum circiter decimum vel undecimum referendos, certe seculo XII. antiquiores. Uo. pag. 511. és 524.

a XIII. elejéről Andrea Pennazzi tesz közzé egy orvietói legendát, amelyet ő tévesen a martir korabelinek tartott,[1] és ugyancsak XII. századbelinek látszik egy másik elbeszélés, melyet a római *Basilica Liberiana*, más néven Santa Maria Maggiore, vagy, mint a régiek hívták, Sancta Maria ad Nives egyik kódexéből írtak ki számára.[2] A XIII. századból kezünkben forog egy terjedelmes passió-szöveg, mely a brüsszeli kir. könyvtárnak 98—100. sz. hártya-codexében fordul elő;[3] többnek kezdete s vége viszont föl van jegyezve a *Bibliotheca hagiographica Latina* köteteiben.[4]

Azonban kivonatok szintén akadnak. Ilyen természetű mindenekelőtt Vincentius Bellovacensis elbeszélése,[5] aztán a *Legenda Aureá*é,[6] melynek magyar fordítása az Érdy-kódexben olvasható,[7] továbbá — egyebeket, így Sz. Antoninusét, Petrus de Natalibusét, mellőzve — a Boninus Mombritius gyűjteményében található mártirhistória.[8]

Végre a magyar szövegre való tekintettel különös figyelmet érdemelnek azok a passio-töredékek, melyeket a múlt század nyolcvanas éveiben Luigi Boglino, a palermói Bibliotheca Comunale tisztviselője tett közzé egy palermói, XIV. századbeli lectionariumból, Palermo e Santa Cristina c. kis könyvének függelékében.[9]

5. A sorozatban foglalt munkák többé-kevésbbé közel állanak egymáshoz. Szorosan egy csoportba kell helyezni az orvietói, a brüsszeli szöveget és a Boglino-féle töredéket, továbbá közeli rokonukat, a fuldait, s végül néhány kivonatos elbeszélést: Mombritius, Bellovacensis és Jacobus a Voragine relatióját; viszont bizonyos mértékben különállóknak tekinthetők: Alphanus retorikus dolgozata és a *Liberiana* egyszerű, rövidségre törekvő, korához mérve szembeszökően józan, mindent megértetni és összekapcsolni kívánó előadása. Kétségtelen

[1] Pennazzi, i. m. pag. 259—275. Vö. uott pag. 253—254.

[2] L. Pennazzi, i. m. pag. 352—358. Magát a kéziratot P. nem határozza meg tüzetesebben, a kódex azonban, egy 3 fol.-kötetből álló passionarium, melynek XXXIV—XXXVII. levelén a szöveg olvasható, ma is megvan a S. M. M. levéltárában és költe P. Ehrle, a vatikáni könyvtár praefectusa szerint a XII. századba helyezhető.

[3] Fol. 97r—99.v Vö. *Analecta Bolland.* tom. 8. pag. 264 nº 14.

[4] Tom. I. (Bruxelles, 1898.), pag. 264—5. b, c, e, f, h. Suppl. ed alt. pag. 74—75. A Santa Maria in Vellicella kódexéből Pennazzitól pag. 364—373. közölt szerkezet, mivel egészen az orvietói és a Liberiana-változatból van összetákolva, csekély értékü.

[5] *Speculum historiale*, lib. 12. cap. 86—89. (Vö. *Bibliotheca Mundi* seu Speculi Maioris Vincentii Burgundi tomus quartus. Draci, 1624. pag. 483—4.)

[6] Graesse, cap. XCVIII. (93.)

[7] Nyelvemlékt. V. 129.

[8] *Sanctuarium seu Vitae Sanctorum.* Milano, 1480. CCIII—CCV. Az 1910-iki párizsi kiadásban: tom. 1. pag. 360—363.

[9] Palermo, 1881. pag. 164—170.

azonban, hogy a különféle relatiók, mint már Pinius észrevette, lényegesen alig térnek el egymástól. A passiók között vannak rövidebbek és hosszabbak, vázlatosak és tág mederben folyók; de különbségük jóformán mindig a stílusban, a kidolgozásban gyökerezik, csak nagyon ritkán a szerkezetben, az előadott epikai mozzanatokban, úgyhogy a szövegek voltaképen egyazon szerkezet változatainak tekinthetők.

Az írott «acták» emez egyformasága könnyen ébresztheti azt a gondolatot, mely a középkor, sőt újabb századok szellemétől is amúgy sem állott távol, hogy a legendában komoly történelmi tudósításokat kell keresni. Pennazzi, az orvietói egyházmegye vicariusa, nagy hévvel vitatja, hogy az orvietói kéziratban foglalt elbeszélés nemcsak ősrégi mű, hanem egyúttal minden ízében hitelre méltó előadása a bolsenai vértanú kínszenvedésének.

A lelkes bizonyítás azonban elég korán magára zúdította a tudományos kritikát. Pinius méltán tiltakozott Pennazzi merész föltevései ellen, amelyeknek cáfolása az *Acta Sanctorum*-ban megjelent Krisztina-monografiának jelentékeny részét alkotja. Viszont a vicarius már eleve visszautasított minden neki nem tetsző kritikát mint a hitetlen racionalizmus okvetetlenkedését. A nagy Krisztina-életrajz és a hozzáfűzött okoskodások mindent kimagyaráznak és nem ütköznek belé semmiféle akadályba. Pennazzi meg van győződve, hogy a *Liberianá*-nak van igaza: «Misit Urbanus judex quinque pueros, qui demergerent eam in *Lacum*», azaz, hogy Krisztinát a Lago di Bolsenába süllyesztették. Az *Orv.* vége ugyan Tyrust mondja a certamen színhelyének; de semmi: Ado és Jacobus úgy tudják, hogy az a Tyrus nem keleten, hanem valahol a Lacus Volsinius szomszédjában, Bolsena vidékén terjeszkedett.[1] A hosszú okoskodások nem bánják, hogy a Lago di Bolsena harminc kilométerre van a Tyrrheni tengertől, Bolsena városa viszont a tónak északkeleti sarkánál, Itália belseje felé fekszik; a volsiniumi ember tehát vízért bajosan került a tengerre. Mellőzik, hogy a helyi hagyomány nem tud a poroszlók elutazásáról; ellenkezőleg, hangsúlyozza, hogy a vértanut a tóba lökték, melynek színe fölött aztán évről-évre megjelent.[2] Pedig ép itt a bökkenő: a bolsenaiaknak tavuk van; viszont a följegyzések az egy *Liberianát* kivéve mind tengerről beszélnek s még Jacobus és Ado is elszalasztja a szót: «jussit... ut in *mare* projicerent... et eam in *mari* baptizavit», vagy, fölötte jellemzően: «in mare, id est in lacum Vulsinum».

[1] Vö. Leg. Aur. Requiescit autem corpus eius in quodam castro, quod Bolsenum vocatur... Turris (Tyrus) enim, quae juxta castrum illud erat, funditus est eversa.

[2] Vö. *Vita di S. Cristina* Lib. II. c. X. 3. 86—87. l.

Pennazzi nem veszi észre az örökös «mare» és „θάλασσα" útmutatását, hogy az elbeszélés eredetileg bajosan szólt a tóba lökött gyermekről, tehát a legenda alig tekinthető Krisztina hiteles actájának.

Azonban, kétségkívül, igen súlyos kritikai elvek és igazságok sem részesülnek kellő figyelemben. A vicarius ismeri Ruinart megjegyzését: «Acta sincera antiqua et communi calculo probata aut nullum, aut rara miracula referunt»; de megfelelő értékesítés helyett kritikusaival mondatja el mint ellenvetést, hozzáfűzve, hogy az illető tudósítások részint pogányoktól valók, akik a csodákat szemfényvesztésnek, a keresztényeket pedig bájolóknak tartották, részint olyan keresztény írók művei, akik szántszándékkal mellőzték a csodák följegyzését, mivel nem akarták, hogy ezekről a pogányok az iratok révén tudomást szerezzenek.[1]

Pedig Ruinartnak észrevétele nagyon alkalmas reá, hogy legalább is óvatosságra intse a kutatást. A nagy vértanu-idők hiteles actái csínján bánnak a csodákkal és rendkívüli dolgokkal. A hősök még közel voltak az emberekhez és ez a közelség megkötötte a fantáziát. A hit hőseit azok a későbbi nemzedékek formálták csodahősökké, melyek már nem látták saját szemökkel a mártirok küzdelmeit és nem értették többé egyszerű emberi nagyságukat; ellenben annál többet tanultak a neoplatonikusok, kivált Jamblichos oktatásaiból.[2]

Azonban Pennazzinál egyébről is van szó, mint a legenda hitelességéről. Az orvietói vicarius munkája egyúttal az orvietói szerkezetnek fölmagasztalása. Az orvietói szöveg szerinte szemtanú írása, talán épen azé a papé, aki a vértanut megkeresztelte; a legtökéletesebb valamennyi Krisztina-legenda között és korábbi eredetű minden társánál.[3] Pennazzi nem nevezi az elbeszélést ős-szövegnek; azonban helyenkint mint ilyet szerepelteti és mint ilyennek kér helyet néki a legendák irodalmában.

Ezek kétségkívül mind naiv és jámbor túlzások. Az olvasók méltán mutathattak volna rá, hogy arról a papról, akiről Pennazzi mint az orvietói terjedelmes passio szerzőjéről beszél, egy másik emlékben, a *Liberiana*ban van szó, ellenben a neki

[1] Id. m. pag. 115.

[2] A mártirok sérthetetlenségéről szóló tant Jamblichos formulázta a IV. században. «Akik az Istentől vannak áthatva és mintegy kilépnek a test kötelékeiből, azokat nem fogja a tüz; ha szurkálják vagy vagdalják őket, nem veszik észre. A járhatatlan járható számukra, mivel Isten hordozza őket; áthatolnak a tüzön, járnak a víz hátán. Világos ebből, hogy nem élnek emberi életet, érzésük és mozgásuk az istenségé, mely élteti és egészen átjárja őket. Néha zengzetes melódiákat és hymnusokat hallanak, néha ellenkező természetű dolgokat». Stb. Vö. *De mysteriis* liber. Ed. G. Parthey. Berolini 1857. III., 4—5.

[3] Pennazzi, i. m. 254., 257.

tulajdonított *Orv.* és a hozzá közelebb álló szövegek mind mélységesen hallgatnak. Hogy ez a pap megírt sok mindent, közte lényegtelen, sőt olyan dolgokat, melyekről szinte semmit sem tudhatott; ellenben semmit sem szól ama fontos és lényeges mozzanatokról, melyeknek épen ő lehetne leghivatottabb tanuja: a gyermek megtéréséről és keresztségéről, amelyek nélkül a történet egyik-másik része merő lehetetlenség, az egész passio a levegőben lóg és a hős érthetetlen.

Elvetve a képtelen föltevést, kétségtelenül közelebb férkőzhettek volna az igazsághoz és észrevehették volna az *Orv.* szerkezetének két nagy fogyatkozását: a conversio mellőzéséből támadt hézagot és a belső ellenmondást, mely az elbeszélésben található.

Tudni kell, hogy Krisztina megtérését s ezzel kapcsolatban keresztségét illetőleg a szövegek között jelentékeny különbség tapasztalható. Aldhelmus, Ado, Alphanus hallgat mind a kettőről: a fuldaiban, orvietóiban és brüsszeliben, Mombritiusnál és Boglinonál ismeretlen a megtérés módja, a gyermek már mint az igazság követője jut a toronyba, keresztsége pedig vizbevetése után következik:

Et dum ducta fuisset in medio maris, ibi eam jactaverunt. Statim chorus Angelorum suscepit eam et deambulabat cum Angelis super aquas maris. Respiciens Sancta Christina in coelum orayit dicens. Domine Jesu Christe coelestis... ostende mirabilia tua, et jube me accipere in his aquis sanctum lavacrum regenerationis... Et haec cum dixisset... nocte in medio maris, facta est vox de coelo dicens. Christina, exaudivit Dominus Deus deprecationem tuam. Et statim de coelo venit nubes candida super caput Christinae. Vidit Sancta Christina venientem gloriam Christi et stolam purpuream veram.

A *Basilianum* szerint a gyermeket józan esze és a teremtett állatok szemlélete juttatja el az igazsághoz;[1] aztán ῥιφεῖσα ἐν θαλάσσῃ ἐδέξατο τὸ ὕδωρ εἰς βάπτισμα. Jacobus a Voragine úgy tudja, hogy a Szentlélek tanításában részesült; mikor pedig a tengerbe dobták, Krisztus megkeresztelte, mondván: Baptizo te in Deo Patre meo, et in me Jesu Christo filio ejus, et in Spiritu Sancto.[2] Viszont a *Liberiana* minden más tudósítástól eltérően azt beszéli, hogy a toronyban egyik szolgálója térítette meg és gondoskodott — még a passiót megelőzőleg — megkereszteléséről.

Quam pater Urbanus nomine, officio vero judex, sciens a pluribus concupisci, erat enim formosa, in superiori cubiculo sui palatii — tehát csak a palotája emeletén — collocavit: concedens ei duas ex ancillis suis,

[1] A gondolat Josephus Hymnographus 3. ódájából való. Ott ugyanis a következő mondat olvasható: Fölemelvén szemedet és értelmedet az égre, a teremtett állatokból megismerted teremtődet. Vö. Pennazzi, i. m. 455. l.

[2] Petrus de Natalibus hozzáteszi még: nomenque suum eidem imposuit.

quae cuncta ei necessaria ministrarent. Harum una occulte Christiana erat, et quotidie commonebat puellam, ne Jovis statunculum in eodem cubiculo positum ordinaret (!): nec alicui unquam viro nuberet: et numerans ei etiam molestias nuptiarum; quin potius sacri baptizmatis perciperet gratiam: et coelesti sponso suam virginitatem voveret. Cumque illa ei acquievisset, introduxit ad eam occulte Christiani dogmatis sacerdotem, qui baptizans eam Christinam appellavit: et in mandatis Domini eam confirmans, abscessit. Porro altera ancilla hoc sentiens suggessit omnia patri: qui hoc experiri cupiens, ascendit ad filiam, eamque amplexus nitebatur deosculari: quod quidem illa refugiens inclamabat: «Non pater, non ore, quod idolothytis pollutum est, nunqam contaminabis os meum.» Tunc exclamans pater ei ait: Heu me, filia, seducta es, verum est, quod audivi.» Et dimissa ea, cum furore cucurrit, punire volens ancillam, cuius studio talia dicebantur patrata. Sed illa fugiens latuit.[1]

A tényeknek ez a sorozata világosan beszél. A legrégibb szövegek semmit sem tudnak a vértanu megtérése módjáról. A hagyomány kétségtelenül hiányos, a hős voltaképen hajánál fogva kerül a küzdőhomokra. Az írók érzik, hogy a történetben hézag van és igyekeznek valahogyan pótolni. A *Basilianum* a Hymnographus verseire eszmél és azt hirdeti, hogy a leányzó mint gondolkodó jutott el az igazságra, ami valósággal eretnekség és lehetetlenség; Jacobus titkos isteni megvilágításra gondol; a *Liberiana* pedig a már ismert mesével kísérli meg az elbeszélés kikerekítését. Ha a hagyomány teljes, semmi szükség efféle próbálkozásokra; a próbálkozások maguk világos bizonyítékai annak a körülménynek, hogy Krisztina conversióját a hagyomány eredetileg nem ismerte.

Aztán ott van a legendának hatásos, sajátos pontja: a tengeri keresztelő, melyhez hasonló kitüntetés a szentek közül alig egy-kettőnek jut osztályrészül.[2] A szép részlet okvetlen eszünkbe juttatja az Orv.-nak egy előző mozzanatát, a passio azon részét, mely Krisztinának érette aggódó atyjával való beszélgetését követi:

Sancta autem Christina — kezdi az Orv. szövege — induta tunica incontaminata et immaculata lavit faciem suam et manus, in cubiculo inclusit se, et offerebat sacrificium, et incensum coelesti Salvatori... Angelus autem Domini stetit ante faciem ejus dicens: Immaculata et incontaminata Domimi ancilla Christina, exaudivit Dominus deprecationem tuam, viriliter age, et confortetur cor tuum contra tres Judices... Tunc S. Christina dixit ad Angelum. Domine mi, da aeternum signaculum mihi Salvatoris D. N. Jesu Christi... Angelus autem apprehendit eam, oravit super caput ejus, et dedit ei signaculum Crucis. S. autem Christina conversa est a dextris, et invenit panem positum candidum tamquam lac, et dulcem super mel et favum. Et accipiens dedit Angelo, et dixit ei: Domine

[1] Pennazzi, i. m. p. 352.
[2] Vö. *Venerandus Martyr*. Catal SS. X. 60.

mi, accipe hunc panem, et benedic, et da mihi aeternam vitam in remissionem peccatorum meorum ... Angelus autem accipiens panem, et benedixit, et dedit ei manducare panem immortalitatis ... Et accipiens gustavit. Facto autem vespere ... confringens idola dedit ea pauperibus.

Az epizód csaknem szóról szóra megtalálható a fuldaiban, továbbá a brüsszeliben, és Pennazzi helyes magyarázata szerint nem egyéb az áldoztatás ősi szertartására emlékeztető communiónál.[1] Mombritius nem ismeri, Alphanus sem tud róla, mindössze a legendának későbbi folyásába iktat egy hasonló részletet,[2] a *Liberiana*ban pedig teljességgel hiányzik communiós jellege.[3]

Vajon hogy egyeztessük össze ezt a communiót a tengeri keresztséggel? Krisztina nem áldozhatik, mivel még nincsen megkeresztelve; ha viszont részesült már az első szentségben, mint a communio fölteszi, a tengeri keresztelőnek nincs helye a szerkezetben; mivel a keresztséget megismételni nem szabad.

Pennazzi szembeszáll az akadékkal és megkísérti áttörését. «Szent Krisztinát Krisztus urunk a tóban nem víz-, hanem tűzkeresztségben részesítette.» Ha ugyanis, mondja, Krisztina a tengeren ekkép imádkozik: «add nekem ezekben a vizekben a te jegyedet ... és tedd, hogy újjászülessem és az ujjászületés vizében részesüljek»: a vizet nem azon értelemben kéri, melyben Jézus Krisztus és Nikodémus között van róla szó Ján. 3. 5., hanem úgy gondolja: «tedd, hogy újjászülessem a Szentlék belémöntése által.» «Ama fürdőről (lavacrum) beszél, mely a Szentlélek kegyelme által történik. Hogy pedig a *lavacrum*on csakugyan a Szentlelket kell érteni, világosan megtetszik abból, hogy Ján. 4. 10. a Szentlélek harmatnak, erőnek, folyónak, élővíznek neveztetik.»[4]

Sajnos, Krisztina a tengeren áll és félremagyarázhatatlanul kívánja, hogy *ebben a vízben* kapja a kereszt jegyét és az újjászületés fürdőjét. A vizet nem lehet tűzzé tenni; a *Liberiana* nem fér össze az orvietóival és társaival; az utóbbiak communiója kiküszöböli a tengeri keresztség lehetőségét. Az Orv. tehát nem hiteles elbeszélés.

[1] Pennazzi, i. m. 296—97.

[2] Beatissima Christina aliquantisper orationi incubuit, obsecrans, uti ei Dominus contra diabolicas acies inpenetrabile scutum Fidei conferat. Oratione autem facta ... ante oculos ejus Juvenis splendidissimus igneo splendore circumfusus apparuit, cui haec dixit: Misit me Dominus Jesus Christus ... ut sim tibi aeternae salutis galea ... Et haec dicens, Panem, quem secum detulerat, obtulit, eique, ut comederet, imperavit.

[3] Angelus apparens ei, suo eam refectam (!) alloquio, innuens, quod non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei ... Et cum angelicus abscessisset aspectus, accipiens virgo statunculum comminuit.

[4] Pennazzi, i. m. 313—324. l.

Fontos azonban, hogy a szerkezet még ős-szövegnek sem mondható, amely érintetlenül őrizné a hagyomány eredeti elemeit. A communiós epizód alapvonalai megvannak egy régi apokrif történetben, amelynek, mint ki fog tetszeni, van némelyes köze a Krisztina-passióhoz. Aseneth, Putifár leánya, meg akarja vendégelni a vőlegénye képében megjelent angyalt és a benyílóban égből küldött, tündöklő fehér és csodálatos édességű lépesmézet talál. Az angyal a mézből egy darabkát nyujt a leányzónak és tudtára adja, hogy ez a méz a halhatatlanság kenyere. Azonban itt a mézevés korántsem communio, hanem a leány igazhitűvé avatásának szertartása. Föltehető tehát, hogy a Krisztina-legenda illető helye eredetileg szintén hasonló természetű volt és a fehérséges, mézédes kenyérben való részesülés annyit jelentett, hogy Isten Urbánus leányát a megpróbáltatások küszöbén választottjává fogadta.

Érdekes, hogy a tengeri keresztelő, a passiónak legsajátosabb jelenete, a *Liberianán* kívül, melynek szerkezetébe belé nem illeszthető, épen a legrégibb forrásokban ismeretlen. Aztán nem kevésbbé méltó a figyelemre, hogy a vértanu keresztségét oda lehetett iktatni, ahová a *Liberiana* iktatta, a toronyba, a gyermek utólag költött conversiójának keretébe. Végre nem hagyható számon kívül, hogy a határozatlan, fényes ködbe vesző jelenet, mint már Pinius észrevette, csupán igen későn, a *Legenda Aurea* relatiójában ölt határozottabb alakot.

Az orvietói elbeszélése mindezzel szemben alig tekinthető az ős-hagyomány kiegészítő részének. Föl lehet tenni, hogy a traditio nem mindig érezte szükségét a keresztség emlegetésének. A Krisztina-legendának magva nyilván az apának és leányának összeütközése és küzdelme. Az ismert relatiók egytől-egyig tovább fűzik ezt a történetet: a vértanu Urbanus kezéből Dionéba, Dionéból Julianuséba kerül; azonban mindez járuléknak mutatkozik; eredetileg a história rövidebb is lehetett és mint ilyen alkalmasint nem terjedt tovább Urbanus haláláná. A föltevés, mint látható, a legenda szerkezetéből indul ki, de egyéb támasztéknak sincsen híjával. Felötlő, hogy a *Basilianum* és a nagy legendák a mártir keresztségét tengerbe vetésével hozzák kapcsolatba. Mi több, maga a keresztelés a lehető legtitokzatosabb és leghatározatlanabb. Krisztina imádkozik a signaculum-ért; legott szózat hallatszik az égből: Exaudivit Dominus tuam deprecationem; a vértanu fejére fényes felhő ereszkedik, s ő látja a megjelenő Üdvözítő dicsőségét. Végre a fényes jelenet az angyalokkal, akik a halálra szántat felfogják és hymnusokat zengve kísérik: szakasztott mása a tündöklő triumphusoknak, melyekkel a passiók szerint az égiek az átköltözők diadalmas lelkét szokták fogadni.

Mindez, nem lehetetlen, hogy egy «baptisma martyrum» emléke. Egy keresztségé, amelyről nem kell külön beszélni, mivel megfelelő viszonyok között szükségképen megtörténik; mely elválaszthatatlan a mártir halálától és megdicsőülésétől s természeténél fogva kizár minden papot és szertartást, mivel benne a kegyelem Istentől közvetlen árad a hősnek lelkére.

A régi Krisztina-hagyományban lehetett ilyenféle tradíció. Krisztina belehalt a tengerbe, de csupán teste pusztult el, lelke fölrepült az égbe s az angyalok diadallal kísérték az örök hazába. Urbanus pedig még azon éjjel halállal lakolt bűnéért.

Az ismert legendák nem tudnak a vértanunak ilyetén transitusáról. De a legendás hagyományok gyakran igen meglepő változásokon mennek át, és nem egy példa van rá, hogy a hős pályáját meghosszabbítják és hozzá új kalandokat toldanak. *Szent Theodosia* vértanu emlékét Sz. Eusebius a kortárs szavahihetőségével örökítette meg történelmi munkájában.

«Az üldözések ötödik évében — úgymond — április 2-án, az Úr feltámadásának napján, Caesareában, a tyrusi eredetü Theodosia szüz . . . odament néhány megkötözött emberhez, akik a praetorium előtt ülve bátran vallották Isten országát, hogy üdvözölje és megkérje őket, emlékeznének meg róla, ha majd az Úr elé érkeznek. Ezért a katonák mint valami istentelen gaztettért megragadták és (Urbanus) praeses elé hurcolták. Az pedig . . . kegyetlenül és borzalmasan meggyötörtette s oldalát és emlőjét vasgerebenekkel a csontig marcangoltatván, a még lehelő leányzót végül a tenger hullámaiba vettette.»

Theodosia belepusztult a tengerbe: ῥιφεῖσα ἐν τῇ θαλάσσῃ παρέδωκε τῷ Κυρίῳ τό πνεῦμα αὐτῆς.[1]

Utóbb eltérő tudósítások keltek szárnyra. Rabanus martyrologiuma a VIII. században tudja, hogy a leány Urbanus előtt megcáfolta a pogány istenekről szóló tant; ezért megkötözték és megverték, tüzes kínokkal kínozták, oroszlánokat és egyéb vadállatokat bocsátottak reá, végezetül pedig a tengerbe sülyesztették; de «per Dei auxilium citius inde liberata, novissime gladio capite abscisso obdormivit in pace». Egy régi passió pedig, melyet Mombritius annak idején Vincentius Bellovacensis *Speculum*ából közölt,[2] a következőket beszélte:

Theodosia a palesztinai Caesareában igen előkelő családból született. Nagy szépségü leány volt, egyetlen gyermeke szüleinek, akik az Isten szolgálatára szánták. Tizennyolc éves korában egyszer szüleinek tudta nélkül elment a börtönbe a mártirok közé, megkérni őket, hogy imádkozzanak érette. Azok teljesítették kívánságát, mire az égből szózat hallat-

[1] *Acta SS.* Boll. tom. Apr. I. Appendix, pag. I. (Menol. Basil.)
[2] Sanctuarium, Parisiis 1910., tom. II. p. 594.

szott: «Megkenem őt a bajvívás olajával és megerősítem lelkemmel minden gyötrelmek legyőzésére.» Utóbb bátran és bölcsen felelgetett Urbanus kérdéseire. Akkor felakasztották hajánál fogva és mivel meztelen volt, fehér felhő tünt elő és eltakarta. Aztán kosárba zárták, nyakára követ kötöttek es a tengerbe vetették. Azonban angyalok siettek segítségére, megmentették és kivezették a szárazra, miközben a nagy ködarabot, mely nyakáról csüggött volt, kezében vitte. Most leopárdot és tigrist bocsátottak rá; de az állatok szelídek voltak hozzá és újból sértetlen maradt. Végre is lefejezték, s még azon éjjel megjelent szüléinek, szüzek seregétől kísérve, hófehér ruhában, kezében arany kereszt, fején koszorú, és így szólt hozzájuk: «Íme, ilyen dicsőségből akartatok megfosztani.»

HORVÁTH CYRILL.

XVI. ÉS XVII. SZÁZADI IRODALMUNK NÉMET EREDETŰ MŰVEI.

(Második közlemény.)

II. Theologia és hitvita.

A theologia és hitvita körébe tartozó német művek később-ben és szórványosabban tünedeznek föl irodalmunkban, mint a német eredetű imádságos könyvek. Leginkább a XVII. század folyamán fordittattak magyarra; XVI. századi irodalmunk könyvanyagában alig találunk fajtájukból egy-két példányt. Dogmatikai és apologetikai tartalmukkal az ellenreformáció korának irodalmi termelésébe illeszkednek és föltárják előttünk a protestantizmusnak azt a mélyreható, benső ellenreformációját, melynek egyes jelenségeit már az épületes imakönyvek körében is megfigyelhettük. Az imádságos könyvek különféle összetétele arra mutatott, hogy a reformáció első lelkesedésének ellobbanása után a protestantizmus lépésről-lépésre visszatért az elhagyott hagyományokhoz: a rögtönzött imától visszatért a régi formulárékhoz (Joh. Habermann), sőt a XVII. században olyan épületes könyveket karolt föl, melyeknek egész anyaga a katholikus hagyományokból volt átvéve (Andreas Musculus, Joh. Gerhard, Philipp Kegel).

Ennek a visszatérésnek jegyében állanak az említendő dogmatikai és apologetikai fordítások is. A fejlődés első, forrongó idejében, mikor Luther szava futótűzként gyujtott új hitet az emberekben, úgy látszott, hogy a reformáció nélkülözni fogja a dogmatikai rendszerezés és apologetikai elsáncolás tudományát, mert a reformáció ép a középkori skolasztika vallástudományát, a tudatlan hívők lelki szomjúságát meg nem oltó, tudós theologiát vetette el, hogy a nép együgyű gyermeke is keresetlen szavakkal, köznapi gondolatokkal fölemelkedhessék a maga Istenéhez. Rendszeres theologiát nem alkotnak, mikor mindenki önmaga lelki atyja igyekszik lenni. Luther népszerűen, többnyire rendszertelenül, rögtönözve és alkalomszerűen öntötte ki gondolatait hívei előtt, de vallásos élményének logikai igazolását, védelmét és rendszeres gondolati kifejtését másokra hagyta.

Luther nagy és kis katechizmusa kielégítette a reformáció első idejének theologiai igényeit. A XVI. századi magyar irodalom Luther példaadását követve, bőségesen ontotta a kis katechizmusokat, melyek közérthető módon, egyszerű szavakkal foglalták össze az új hit lényegét; a rendszeres és tudós theologiára ebben az időben még nem volt szüksége az új vallásnak. De amikor az első nagy ébresztés anarchikus és forradalmi kísérő jelenségei föltűntek és a reformációnak belső és külső ellenfeleivel meg kellett küzdenie, mikor az emberek előtt nyilvánvalóvá lett, hogy a vallásos műveltség eszményi magaslata *egy* lendülettel el nem érhető, s még nemzedékek fáradságos, nemzetnevelő munkája által is csak nehezen megközelíthető: akkor a protestantizmusnak is vissza kellett fordulnia a szakszerű vallástudományhoz, a logikailag rendszerezett dogmatikához és apologetikához, melytől kezdetben annyi gyűlölettel elfordult. A forradalmas reformációból leszűrődött a protestantizmus vallásrendszere, és az őserejű, teremtő szellemű Luther mellett a kortársak szemében mindnagyobbra nőtt Philippus Melanchton, a wittenbergi magister, ki Luther szenvedélyes élményét logikailag magyarázta, rendszerezte, tételekbe szedte és a hagyomány folytonosságába kapcsolta. Az első német eredetű épületes könyveinkből Luther visszhangját hallottuk: a német-protestáns theologiai és polemikus irodalom fölött pedig Melanchton dialektikai józansága és világossága lebeg. Melanchton visszavezette a protestantizmust a középkor nagy tanító-mesteréhez: Aristoteleshez. Ismeretes, milyen indulatos haraggal támadta Luther a «csalfa pogány»-t, mert az embereket véges, kicsiny értelmük túlbecsülésére csábította: Melanchton ezt az elvetett Aristotelest újból megtette a protestantizmus filozófiai pillérévé, a «lex Christi»-t újból összhangba hozta a «lex naturae»-val, az isteni kinyilatkoztatást a természetes ésszel, a vallást a filozófiával. Melanchton iskoláiban fejlődött ki a XVII. században a protestáns orthodoxia és confessionalismus, mely a tiszta vallás iránt való buzgalmában még mesterének hithűségét is gyakran kétségbe vonta. A XVII. századi protestantizmus aristotelesi neoscolastikája egy tőből fakadt az egykorú jezsuita neoscolastikával, mellyel oly sokat vitatkozott — gyakran igen terméketlenül. Az alább említendő német dogmatikai és apologetikai munkák többnyire a XVII. századi protestáns aristotelismusnak és neoscolastikának emlékei,[1] annak a türelmetlen confessionalismusnak termékei, mely az emberek üdvözülését a tiszta vallástan tudásától és igaznak tartásától tette függővé. Át vannak hatva attól a heroikus, hitvalló páthosztól, mely

[1] Az egész irodalmat behatóan elemzi Peter Petersen: *Geschichte der aristotelischen Philosophie im protestantischen Deutschland*, 1921.

a barokk-kultúra egyéb alkotásaiban is megnyilvánul. Ebben a korban a protestáns egyházi tudomány nyelve, akár a katholikus egyházé, a latin nyelv volt, és ez az egyházi tudomány époly hozzáférhetetlen volt a profán tömegek számára, mint a középkori egyházé, melyet a reformáció egy századdal előbb a tudatlanok és profánok nevében megostromolt. Ekkép érthetővé lesz az irodalomtörténet számára is, hogy ezek a theologiai munkák ritkábban jelennek meg német nyelven, illetőleg magyar fordításban, mint az épületes irodalom előbb fölsorolt termékei. Latin volt e theologiai gondolkodásnak természetes kifejezése; a magyar fordítástól, talán mert profanizálta az egyházi tudományt, ösztönszerűen idegenkedtek az írók és olvasók.

Az egyik theologiai munka fordítója a következőkép panaszkodik a vallástudományi irodalomról szólva annak latin nyelve miatt: «Mert láttyuk, hogy egyeb Nemzetsegek fáradhatatlanok az önnön nyelveken-valo könyveknek olvasásaban, mellyet a' tudós emberek látván nem ßünnek meg azoknak jó ígyekezeteket minden féle dologról tulajdon nyelveken irott avagy forditott könyvekkel segéteni. A' Magyar Nemzet penig oly reſt a' maga nyelvén való könyveknek olvasasaban, hogy igen kevefen talaltatnak, kik egéſz életekben-is egy avagy két Magyar könyvecskét által olvaſtak vólna. Kinek vagyon is láttattya. Mert mivel ſokan Deákul ſem tudnak, s-a' Magyar Iráſokat ſem akarják olvaſni; ha mikor csak alávaló dologról kévántatik-is vala-kivel beſzédben eredni, mint a' némák halgatnak avagy ſzégyennel kell elinditott beſzédeket félbenſzakasztani. Némellyek a' reſtség mellé negédeſéget-is tóldnak. Es ha mit e-félék a' Deák nyelvben kaptak, immár ſzégyellik olvaſni a' Magyar Iráſokat. S ha ki akarja, próbállya-meg, kérjen némelylyektől Magyar könyvet olvaſni; azt felelik néki, hogy könyv-tartójokból-is ki-vetnek inkáb, hog'-ſem-mint Magyar könyvet tartanának avagy olvaſnának. Akik annyira vadnak a negédeſség miatt, hogy ha kivel ſzületéſeknek nyelvén kell is ſzólani, beſzédeknek majd harmadát Deák igékkel kénſzerittetnek meg-elegyiteni. Egy ſzóval Magyarok lévén Magyarul sem tudnak beſzélleni.»[1] Ily körülmények között el sem várhatjuk XVII. századi íróinktól, hogy a német irodalomnak temérdek theologiai művét magyar nyelvre átültessék: hogy egyáltalán magyar nyelven megjelenhettek ezek a ma már csak theologiai szakérdeklődéssel olvasható könyvek, jellemző a vallásossággal eltölt korra, melyben a dogmatika kérdései közügyekké lettek és az érdeklődés középpontjába kerültek.

Régi irodalmunkban a következő német hitvédelmi és dogmatikai munkákkal találkozunk:

[1] Laskai János: *Hittül szakadásnak tellyes megorvoslasa ... Vedelius Miklós.* Várad, 1644. Előszó.

22. —

Index Biblicus az az: az egész Szent Iras könyveinec Kentsere vezerlö, mutato es indito Laistroma Németböl... Magyarra fordittatott. Vizsoly, 1593.

A könyv a vizsolyi bibliához alkalmazkodó név- és tárgymutató s a szentírásban való tájékozódás megkönnyítésére szolgál. Német eredetijét nem tudtam megállapítani; lehet, hogy a magyar index a legelterjedtebb ilynemü XVI. századi német munkákból van összeszerkesztve. Ilyen a korabeli német könyvek közül Jörg Birckenmeyer: *Zeyger der Heiligen Schrift*, Ulm, 1525; Johannes Schrötter: *Konkordantz des Newen Testaments in teutsch*, Straßburg, 1524 és Lienhardt Brunner: *Concordantz oud zeyger der Spruch vnd hiſtorien aller Bibliſchen bücher alts vnd news Teſtaments teutſch regiſterweiß verfaßt vnd zuſammen bracht.* Straßburg, 1530. A biblia-indexek jellemző és kifejező termékei ennek a kornak, mikor képeken is gyakran úgy ábrázolják az embereket, amint összekulcsolt kézzel magukhoz szorítják a bibliát. Ebben a hitvalló korszakban a biblia volt a protestáns igazhitüségnek legfőbb auctoritása, a vitás valláskérdésekben, de az élet sok más válságában is a döntő útmutatás. «Breviter, quod illis Papa, nobis est Scriptura»: a protestantizmus legfőbb tekintélyi elvének, a bibliának idézésére, megkérdezésére szolgálnak gyakorlati segédeszközként ezek a biblia-mutató könyvek.

23. Aegidius Hunnius.

a) Eszterházi Tamás: *Az Igaz Aniaszentegyhazrol, es ennec feieröl az Christusrol: Ismeg a Romai Aniaszentegyhazrol es ennec feierol a Romai Paparol... Irattatott Aegidius Hunnius, az Szent irásnac Doctora es Professora altal.* Sárvár, 1602.

Ez a fordítás Pázmány vitáiban szerepel. Dankó József állapította meg először, hogy eredetije Aegidius Hunnius *De Ecclesia vera et huius capite Christus...* Frankfurt, 1596 c. munkája (vö. Dankó: *Joannes Sylvester Pannonius*, Wien 1871, 31. l.). Aegidius Hunnius előbb Wittenbergben, utóbb Marburgban védelmezte a lutheránus igazhitüséget a református és katholikus kritika ellen. Marburgban több magyar diák fordult meg a XVI. század végén; valószínüen hazatérő növendékei igyekeztek munkáinak itthon is népszerüséget szerezni. Grawer Albert pl. Hunnius írásbeli ajánlásával tért haza, egyideig Neérén és Kassán működött és kiadta Hunniusnak hozzá intézett levelét (vö. IK. IV. 1894, 156. l.). Eszterházy Tamás is Hunnius idejében tanult Wittenbergben, valószínüen személy szerint ismerte, és talán Hunnius személyes hatása késztette öt könyvének fordítására. A könyv megjelenéséről tudomása volt Magyari Istvánnak, ki *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, Sárvár, 1602 ajánlásában már jelzi: «De ezt, hogy Papa Antichriſtus legien, amaz tudos es Iſtenfelő Hunnius Egied Doctor bővebben megbizonyitja az Eccleſiarol valo könyvenec maſodic reſzeben, melliet remelec rövid nap Magiar nielvennis ki menni, az kereſztinec közze.» Ismeretes, hogy Pázmány Péter Magyarit tartotta e könyv fordítójának: «Értem, jó Magyari uram, hogy Hunniusnak az Ecclesiárúl irt könyvét magyarrá fordítottad és immár nyomtadod is» *(Össz. Munkái.*

I. 29. l.), de a *Felelet* nyomtatása közben Pázmány kézhez vette Eszterházi fordítását s utólag helyreigazította tévedését. «Kezembe akada Hunniusnak az Aniaszentegihazrul irt könyve: melliet magiarra forditot nem Magiari Iſtvan (à mint mondam az köniunec maſodic részebe, hogy ertettem vala) hanem Eſzterhaz Tamas». (Vö. RMK. 17. sz. Ferenczi Zoltán: *Magyari István* 1911, 14. l. és Kovács Géza: *Magyari István*, Budapest, 1902, 16—17. l.) Eszterházi Tamás hosszabb előszót irt fordítása elé, amiért Pázmány Péter Magyari István ellen irt *Feleletében* annyira megtámadta. Pázmány azt is ígérte, hogy Aegidius Hunnius könyve ellen cáfolatot fog kiadni: «az Hunnius és Vithakérus könyvei ellen, Az Anyaszentegyházrúl egész könyvet irtam én is, melyet Isten segítségéből talán meg is látnak az emberek.» (*Összes Munkái*. I. 1894, 9. és 55. l.) Pázmány azonban csak Whitaker ellen irt értekezését adta ki.

b) Király Jakab: *Mise-nem-mise Az az: A' Miserôl valo tudomanynak Ostromlása, meghamisítása és el rontása. Mellyet Hunnius Egyed Doctor Irasabol Magyar nyelvre fordított.* Kassa, 1654.
Eredetije ismeretlen.

24. Andreas Osiander.

Zvonarich Mihál: *Papa nem papa az az, a papanak, es az papa tizteloeinek, Luther ertelme zerent valo vallasok... Osiander Andras doctor es praedicator altal. Magyar nielure penig fordettatot.* Keresztur, 1603.

Ez a fordítás régi irodalmunkban szóhoz juttatja Nürnberg reformátorát, ki a wittenbergi reformátorokkal szemben önálló fölfogást képviselt a protestantizmus tanításaiban és a maga fölfogását (a megigazulás mibenlétéről) szakadatlan polémiákkal mindvégig megvédelmezte és fenntartotta. (Ő írta Kopernikus: *De revolutionibus orbium coelestium* 1543 művének előszavát vö. W. Möller: *Andreas Osiander*, Leben und ausgewählte Schriften. Elberfeld, 1870.) A magyarra fordított könyve eredetileg latin nyelven jelent meg a következő címen: *Papa non Papa, hoc est Papæ et Papicolarum de præcipius Christianæ Doctrinæ partibus, ijsque inter Euangelicæ Religionis, & Romanæ fidei homines controuerſis Lutherana confessio, ex Jure Canonico, sive Papali Ac Eruditoribus Nonnullis Authoribus Pontificiis collecta, & Enchiridii formam congeſta, per Andream Osiander D. Eccleſiaſtem in illuſtri Aula Vvittembergia. Tvbingæ. Typis Georgij Gruppenbachij MDXCIX.* (berlini kir. kvt.) «Ez Osiander Andras Doctor iraſaban kegyes Olvaſo — mondja Zvonarich — elö zamlaltatik, ſok Papaknac es az Papaſagban elö egy nihany neuezetes embereknek, az mi kereſztyeni tudomaniunc ſzerent való ertelmec es vallasoc, ſoc fö Articuluſokral, kikrül köztünc es az moſtani Papaſoc közt igyenetlenſeg vagyon.» Vitaírás, melyben a kath. egyház tanításainak protestáns kritikája van összefoglalva. Osiander e munkája, miként Aegidius Hunnius előbb említett vitaírása, a protestantizmusnak abból az első korából való, mikor az emberek a szakadást az új és a régi hit között még nem tartották végérvényesnek. A protestantizmust nem tartották a kereszténység oly új típusának, mely történelmi szükségszerüségként megállhat a katholicizmus mellett, hanem «keresztény tudományunkban múló egyenetlenségnek»

vélték a vallásos küzdelmeket, hol az igazságnak vagy az egyik vagy a másik fél javára győznie kell. Melanchton szinte élete végéig abban a tévedésben fogódott el, hogy az igaz katholikus egyház talaján áll, ezért részt kívánt venni a tridenti reformzsinaton is. Osiander vitairatában a maga igazának megerősítésére egyházi tekintélyekre hivatkozik s azt kívánja bizonyítani, hogy az egyház nagy tanítói közül többen már protestánsok voltak. Mivel a protestantizmust még be akarják kapcsolni a katholikus egyház folytonosságába, azért vezet okoskodásuk arra a visszás eredményre, hogy az akkori mise tulajdonkép nem az igazi mise (mise-nem-mise), hogy az akkori pápa tulajdonkép nem az igazi pápa (pápa-nem-pápa): végeredményben, hogy nem az akkori katholicizmus, hanem a protestatizmus az igazi kereszténység.

25. Ambrosius Lobwasser.

Szenczi Molnár Albert: *Psalterium Ungaricum.* Herborn, 1607.

Szenczi Molnár Albert a címlapon ugyan ezt mondja, hogy a zsoltárok «az Franciai notáknak és verseknec módgyokra most úyonnan Magyar versekre fordittattac es rendeltettec», de az ajánlásban pontosabban arról értesít, hogy Lobwasser «vezető sinórját» követte: a magyar verseket «Lobwaszszer Ambros doctornak német versei szerint formáltam és öszveszorítottam». Ambrosius Lobwasser, sziléziai származású protestáns jogtudós, a XVI. század közepén Lipcsében és Königsbergben tanított. Párizsi tartózkodása alkalmával megragadták őt a hugenották zsoltárai, ezért lefordította őket németre a következő címmel: *Des Königs und Propheten Davids Geistreiche Psalmen, Nach Frantzösischen Melodien in Teutsche Reimen gebracht durch D. Ambros Lobwasser.* Különös, hogy zsoltárait a lutheránus egyháznak szánta s azok mégis elsősorban a református egyház köréhen terjedtek el és Szenczi Molnár fordítása által nálunk is református épületes könyvvé lettek. Lobwasser és Molnár zsoltárait részletesen egybevetette Császár Ernő JK. XXIV, 1914. — Lobwasser, fordításához írt előszavában, találóan fejti ki a képzőművészetektől ösztönszerűen idegenkedő protestantizmusnak benső ragaszkodását az énekhez és a zeneművészethez (vö. 32. c. alatt).

26. —

Lex Politica Dei Az az, mindenféle Törvények, Itéletek és Rendtartások, kik főképen az külsö Polgari tarsasagra tartoznak... Németből magyarra fordittatott. Debrecen 1610.

Nem ismerem sem szerzőjét, sem német eredetijét ennek az érdekes munkának, mely a «lex naturae»-t Melanchton szellemében össze tudja kapcsolni a «lex Christi»-vel. A kétféle törvényt a magyar fordító is (Debrecen, 1610-ben kelt előszavában) jellemzően megkülönbözteti egymástól: «Jollehet az Iſten eleitül fogvan meg az teremtesben az *ö törvenyet az termeßetben be oltatot*, ugy annira, hogy meg az Poganyok is értettek azt, hogy az jofagos dolgokat inkab kellyen követni, es az gonozt el hadni. Mind azon altal *az Isten... ada* ü nekiök (valasztott népének) *bizonyos Törvényt*, melyböl ki ki mind meg tudna es ertene, mivel tarto-

zik mind Iftennek, mind pedig fele-barattyanak». A könyv bibliai idézetekből van összeállítva: az idézetek a vizsolyi bibliából valók. Az eredetiről csak annyit mond a fordító, hogy azt «egy fő tudos ember, az Bibliabol kifzedegetven, Német nyelven ki bocsatot volt».

27. Lucas Pollio.

Mihálykó János: *Hét Praedicátio, az Isten fiainak örök életekről. Elsoben Barasloban Nemet nyelven Pollio Lukacs által praedicaltatot.* Bártfa, 1612.

A német munka szerzőjéről Jöcher azt írja: «Lucas Pollio, ein lutherischer Theologes, gebohren 1536 in Breßlau, führte sonst den deutschen Namen Pollach, 1567 Paftor der Maria Magdalenen Kirche in Breslau» (III. k. 1666 has.). Idevonatkozó müve, mely egyúttal legismertebb munkája a következő címet viseli: *Vom ewigen Leben der Kinder Gottes Sieben Predigten, zu S. Maria Magdalena zu Preßlaw gethan Lucas Pollio.* (1591. kiad. berlini kir. kvt.). Az előszó 1582-ről van keltezve. E könyvnek a XVII. században nagy kelendősége volt: Abraham von Mezrad 1604-ben latinra fordította és a latin fordítás is sok kiadást ért. A magyar fordító is az előszóban a könyv nagy elterjedtségére hivatkozik: «Látám, hogy nem csak Német, hanem Deák és Cseh nyelvenis vagyon nyomtatva, ez kis Könyvecske, és fokan nagy lelki haßonnal forgatták azt kesöbben, vgy hogy az Német Országi városokban ritkán találtatik oly Gazda, kinek házánál ez Könyvecske nem vólna, csak az Magyar nemzettől rőitettetett el.» Pollio prédikációi, miként az *ars moriendi*-irodalom, a meggyőződés teljes erejével fejtegetik, hogy a földi életnek igazi mértéke és célja a mennyei örök élet. Protestáns orthodoxia szól e prédikációkban, «Philippus Melanchton az mi közönfeges Mesterünk» (36). Helyenként polemiával fordul azok ellen, kik Epicurus-szal a tulvilági életet tagadják és «az életnek és halalnak okat tulaidonitottak az Materianak» (10. l.).

28. Matthias Hafenreffer.

Zvonarich Imre: *Az szent Irásbéli Hitvnk againak bizonyos moddal és renddel, harom könyvekre valo osztasa... magyar nyelvre fordettattak.... az Tubingai Hafereffer Matheas irásabul.* Keresztúr, 1614.

Az eredeti szerzője a XVII. századi protestans orthodoxiának egyik kimagasló képviselője (Hauck: *Realencyklopädie für prot. Theol.* VII, 330—32), könyve teljes foglalatát adja a lutheranus igazhitüség tanításainak. Aristoteles és Melanchton szelleme diktálta ezt a theologiát. A könyvnek nagy hatása s elterjedése volt, sok kiadásban, sőt német fordításban is megjelent. Az első kiadás címe: *Loci theologici certa methodo ac ratione in libros tres tributi.* Jena, 1601. A fordításnak magyar irodalomtörténeti nevezetessége van: megindította Pázmány csepregi vitáját, ezért az irodalomtörténetben már többször szó esett róla. Pázmánynak *Csepregi mesterség* (Bécs 1614) c. fulmináns vitairata Zvonarichra céloz, de valójában Hafenreffer theologiáját találja. — Zvonarich Imrét a munka világos áttekinthető szerkezete és józan okossága ragadta meg, mert «az chupa es tulajdon igaffag minden ekeffen ßolafnak pompaia nelkül rövid és vilagos igekkel magyaraztatik».

29. —

Lelki orvosság, Kassa 1614.

A könyvnek egyetlen példánya sem ismeretes (vö. Szabó Károly RMK. I, 204. l.), nem ismerjük sem szerzőjét, sem tartalmát, pedig ez a munka késztette Pázmány Pétert *Az Calvinista Predicatorok tüköre (Össz. munk.* V. k. 30. l.) c. röpiratának megírására. Egy kálvinista predikátor írta a könyvet, illetőleg fordította németből, ha hitelt adunk Pázmány szavainak: «Hogy pedig valami színt adgyon mocskos hazugságának és elhitesse, hogy mi Boldogasszony . . .: nem tudom micsoda Lelki Orvosságot német nyelvből fordított magyarrá». (34. l.) Máshelyütt is azt írja az ismeretlen könyvről: «Abbanis játékos vagy, hogy egy-nehányszor az bécsi jesuiták munkájának írod az németül kibocsátott Lelki Orvosságot, mintha mindez jezsuiták dólga vólna, valami Bécsben történik» (*Az Igasságnak Győzedelme. Össz. Munk.* V. k. 58. l.) Pázmány kezdetben Alvinczyt tartotta a könyv fordítójának, utóbb maga is belenyugodott Alvinczy tiltakozásába, hogy nem ő hozta a német könyvet a magyar irodalomba. Az ismeretlen fordításnak német eredetijét nem tudjuk meghatározni.

30. Georg Rhau.

Pálházi Göncz Miklós: *A Gyermetskék Credoja. Elsőben Wittenbergaban Rhauus György által nemet nyelvön öszve szedögettetött: mostan pedig... magyarra fordittatott.* Keresztúr, 1615.

Georg Rhau Lipcsében kántor, később könyvnyomdász volt Wittenbergben. Luther baráti köréhez tartozott. Több épületes könyvet írt és nyomtatott, kis katechizmusát nem ismerem.

31. Georgius Tilenus.

Klöz Jakab: *Evangeliumok és Epistolák: Mellyeket az Vr napokon es föfö Innepeken Esztendő altal, az Keresztieni Gyülekezetben szoktanak olvasni és megmagyarázni ... M. Georgius Tilenus Német irásából Magyar nyelvbe mostan forditatot és kü nyomtatatott.* Bártfa, 1616.

Az előszóban a könyvnyomtató, ki egyben ennek a könyvnek írója is, azt jelenti, hogy e munkát magyarra fordította «egy fő tudós embernek, tudni illik M. Georgius Tilenusnak Német iráſſából, ki Sileſiában fő helyen Plebanos vólt: ki iólhet ez ſummariomokat és tanulſágokat csak az ő háza népének és ott az helyben tanulo gyermekeknek kedveiért irta vala, de az után máſok is meg ſzeretvén, Sidóul, Görögül, Deákul és Németül ki nyomatták». E könyvnek nem tudtam nyomára akadni.

32. Abraham Scultetus.

a) Szenczi Molnár Albert: *Postilla Scultetica: Az egész esztendő által valo vasarnapokra és fő innepekre rendeltetet evangeliomi textusoknak magyarazattya Scultetus Abrahám altal ... Mellyet Németből Magyar nyelvre forditott.* 1617.

Szenczi Molnár fordításának német eredetije a következő címet viseli: *Abrahami Sculteti Kirchen-Postill. Das ist Ausslegung der Sontäglichen*

Evangelischen Texten durch das gantze Jahr. Jetzo auffs newe von dem Authore selbst übersehen, verbessert und vermehret. Hanaw, 1624. Ismertettem EPhK. 1919. 90–91. l. Scultetus prédikációs könyve jellemző terméke a XVII. századi protestáns bibliciśmusnak és igazhitüségnek. Magyaráz és bizonyít, az értelemhez szól, mindig csak a bibliával beszél és szándékosan kerül minden profán példázatot, mely a kánonban följegyezve nincsen. A biblián kívül nem ismer el sem tudományt, sem bölcseséget: «Mert mi egyedül az Evangéliomi ige mellett maradunc, és vagyon abból annyit tanulnunc, értekeznünc, hogy nem sok idönc legyen az haszontalan, nem szükséges és a szent irás kivül való kérdezödések fejtegetésére» (115. l.). A logikai átlátszóság, a rend és világosság jellemzi ezeket a bibliától soha egy tapodtat el nem térő, észhez szóló fejtegetéseket. «Nem is tudok mást — így dicséri öket a fordító Szenczi Molnár Albert — hogy ennél szebb methodussal, renddel és világosb értelemmel volna írva». (8. l.) Csakugyan a rend, a methodus és a világos értelem okozhatott a XVII. századi embereknek gyönyörüséget e prédikációk olvasásánál.

b) Szenczi Molnár Albert: *Secularis Concio Evangelica: az az Jubileus Esztendei Praedikatzio. Németül praedicaltatott... Scultetus Abraham altal.* Oppenheim 1618.

Eredetije: *Evangelische Jubeljahrs Predigt zu Heidelberg den 2. Novembris anno 1617 in der Kirchen zum H. Geist gehalten Durch Abraham Scultetum*, Gedrucht in Amberg Bei Johann Schönfeld, 1618. Ismertettem EPhK. 1919, 91. l.

c) Szenczi Molnár Albert: *Szentirás szerint valo rovid Tanitás az Bálvány Képekről, melylyet Németül Scultetus Abraham bocsátott ki.* 1625.

Az eredeti német prédikáció ezen a címen jelent meg: *Kurtzer Aber schriftmässiger Bericht von der Götzenbildern: An die Christliche Gemeine zu Prag, als auss Königlicher Majestät gnädigsten befehl die Schloss kirch von allem Götzenwerk gesäubert worden gethan Sonntags den 12/22 Decemb. des 1619 Jahrs Durch Abraham Scultetum.* Gedruckt zu Prag, bey Daniel von Carlsberg. Im Jahr 1620. Vö. EPhK. 1919: 92. l. — Ez a kis értekezés jellemzően fejezi ki és indokolja meg a protestantizmus ösztönszerű elfordulását a képzőművészetektől, különösen a templomi festészettől. Scultetus 1619-ben a prágai képrombolás alkalmával mondotta el ezt a beszédet; Molnár Albert pedig a bekecsi templomszentelés örömünnepére fordította le magyarra.

33. Johannes Rodenborch.

Pálházi Göntz Miklós: *Az Római Babylonnak Kőfalai.* Keresztúr, 1619.

Az eredeti német munkát Johann Rodenborch (Rotenburg), antwerpeni származású wittenbergi theologus írta *Dissertatio de muri Babylonis Romani demolitione* 1615 címmel Jakob Reihing német jezsuitának *Muri civitatis sanctæ* c. müve ellen. A két könyv jellemző példája annak, hogy mennyire *egy* szellem hatja át a lutheránus és jezsuita neoscolastikát a XVII. században.

34. Leonhard Hutter.

LETHENYEI ISTVÁN: *Az Szent Irasbeli Hitünc againac rövid öszveszedése . . . szereztetet és iratot Lenhard Hutter Vitebergai Doctor altal: Es Deac nyelvből magyarrá fordíttatott.* Csepreg, 1635.

Leonhard Hutter 1596 óta működött a wittenbergi egyetem theologiai fakultásán. Müve, melyet Lethenyei magyarra fordított: *Compendium locorum theologicorum ex scripturis sacris et libro Concordia collectum*, Vitebergæ, 1610 a korrekt lutheranizmus foglalata. Éles válaszfalat von a lutheranizmus és a protestantizmus többi felekezete között; dogmatika, mely a XVII. századadi confessionális szigorúságnak jegyében keletkezett. Lethenyei Wittenbergben tanult s — mint maga is jelzi az előszóban — a könyv fordítására a könyv «authoratól-is, meg mint nékem abban az Academiában kedves Præcecptoromtól és Directoromtól» nyert buzdítást. A könyv kánon volt a maga korában. A szász fejedelem elrendelte, hogy «senki csac egy tanuló Deác fe meheffen addig föllyebb való Scholákban es Academiákban tanulni, valamig é könyvecskében befoglaltatot Articulufokat könyv-nélkül és fzórul-fzóra nem tudandgya».

35. Balthasar Meisner.

a) MADARÁSZ MÁRTON: *A' B. E. D. Boldisar Meisner Sz. Elmelkedesinek A Vasarnapi Evangeliomokba Magyar nyelvvel való meg-ajándékozáfa.* Löcse, 1635.

Balthasar Meisner a XVI. és XVII. század fordulóján a wittenbergi egyetem egyik tekintélyes theologusa, a Wittenbergben tanuló magyar diákok tanára volt. Postillái, melyeket Madarász lefordított, eredetileg latin nyelven jelentek meg *Meditationes facrae in Evangelia* címen, utóbb Joh. Luciustól való német átdolgozásban is sok kiadásban terjedtek el. A német kiadás címe: *Geistliche Andachten Uber die Evangelien der Jährlichen Feſttagen, Nebenſt Erklärung Der von Chriſto am Creutze geſprochenen Sieben Worte.* Wittenberg, 1628. A magyar fordító azt mondja Meisner munkájáról: «a jámbor Doctor a vasarnapi evangeliumokat jeles, könyü és az együgyüek elméjéhez illendö Methoduffal, kevés igikkel, de dólgok sokaságával és az Anya-fzentegyházban, hívek megpróbálására és vaftagítására és koronázására forgó Contoverfiaknak szelíd megrázogatásával magyarázza meg». E rövid jellemzésből nem tünik ki, hogy Meisner beszédei mennyi theologiai szaktudást és érdeklödést tételeznek fel hallgatóiktól. A magyar fordító a «controverfiák szelid megrázogatását» a maga részéről is támogatja és többnyire Pázmány Péter ellen fordulva, önállóan is részt vesz a vitákban.

b) Catholicus válasz az Efaviták Eretnek kérdésére: Hol volt Lutherus előtt az igaz Vallás avagy Anya Sz. Egyház? . . . Meisner Boldisár a Sz. Irás Doctora és Wittembergai Professor által. Mostan penig Az Eccleſia nyomoruságin keserves könyveket hullató egy nevezetlen személy Nemzetének hasznára és az veszedelemben tántorgó lelkek javára Magyar nyelvre Németből fordítván. H. n. 1690.

A könyv eredetije Meisner következő müve: *Catholische Antworth. Auf die ketzerische Frage der Jeſuwider. Wo die ware Religion und kirche vor Lutheri zeiten geweſen ſey? An alle Evangeliſche vnter dem Pab-*

ſtumb, ſonderlich in Oeſterreich und Pfaltz Newburg gedruckte Chriſten, Geſtellet durch Balthaſar Meiſnern, der H. Schrifft Doctorn und Profeſſoren in Wittenberg. Gedruckt bey Joh. Wolh. Fincelio. In verlag Caſp. Heydens S. Witwe. Anno 1629. (berlini kir. kvt.). A könyv különösen Hermann Hugo ellen fordul, mert «Sophista fortélyokkal intselkedve» azt állította, hogy «Lutherus előtt ſenki ſem volt Lutheranus, minthogy Lutherus előtt ſemmi Lutheranismus nem volt». Ezzel szemben Balth. Meisner azt igyekszik bebizonyítani, hogy «az mi vallásunk mindenkor meg volt, ha szintén nem volt is Lutheranus névvel nevezve». (55. l.) Mathias Flacius Illyricus *Catalogus testimonium veritatis* c. művéből Luther szellemi őseit keresi, és a waldenseket, «kik másként Lugdumi Szegényeknek neveztettek» (52. l.), Husst s Savanarolát a protestantizmus előfutárainak tekinti. Gondolatmenete ugyanaz, melyet a Mise-nem-mise, Pápa-nem-pápa c. könyvekben találtunk. A magyar fordítás 1692-ben, oderai Franfurtban másodszor jelent meg.

36. —

A szent János Evangeliuma kezdetinek rövid magyarázattya, Melly kérdésekből és Feleletekből áll. A Magyar Nemzetnek épületire német nyelvből egy igasság szerető atyafi által magyarrá fordíttatott. Kolozsvár, 1636.

A könyv egyetlen példánya sem maradt fenn, azért szerzőjét és forrását meg nem határozhatjuk (vö. R. M. K. I., 128. l.).

37. Jakob Feucht.

Tasi Gáspár: *Öt rövid prædikátzió, Húsz színes Okokrúl, Miért nem akarnak most némelly emberek Catholikuſokká vagy (a mint ők ſzóllanak) Pápistákká lenni. Mellyeket Bambergaban Sz. Mártonnál prædikállott . . . Feuchtius Jakab. Magyarra pedig fordította.* Pozsony, 1640.

Jakob Feucht, kit Tasi e könyvvel magyarul megszólaltatott, bambergi püspök volt, küzdött a reformáció, különösen Osiander reformátor ellen. Prédikációi különböző gyüjteményekben jelentek meg (Wetzer-Welte: Kirchenlexikon IV., 1886. 1468—69. has.). Az itt szóban forgó öt hitvita-beszéde a következő címet viseli: *Fünff kurtze Predigen, Von zwentzig vermeyten Urſachen: Warumb etliche leut, diſer zeit, nit wöllen Catholiſch oder (wie ſie ſprechen) Bäbſtiſch ſeyn. Zu Bamberg in Sanct Martins Pfarkyrchen gepredigt. Jetzund, allen denen, ſo noch im zweifel ſtehn, zu welcher Religion doch ſie ſich endtlich begeben, und verharren wöllen, zu nutz und guten, in offentlichen Druck verfertiget. Durch Jacobum Feuchtium, der H. Schrifft D. und Wegbiſchoft in Bamberg. Gedruckt zu Wirtzburg, durch Heinrich von Ach. Im jar MDLXXXVII.* A magyar fordító az ajánlást 1639-ben írta és benne megemlíti, hogy «Német Orſzágban nem utolsó lévén (a tudósok között) e kis Iráſnak és ſok több haßnos könyveinek ßerzője: minek utánna ezt egy böchületes Ur, ez-előtt egy nehány eſztendővel kezemhez juttatta-volna, nem ßeghettem kedvét, hogy Magyarra ugyanakkor ne forditanám». Ez az egyetlen katholikus hitvédelmi irat, melyet a XVI—XVII. században német nyelvből magyarra fordítottak.

38. Johannes Wolleb.

Komáromi Csipkés György: *Az Kereszteny Isteni-Tudománynak Jeles moddal ugy el készíttetett rövid summája ... Az vallásbéli villongasoknak meg értésére, kézenfogva valo vitelre. Mellyet irt volt Wollebius Janos, à Th. Doct. és az Basiléai Académiaban rend szerént való Professor. Mostan pedig Magyar nyelvre forditott.* Utrecht, 1653.

Komáromi Csipkés György németalföldi tartózkodása idején «sok szép, különbféle Deác könyveket» látott, melyeket «közönséges haszonért a belgiomi nyelvre fordítottak». Mikor Wollebius művét meglátta, annyira felbuzdult, hogy szállására érve mindjárt fordításba fogott: «illy ßent dologban, tunijllik az Evangeliomi tudománnak terjeßteſeben és az együgyüknek az igaz tudományban valo epiteſekben nem ßükség ſokat tanacskozni». Johannes Wolleb: *Compendium theologiæ christianæ*, Basel, 1626, c. müve a XVII. századi református orthodoxiának kánonszerű foglalata, miért szerzőjét a református scolastika Petrus Lombardusaként dícsérték. Egyetemeken, disputációk alkalmával ez a munka jelentette a korrekt kálvinizmust. Angol nyelvre is lefordították. (A. Roß: *Wollebius christian divinity.)* Csipkés György kezébe valószínüen a munka 1638. amsterdami kiadása került.

39. Nicolaus Hunnius.

Roevid és Fundamentumos Tracta, Mellyből a kegyes olvasó a Romai és Evangelica Ecclesiából itéletet tehet. Isten igéjéből előadatott Nicol. Hunnius D. és Lübecki Superintend. álltal. 1690.

Nicolaus Hunnius, Aegidius fia, Északnémetországban müködött a luteranizmus szolgálatában. (Ludvig Heller: *Nicolaus Hunnius, sein Leben und Wirken.* Ein Beitrag zur Kirchengeschichte des XVII. Jh. Lübeck, 1843.) A magyarra fordított munkája eredetileg ezen a címen jelent meg: *Kurtzer und Grundlicher Bericht, Aus welchem ein guthertziger Leser, von der Römischen und Evangelischen Kirchen urtheilen kan. Aus Gottes Wort gestellet Durch Nicolaum Hunnium D. Superintendentem zu Lübeck.* Az első kiad. Lübeck 1629, második kiad. Wittenberg 1630-ban jelent meg (vö. Heller id. m. 219—229. l.), a magyar fordítás valószínüen az utóbbi alapján készült. Hunnius egy névtelen, Osnabrückben megjelent röpirat támadásait igyekszik megcáfolni. Amint Aegidius Hunnius azt bizonyítja, hogy a mise nem mise, Osiander: hogy a pápa nem pápa, Nicolaus Hunnius is azt erösgeti, hogy «á Római ecclefia nem Christus ecclefiája».

40. Johannes Friedich Mayer.

Petrőcy Kata Szidónia: *A Papista vallasra Hajlott Lutheranusok Lelkek ismeretinek Kinnya, Mellyet edgy Sz. Irás Magyarázó Mayer Fridrik János nevü Doctor és P. P. eleikben iráson által ki bocsátott Hamburg városában.* 1690.

A XVII. század végén Hamburgban müködő lutheranus theologus temérdek röpirata közül az egyikben fölismerhetjük a magyar fordítás eredetijét (vö. Lexikon der Hamburger Schriftsteller V. k. Hamburg, 1870., 89—164. l. Mayer 581 munkáját sorolja föl). A magyar fordítás eredetije *Johann Friedrich Mayers, der Heil-Schrifft Doct. Gewiſſens-Marter Derer zum Papstumb Abgefallenen Lutheraner* (s. l. s. a. berlini kir. kvt.) A könyv Schönmann egy röpirata ellen fordul, mert azt állította: «jó volna Lutheranusul élni és Papistául meghalni».

Thienemann Tivadar.

A NEGYVENES ÉVEK KRITIKAI MUNKÁSSÁGA.

Az 1843—44. év fontos határjelző a magyar kritika életében: ekkor történt a műbírálat küzdőterén az egyik legnevezetesebb őrváltás. Egyrészt megszűnt a Figyelmezővel összeolvadt Athenaeum, s az irodalmi bírálat elvesztvén önálló organumát, a szépirodalmi hetilapok vendégszeretetére szorult; másrészt a kritika eddigi vezéregyéniségei lerakták a fegyvert s átadták helyüket egy új nemzedéknek. Mind a két változás, úgy látszott, súlyos csapás a kritikára. Toldy ugyan még időnként vissza-visszatért az elhagyott mezőre, de megszűnt azzal az állandó érdeklődéssel, lelkiismeretes gonddal figyelni az irodalom ujabb jelenségeit, mely kritikusi működésének olyan értékes vonása volt; Szontagh Gusztáv, Vörösmarty és Bajza sorjában végleg elhallgattak: lesznek-e az ifjú írók sorában, akik kitartásban és buzgóságban, készültségben és ízlésben méltó utódokként ellátják munkakörüket? Még aggasztóbb, egyenesen végzetes jelenségnek tűnt föl a másik esemény, a kor egyetlen kritikai közlönyének, az Athenaeumnak, elnémulása. Az a veszedelem állott küszöbön, hogy a műbírálat a szépirodalmi lapok hasábjain a műkedvelők játékszerévé lesz, s komoly olvasók helyett a kevésbbé művelt közönséghez szólván, vagy elsorvad vagy elfajul. Az egyik szépirodalmi lap, a Pesti Divatlap, fönnállásának első évében, 1844-ben, be is jelenti, hogy nincs szándéka a nemes tradíciót folytatni: «Ki sem kívánhatja tőlünk, hogy leginkább hölgyek által olvasott lapokban, hosszasan boncolgató vagy épen száraz tudományos bírálatokat adjunk. Ez a kizárólag kritikai irányú lapok feladata. És mi eleget teszünk körünkben, ha szépirodalmunk ujabb terményeit röviden s csak általálosan ismertetjük meg olvasóinkkal; minél fogva, hogy kimerítő és több oldalulag támogatott (motivált) bírálatokat csak igen ritkán adhatunk, az nem a mi hibánk.»[1] Mi más ez, mint annak bevallása, hogy a tudományos kritika kívül marad a szépirodalmi lapok körén, s hogy nem éreznek kedvet erre az erejüket meghaladó föladatra? S az a szomorú, hogy e fölfogás alapjában helyes volt: sem a tételt, sem a megokolást nincs jogunk hibáztatni.

[1] II. negyed, 29. l.

S még egyre sötétebb és sötétebb felhők vonultak föl a kritika egére. A három egymás mellett élő divatlap, a Honderü, Pesti Divatlap, Életképek, célját, anyagát és eszközeit tekintve alig különbözött egymástól, sőt még beosztásuk és rovataik is nagyrészt ugyanazok voltak. A csekélyszámú magyar olvasó közönség erejét próbára tette ez a gazdagság, s a lapok érezték, hogy egymásnak nemcsak versenytársai, hanem ellenségei: minél mélyebbre nyúl a másik kettő a magyarságnak úgyis ösztövér erszényébe, annál kevesebb marad neki. A viszonyok egészen természetesen kenyérirígységet fejlesztettek köztük, s a vetélytársak a helyett, hogy a maguk lapjának emelésével iparkodtak volna elhódítani a másik közönségét, könnyebben járható s véleményük szerint gyorsabban célhoz vezető utat választottak: áskálódást, piszkolódást, az ellenfél kigúnyolását és gyalázását. Fokozta a veszedelmet, hogy a három szerkesztő sajátos, gyöngeségekkel és fogyatkozásokkal megvert embert volt: Vahot Imre (Regélő Pesti Divatlap) hetvenkedő, Frankenburg Adolf (Életképek) kötekedő, Petrichevich Horváth Lázár (Honderü) nagyzoló, s mind a három egyformán megbízhatatlan és elvtelen. Hová sűlyedhet a kritika, ha ilyen lapvezérek irányítják, nem lesz-e puszta eszköz a védekezésre vagy — ami még rosszabb — orvtámadásra?

Szerencsére a negyvenes évek kritikája nem olyan silány és aljas, mint amilyennek az előzmények alapján várnók. A szerkesztők megelégedtek azzal, hogy egymás lapját a maguk folyóiratának keresett címmel földíszített vegyes-rovatában (*Irodalmi méh*, *Hirlapi őr*, *Mi hir Budán* stb.) csipkedték vagy döfték, sőt gyilkolták, de kritikai rovatukat nem engedték munkatársaik marakodásának színterévé alacsonyítani. Olyan heves polemiák nem is zajlottak le a divatlapok hasábjain, mint Bajza idejében az Athenaeumban, s ha időnként megjelent is egyik-másik lapban valamilyen gyalázkodó irodalmi támadás, általán csak elfogultságot és rosszakaratot lehet egypár kritikusnak szemére vetni, durva sértegetést ritkábban. Kritikáik között sok a pártoskodó és torzsalkodó, forrásuk nem a meggyőződés ereje, hanem a személyes ellen- és rokonszenv heve vagy épen az anyagi érdek. Kétségkívül végzetes baj, de korántsem olyan mélyreható és általános, mint amilyenre az ember a negyvenes évek szenvedélyektől izzó levegőjében, forrongó viszonyai közt el volt készülve.

Az Athenaeum megszűnte és Bajzáék elhallgatása sem bizonyult kiheverhetetlen csapásnak. A divatlapok jobbak voltak hírüknél és nem fukarkodtak térrel a bírálatok számára. A rendszeres irodalmi kritika ugyan 1847-ig, a Magyar Szépirodalmi Szemle megindulásáig, szünetelt, de a szépirodalmi lapok szükségét érezték időnként, hogy egy-egy munkát kimerítő bírálatban részesítsenek, s ha a baráti érzés vagy az

ellenségeskedés belejátszott is a megbírálandó művek kiválogatásába: épen a folyóiratok versengése biztosította, hogy a jelentékeny irodalmi termékekről valahol olvashatott a közönség tájékoztató kritikát. Ezenkívül a hirlapok is szívesen megnyitották hasábjaikat a kritikák számára, főként a Pesti Hirlap és a Budapesti Hiradó, s bár ezek az ujság-kritikák rendszerint fölületes műhely-munkák voltak vagy épen rosszakaratú, sőt piszkolódó bírálatok, egy-két komolyabb kritika is akadt köztük. A célzatosság nem volt idegen a szépirodalmi lapok kritikusaitól sem, és ez sokat levont bírálataik értékéből, de számbelileg legalább nem lehet panaszunk a negyvenes évek kritikája ellen.

Kritikusokban sem volt hiány. Még az Athenaeum idején föltűnt egypár fiatal iró, akik részint Bajzáék védőszárnya alatt készültek későbbi hivatásukra, mint Vahot Imre, részint az Athenaeummal hadakozva gyakorolták be magukat a kritikus munkájába, mint Henszlmann Imre. Hozzájuk járult az új nemzedék, többnyire kezdő irók, akikben a szükség vagy az alkalom fejlesztett kritikai ambíciókat, de tekintélyesebb irók is, p. o. Eötvös, akik szellemük értékes adományait mintegy szórakozásképen gyümölcsöztették a kritika terén. Ez a nagyszámú kritikus két, élesen elváló csoportra különül. Az egyiket az ujságírók alkotják, a három divatlap fő- és segédszerkesztői és legbelső munkatársaik. Ez a munkásabb és lármásabb csoport. Mindenhez hozzászólnak, mindenhez értenek; gyors kézzel, könnyű tollal bírálnak ellenséget és barátot; céljuk nem az igazság, hanem a diadal vagy legalább a szenzáció-keltés. Főszempontjuk a maguk s az ujságjuk érdeke, hangjuk a skála szélsőségein mozog, lelkesednek és ócsárolnak, amint a szükség kívánja. Eszközeik az olcsó szellemeskedés és a durva gúny. A másik csoport az esztétikus iróké. Komoly, tanult, izléses férfiak egész sora lép a sorompok közé, Henszlmann, Erdélyi, Eötvös, Pulszky, Greguss; fiatalos hevükben, a villamossággal telt légkörben eltévesztik ugyan néha a hangot és mértéket, de az ismereteknek olyan gazdagságával, az értelemnek olyan erejével dolgoznak, hogy működésük nemcsak méltó folytatása, hanem továbbfejlesztése a Figyelmező kritikai törekvéseinek. A tudományos szellemű irodalmi kritika, mely Kazinczytól Kölcseyn át Szontagh Gusztávig értékben egyre emelkedett, ezeknek az íróknak művében még egy hatalmas lépéssel tovább jut: mai értelemben vett kritikává lesz. Amazok, bár tudományos értékük kétségtelen, fölfogásban és stílben távol állanak tőlünk, egy régibb kor emlékei, ezek s a régi kritikusok közül Toldynak Arany-bírálata, első modern tudományos bírálataink.

Nagy jelentőségű mozzanat ez a magyar kritika történetében s elsősorban természetesen azoknak a férfiaknak érdeme, akik munkásságukkal ezt az új, az előbbinél mélyebb

kritikát megteremtették. De öntudatlanul is nagyon sokat tett érdekében egy olyan írónk, aki bár baráti körben s bizalmas írásaiban szeretett ítéletet mondani kortársai műveiről, de a nyilvánosság számára kritikát nem írt. Ez az író legnagyobb lirikusunk, Petőfi. Hogy a magyar kritika a negyvenes évek derekán, a nem épen kedvező viszonyok között is, olyan dúsan kivirágzott s az egész olvasó közönség érdeklődését fölkeltette, sőt lázba hozta, maga a kritika pedig szinte divatos műfajjá lett: egyenesen Petőfi váratlan, tüneményes föllépésének eredménye. Egy-két évvel azután, hogy első költeménye az Athenaeumban megjelent, országos hírű emberré emelkedett: neve a legemlegetettebb, költészete a legsajátosabb, egyénisége a legjellegzetesebb volt az irodalom terén. Különködő viselkedése, önérzetes, szókimondó természete csakúgy magára irányította a figyelmet, mint költészete, mely korának uralkodó irányaival, Vörösmarty fönséges, megrázó ódáival, Bajzáék lágy, epedő szentimentalizmusával, homlokegyenest ellenkezett. Mindenkinek észre kellett venni azt a nagy külső és belső ellentétet, mely Petőfit a kor többi költőjétől elválasztja, hogy új levegő, új szellem árad be vele a magyar irodalmi életbe, a klasszicizmus egyetemessége helyett népies hang és reális szín. Aki az irodalom iránt a legkisebb érdeklődést is tanúsította, annak állást kellett foglalnia ezzel az új jelenséggel szemben; ha mással nem, magával kellett elvégeznie, mit ér az új tünemény, gazdagodása, fölfrissülése-e költészetünknek, vagy bomlasztó elem, mely az eddigi értékes kereteket széttörve örvénybe juttatja azt. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a negyvenes évek közepének nem volt izgatóbb kérdése, mint az: igaz vegy álpróféta-e Petőfi. A fiatalság nagy része költészetünket megújító lángelmeként ünnepelte, s ez a csakhamar szinte extasissá fokozodó dicsőítés bizonyos visszahatást keltett azoknál, akik Petőfire idegenkedve néztek. A kicsinyeskedő pedansokat bántotta szereplése, mert benne a föltűnés hajszolását, mindenáron való eredetieskedést láttak, s bordalai, valamint a maga nyomorúságát, katona- és színészéletének szenvedéseit föltáró versei alapján csavargó, dorbézoló, léha embernek tartották, aki züllött életének rajzával beszennyezi a költészet arisztokratikus termeit; a régi költői eszményekben elfogódottak nem értették meg költői hitvallását és törekvéseit, idegenül hatott reájuk Petőfi tárgyainak új köre, az élményi, erősen egyéni, sőt személyes elemek; a fogyatékos esztétikai ízlésűek visszadöbbentek költészetének őszinteségétől, egyszerűségétől, elevenségétől; egyik-másik írótársánál pedig a hiúság és irígység is belejátszott az ellenérzésbe. Sőt akaratlanul maga Petőfi is kezükre járt, különösen pályája elején. Ő maga érezte legjobban szereplésének forradalmi természetét, s hogy maga meg az ósdiak között

lévő különbséget minél jobban kiélezze, szándékosan költői és emberi egyéniségének azon vonásait állította előtérbe, amelyeken amazok megbotránkoztak s ezzel nemcsak maga, hanem az igazság ellen is vétett.[1] Mindez messze eltávolította és mereven szembeállította egymással a két pártot.

Épen Petőfi föltűnése előtt fogott új tüzet a magyar kritika: most a szenvedélyek vihara, mely a két tábor mozgalmas hullámzásából támadt, hatalmas lánggá élesztette. Jóformán minden kritikus — az egyik pártérdekből, a másik, mert úgy érezte, hogy önmagának tartozik vele — kötelességének tartotta állást foglalni és kimondani Petőfi költészetéről vallott nézetét. Az 1844-ik év január 11-ikétől kezdve, mikor az első komoly méltatás Petőfiről megjelent — Erdélyi János tollából — a szabadságharc kitöréséig egymást érik a bírálatok, hol rövid ujsághírek, hol terjedelmes kritikák alakjában, s oly tömegben, mely Petőfi jelentőségének legnyilvánvalóbb bizonysága. Nincs magyar író, akit ilyen nagy figyelemre méltatott a korabeli kritika, s valamint Petőfi az a magyar költő, akivel legtöbbször foglalkozott irodalomtörténetírásunk, akként ő volt leghálásabb anyaga a magyar kritikának is.[2] Sőt az a mélyreható ösztönző befolyás, melyet az irodalmi bírálat föllendülésére tett, még halálával sem szűnt meg: dalos ajka már régen elnémult, mikor kritikusaink még mindig foglalkoztak költészetével, s azt a kritikusunkat is, aki ezt a műfajt az eddig elért legmagasabb fokra emelte, akinek munkásságában a magyar műbírálat tetőződését látjuk: Gyulai Pált, szintén Petőfi szólaltatta meg. Az ő első kritikája, hosszú pályáján legnagyobb szabású műbírálata, Petőfiről szól — mintha legnagyobb kritikusunkat legnagyobb lirikusunk terelte volna a kritika mezejére!

Petőfi hatalmas költői egyénisége és a költészetében nyilvánvaló páratlan esztétikai értékek azt a reményt keltik, hogy a róla írt kritikákban biztos mértéket találunk az egyes kritikusok működésének megítélésére. Természetesen támad az a gondolatunk, hogy azok a kritikusok, akik lángelméjét fölismerték és méltatták, finom ízlésű, kiforrott ítéletű műbírák, akik félreismerték és ócsárolták, a kritikus nevére érdemetlen műkedvelők vagy épen elfogult, rosszindulatú, megvesztegetett pártemberek voltak. Szóval azt várhatnók, hogy a Petőfiről szóló kritikai irodalom a magyar műbírálat akkori állapotának hű tükörképe.

[1] V. ö. Horváth János dolgozatát: *Petőfi fogadtatása az irodalomban*. Budapesti Szemle, 153. k. (1913) 434—464. l.

[2] A Petőfiről 1844—1849-ig írt kritikákat, valamint a róla 1842 óta nyomtatásban megjelent ítéleteket, véleményeket, jelentéseket összegyűjtötte s időrendben újra lenyomatta Endrődi Sándor *Petőfi napjai a magyar irodalomban* című művében (1911).

Várakozásunk nem egészen jogos, álláspontunk erősen anachronisztikus. A múltat a jelen szemével nézzük s elfelejtjük, hogy a kritikának rendkívül nehéz volt a helyzete Petőfivel szemben. A körülmények egész sora zavarta meg a kritikusokat. Először az, hogy egy hirtelen föltűnt s nagy népszerűségre emelkedett költőről kellett ítéletet mondani, még pedig rögtön, az első benyomások hatása alatt. Maga a jelenség nem ismeretlen költészetünk történetében: Kisfaludy Sándor 1801-ben *Himfy*jével, Vörösmarty 1825-ben *Zalán*jával szintén egy csapásra költészetünk élére emelkedett. De a *Himfy* megjelenésekor nem volt kritikánk, s Kazinczy csak nyolc évvel utóbb mond róla bírálatot, mikor nemcsak az ő lelkében szűrődött le vélemény Kisfaludy költészetének értékéről, hanem mikor az irodalmi vélemény is kialakult már. Vörösmarty föltűnésekor viszont a kritika, sőt a közvélemény irányítása is egészen az Aurora-kör hatalmában volt, s a költő ennek a körnek égisze alatt lépett föl, mint az irány hű bajnoka. Eposza csak a közönség számára volt meglepetés, az íróvilágnak nem: a mű címlapját Kisfaludy Károly rajzolta, az irodalom akkori vezére, s a költő egyik buzdítója Toldy volt, a kor legszorgalmasabb kritikusa.

A másik zavaró mozzanat még erősebb volt. A *Himfy* és a *Zalán futása* minden újszerűségük ellenére koruk irodalmának kifejezői, Petőfi lantján azonban új, eddig soha nem hangzott dallamok szólaltak meg, s míg a közönség szinte osztatlan figyelemmel hallgatta, épen a tollforgatók között akadtak számosan, akik szokatlanságán megdöbbentek. Amazoknál majd minden költő a maga hangjára ismert, de értékesebb hangszerből, művészibb kéztől kicsalva, Petőfi hangja sokak előtt idegennek, bántónak, sőt művészietlennek tetszett.

Végül Kisfaludy és Vörösmarty föllépésükkor puszta nevek voltak — Kisfaludy még az sem, mert a *Himfy* névtelenül jelent meg. A közönségnek csak a művekkel volt dolga s nem egyszersmind a költőkkel is; ítéletét esztétikai tényezők irányították, függetlenül minden személyi mozzanattól. Petőfinél a költeményekkel együtt az ember is föllépett a nyilvánosság deszkáira, sőt az első verseit követő hírlapi támadása Garay, a Regélő szerkesztője ellen, már jelezte, hogy nemcsak költészete, hanem egyénisége is harcok ütközőpontja lesz. Abban a forradalomban, melyet működése keltett, része van költészetén kívül személyiségének is, s ez természetesen visszahatott a kritikára.

Ezek a körülmények magyarázzák, hogy a korabeli Petőfi-kritika értéke korántsincs arányban terjedelmével. Hosszabb, kimerítő bírálatot inkább csak ellenfelei írtak, s ezek már esztétikai álláspontjuk miatt is tévesek vagy épen értéktelenek. A nagyobbak között kevés a méltányló; sorukból csak Pulszkyé válik ki. A rövidebb ismertetések viszont nem igazi kritikák,

hanem hírlapi nyilatkozatok; minden tudományos alap nélkül pusztán személyes benyomások vagy meggyőződések tolmácsai, de a magasztalók — s ezek vannak túlsúlyban — gyakran igen szerencsésen villantanak rá költészetének egy-egy jellemző vonására. Általán azonban a negyvenes évek második felének közönsége sokkal jobban megérezte Petőfi költői lángelméjét, mint amennyire a kritika fölismerte; költészetének igazi megértői és méltatói nem azok voltak, akik róla írtak, hanem akik országszerte ünnepelték. Olyan megbízható, minden részletre kiterjedő értékelése, mint Jósikának Szontaghtól, a *Kegyenc*nek Vörösmartytól, Arany eposzának Toldytól, ebből a korból nincs, s amivel ez a körülmény kapcsolatos: a korabeli műbírálat legkiválóbb képviselői, az előbbiek és Bajza, írásban komolyan nem foglalkoztak Petőfi költészetével.

Mindez csökkenti a Petőfi-kritikák belső értékét, de nem csökkenti azt a jelentőséget, mellyel Petőfi a magyar kritika életében bír. A negyvenes évek íróiban a kritikusi hajlamot, olvasóiban a kritikai érzéket minden más tényezőnél nagyobb mértékben kifejlesztette: Petőfi hatása itt is, mint minden téren, mélyen járt.

Kisebb mértékben, de szintén ösztönző hatással volt a magyar kritika fejlődésére egy másik költőnk, Szigligeti. Korának kétségkívül legszerencsésebb drámaírója volt: első drámáinak sikere és szorgalma csakhamar befolyásos szerepet juttattak neki a Nemzeti Szinház vezetésében, ez meg módot nyujtott, hogy egyre több és több drámáját adassa elő. Költői tehetségét nem lehet Petőfiéhez mérni, egyénisége is békésebb, színtelenebb volt: mégis külső pályájuk egy és más pontban megegyezett. Gyorsan emelkedett a névtelenségből, kardalosból rendezővé; színpadi hatásra számító drámái, különösen a népszínművek, újszerű alkotások voltak, a közönség egy része előtt igen népszerűek; végül megbántva az ő önérzete is élesebb hangon nyilatkozott. Sőt költészetének szelleme is mutat némi rokonságot Petőfiével: valamint az a lírába, ő a drámába vitte bele és emelte művészivé a népies elemet. Mindez, de elsősorban mégis nagy diadalai fölkeltették írótársai irígységét, s ez annál hangosabban nyilvánult, mert a divatlapok szerkesztői és kritikusai között több drámaíró volt, akik magukat Szigligeti miatt mellőzötteknek érezték. Az anyagi szempont nála még súlyosabb nyomatékkal esett a mérlegbe, mint Petőfinél, így érthető, hogy versenytársai, ha már más módon nem vehettek maguknak elégtételt, bírálatokban öntötték ki elkeseredésüket. Mivel Szigligeti költészete nagy termékenységével és tagadhatatlan érdemeivel az objektiv kritikusok figyelmét is fölkeltette, ő lett a kor kritikusainak másik kedvelt tárgya, s részletes, alapos bírálat még több jelent meg róla, mint Petőfiről.

A Petőfi-bírálatoknak jelentősége a magyar kritika fejlődésében azonban még egy szempontból nagyobb: segítségükkel, mint választóvízzel, szétbonthatjuk irányaira a negyvenes évek kritikáját. Három, élesen elkülöníthető csoportot figyelhetünk meg. Az egyiknek tagjai ósdi, fogyatékos ízlésű, elmaradt kritikusok; ideáljuk még a negyvenes években is a Bajza költői törekvéseiből kisarjadt, de az epigonok kezében, értelenné csenevészedett, érzelgős, csinált líra. A másik irány a fiataloké, az ifjú óriásoké; Petőfi lángelméjét fölismerik, de dicsőítésük nem mindenben alapos, sőt rendszerint épen túlzásaiért, hetykeségeért, szertlenségeért rajonganak. A harmadik csoportba kerülnek végül a komoly, értékes kritikusok, akik tudományos életünknek is számottevő tényezői voltak.

I. Az ósdi kritikusok.

Ósdiak neve alatt foglaljuk össze azokat a kritikusokat akik nem tanúsítottak kellő érzéket az irodalom újabb törekvései iránt. A név inkább találó, mint kifejező s ezért élünk vele, jobb hiányában. Nem nevezhetjük őket maradiaknak vagy konzervatívoknak, mert volt ugyan némi kapcsolatuk a politika konzervatív köreivel és sajtó-organumaival, de maradiságuk nem állott elvi alapon, ami minden konzervativizmus elengedhetetlen föltétele, nem is annyira ízlésük volt elmaradt — mert azzal tulajdonképen nem voltak megáldva, s ami kevés esztétikai eleme volt költői fölfogásuknak, az nem egy régibb letűnt irányzathoz, Kazinczyékhoz, csatolta, nem is ahhoz az uralkodó áramlathoz, Vörösmartyéhoz, melyet Petőfi föllépte megrendített, hanem annak beteges elfajulásához. Ósdi, a legújabb jelenségekkel szembehelyezkedő álláspontjuknak személyi okai is voltak, s ez magyarázza, hogy ósdiaink a konzervatívokhoz épen nem illő harcmodort választottak, türelmetlenek, hevesek voltak, sőt radikálisak, akárcsak a mindent fölforgatni kész fiatalok. Ehhez koruknál fogva volt is joguk: nem az öregek sorából kerültek ki, mind a 40-en jóval innen s az irodalom tekintélyes vezetőinél, az Athenaeum triászánál fiatalabbak voltak.

A tábor nem volt nagy, de annál változatosabb, amint az mindig megtörténik, ha a harcosokat nem közös elvek tisztelete, hanem közös elveknek vagy épen személyeknek gyűlölete tartja össze. Előkelő társadalmi állású férfiak szövetkeztek ismeretlen múltú és kétes jelenű egyénekkel, komoly — bár nem értékes — írók mindenre kész ujságírókkal. Erős meggyőződésük a magasabb rendűeknek sem volt, az alacsonyabb rendűek meg épen pénzen árulták poétikai hitvallásukat, s közös vonásuk az az egy negatív tulajdonság volt, hogy egyaránt tehetségtelenek voltak. Ezek a körülmények értetik meg, hogy az ósdiak

köréből nemcsak értékes kritikus, de jelentős kritika sem emelkedett ki.

Az ósdiak kritikájának fészke, egyszersmind legmozgékonyabb organumuk a Honderü című divatlap volt (1843—1848), s így az irány fejéül a lap tulajdonosát s egyideig szerkesztőjét, P. Horváth Lázárt tarthatjuk. A szerkesztő is, lapja is ismertek, sőt hírhedtek irodalmunkban. Amaz előkelő köznemesnek és főrangú anyának szülötte, társadalmi és rokonsági kapcsolatainál fogva magát az arisztokraciához számította, de csak a modorukat tanulta el s azt a gőgöt, mely a főrangú osztálynak nem is legkiválóbb tagjait jellemzi. Lelki alkatában azonban nem volt semmi az arisztokracia igazi értékeiből, s ez az ellenmondás akaratlanul is színeskedővé, affektálttá, hazuggá tette egész egyéniségét. Másnak akart látszani, mint ami valójában volt, s ez a gyöngesége sokszor ferde, sőt nevetséges helyzetekbe juttatta. Szeretett a főrangúakhoz dörzsölődni s még irodalmi dolgozataiban is, különösen az *Emíliához* intézett *levelek*ben, eldicsekedni előkelő, grófi, hercegi ismerőseivel s a náluk töltött órákkal. Nagy lábon élt s ezt is sokszor hangoztatta, valamint származását és jó módját, gőgösen éreztetve szerényebb sorsú írótársaival, hogy magát már ezért különbnek tartja náluk. Másfelől minden áron írói babérokra vágyott, s mivel sem tehetsége, sem ízlése nem volt, sokfelé tett kísérletet, de eredmény nélkül. Vezető szerepre is vágyott, s erre volt a legkevesebb hivatottsága. Fönnhéjázó viselkedése, üres, tartalmatlan egyénisége elriasztotta a jobb írókat, így bizalmas környezete csupa jelentéktelen, sőt gyanús irodalmi emberből telt ki, s ezek csakhamar föléje kerekedtek: mialatt ő abban a hitben élt, hogy biztos törzskara van, azok használták ki lapját a maguk céljainak elérésére.[1]

A Honderű, Petőfi jellemző kifejezése szerint a «Lázárok Lázára», határozott pártlap volt, az arisztokracia számára szerkesztve, de attól alig olvasva. Finomkodó, keresett, választékos — de csak a formában, később már abban sem; jelszava az előkelőség, de nem szellemben, hanem külsőségekben. Szépirodalmi része, különösen eleinte, míg nem ingerelte maga ellen a fiatalságot, nem állott a kor színvonalán alul, s a sok selejtes vers és novella mellett közölt jobbakat is, sőt időnkint legkiválóbb költőink és komolyabb íróink is fölkeresték, Vörösmarty, Czuczor, Gaal, Kovács Pál, Tompa, Kúthy, Vajda Péter, még Petőfi is írt bele két verset, Jósika meg állandó munkatársa volt. Fogyatkozásai: léhasága, megalázkodása, kegyhajhászata, hízelgése a kisebb rovatokban nyilvánultak, itt tűnt ki egész sivárságában szerkesztőjének és magának a lapnak szellemi szegénysége meg célzatossága.

[1] Kitünő jellemzését adja P. Horváthnak az Életképek egy névtelen cikkírója az 1845. évfolyam II. kötetének 217—218. lapján.

Rendes kritikai rovata a Honderűnek nem volt. Elvétve azonban, a cikkek során, közölt egy-egy terjedelmesebb bírálatot, hatodfélévi fönnállása alatt tízet, többnyire az évenként megjelenő zsebkönyvekről, s csak 1846-ban adott Petőfiről egy nagyobb cikksorozatot, a következő évben pedig *Irodalmi ABC* cím alatt a kor népszerű íróiról rövid, kritikaszerű jellemrajzokat. Állandó figyelemmel csak a drámát kísérte a lap. *Thalia* cím alatt rendszeres játékszíni krónikát vezetett, az Athenaeum modorában, s bár többnyire csak az előadásról s a darab fogadtatásáról számolt be, az újonnan színre került drámák ismertetésének hol a krónika keretében, hol külön cikkek alakjában nagy teret szentelt. Nem minden új drámáról, de jó részükről olyan beható, terjedelmes ismertetést adott, hogy ezek a beszámolók a rendes színi kritika mértékét meghaladva inkább drámabírálatok. A Honderű e színi kritikái ebből a szempontból határjelölők: itt lendült át a színi bírálatok súlypontja az előadásról a drámára. A műfaj életében, amint mindjárt látjuk, egyéb jelentőségük nincs.

A Honderű kritikusi gárdája számra nézve nem nagy. Az első években maga P. Horváth Lázár és a szerkesztésben segédje, Nádaskay Lajos, látták el bírálatokkal a lapot, az 1846-ik év második felétől kezdve azonban átengedték egészen a teret Zerffi I. Gusztávnak. A két munkatárs, az első elvtelen, a másik jellemtelen is, anyagi érdekből és az érvényesülés vágyából csatlakozott a Honderűhöz, s a készséges szolgák megszokott túlbuzgalmával bocsátották tollukat a lapvezér rendelkezésére. Így a Honderű kritikái hű tolmácsai P. Horváth Lázár egyéniségének.

Maga a szerkesztő-laptulajdonos legrikítóbb típusa a dilettáns kritikusnak. Szinte elég volna jellemzésére azt a szerkesztői jegyzetet lenyomtatni, mellyel Hiadornak egy költeményét kísérte: «Hiador' munkái a divatos Petőfiéi fölött annyival fönnebb állanak, mennyivel egy európai műveltségű költér fönnebb áll oly költőnél, ki saját hona' keskeny szellemkörén túl mit sem ismer. Gyémánt mindkettő. Egyik, mellyen még rajta csüng az anyaföld salakja; másik, melly művészkezek közé vetődött s a' köszörűnek minden újabb forgásával új tüzet — új fénysugárt lövel ki».[1] Méltóan egészíti ki ezt az ítéletet egy másik nyilatkozata, melyben Hiadort Byronnal méri össze — az előbbi javára.[2] Hiador verseiben «valódi fájdalom hangjait» halljuk, nem pedig olyan «csinált fájdalomét», mint Byronnál, «a'kit csak akkor lepett meg a fájda-

[1] Honderü, 1847. I: 108. l. — A Petőfire vonatkozó kritikáknál hivatkozom ezentúl Endrődi id. művének arra a helyére is, ahol a bírálat vagy az idézet olvasható, mert ez a mű sokkal inkább hozzáférhető, mint az egykorú folyóiratok. A fönt közölt idézet Endrődinél a 243. lapon van.

[2] Hiador *Hattyudalok* c. verskötetének előszavában.

lom, midőn költött, 's míg Hiadornál a' fájdalom való, addig Byron teremtményére csak úgy nyomá bélyegül a' valóság látszatát.» Ezekben a rövid jellemzésekben benne van az egész P. Horváth Lázár: mesterkélt stílje, keresett európaiaskodása s ízléstelensége, mikor a tehetségtelen lirikust, a szépen csengő, de üres szavakat lágy, síma versekké kalapácsoló Hiadort Petőfi fölé emeli. De ez lett az egész tábornak vezető gondolata: a nép költészetéből táplálkozó Petőfi elé ideálul odaállítani Hiadornak kényeskedő, vértelen, mesterkélt holdvilágpoezisét.

Petőfi költészetével egyébként P. Horváth Lázár nem foglalkozott s átengedte őt csatlósai martalékául. Úgy látszik, attól félt, hogy előkelő, főúri kezéhez óhatatlanul odatapad némi szenny, ha a földszagu «népköltő» műveit forgatja! E helyett már korábban, 1843-ban egy rendkívül terjedelmes, kilenc folytatásos cikket írt *Jósika Miklós regényeiről s a regényirodalomrul átalában*,[1] s 1843-tól 1846-ig egy jelentéktelen almanach-bírálaton kívül[2] nyolc nagyobb színi kritikát.[3] E bírálatok legjellemzőbb vonása az ízléstelenség, mely már a tárgy és a terjedelem aránytalanságában nyilvánul. A kritikusnak alig van mondanivalója, s ami van, oly egyszerű és kevés, hogy egypár szóba bele lehetne foglalni, ő azonban lapokat tölt meg bőbeszédű, üres fecsegésével. Ilyen főként Jósika-bírálata. Igazi monstrum, nyilván Toldy híres Vörösmarty-méltatásának hatása alatt, mintegy annak párdarabjául, de a gyakorlatlan laikus ügyetlenségével. Kilenc sűrű nyomású lapon keresztül beszámol a *Zrinyi a költő* tartalmáról, de nem összefüggő előadásban ismerteti a mesét, hanem minden fejezetből külön kivonatot készít, minden összefoglalás, minden áthidalás nélkül, s az egyes kivonatokat egy-egy szertelen, áradozóan dicsérő, de jellemző erő híján lévő jelzővel vezeti be.[4]

Ugyanez a szánalmas bírálati módszer jellemzi többi kritikáját: érthetetlenségig részletes és unalmas tartalomvázlat, majd a drámákban szereplő hősök jellemének tartalmi elemzése a jellemet alkotó vonások fölsorolásával, közben vagy végül

[1] U. o. 1843. II: 257—262, 289—297, 329—333, 361—363, 395—399, 457—460, 489—494, 521—530, 585—593. l. Jósikáról csak az utolsó hat folytatás szól, az első három a külföldi regényirodalom fejlődéséről igyekszik képet adni.

[2] Az 1844-iki *Örangyal*ról, u. ott 1844. I: 22—24. l.

[3] Tárgyuk: Nagy Ignác *Tisztújítás*a (Honderü, 1843. II: 210—220); Vahot Imre *Farsangi iskolá*ja (u. ott, 1844. I: 298—302); Eötvös, *Éljen az egyenlőség* (1844. II: 292—294); Czakó, *Kalmár és tengerész* (u. ott 356—358); Szigligeti, *A rab* és *Egy szekrény rejtelme* (1845. I: 517—520, 1846. I: 233—235 és 250—252); Kocsi Horváth Zsigmond *Zuelmá*ja (1846. I: 318—319); Degré, *Félreismert lángész* (u. ott, 213—216).

[4] P. o. *mesteri, jeles, kitünő, csábító.*

értékelés egypár semmitmondó jelzővel vagy súlyos ítélettel.[1] Valóban szánalmas látvány, mikor Horváth bírói székbe ül és ítélkezik. Három vezető szempontja van: egy etikai, egy társadalmi és egy esztétikai. Az elsőt kora általános fölfogásából merítette, a másodikat a maga egyénisége szolgáltatta, a harmadikat Toldytól tanulta. Az etikai principium alkalmazása esztétikai zsinórmértékül általános e kor kritikusainál, de ezt a rendszerint félreértett elvet senki sem alkalmazta olyan naivul, akaratlanul is ad absurdum vezetve, mint ő. Mindenütt erkölcsi célzatot nyomoz, a regények vagy drámák minden fordulatánál azt kutatja, mit lehet belőle tanulni, minden alakjától azt várja, hogy sorsa egy nagy erkölcsi tanulság legyen, s ha az igazság győzedelmeskedik vagy a gonoszság megszégyenül: kegyes mozdulattal nyujtja az elismerés pálmáját. Nagy Ignác *Tisztujitás*ában p. o. nem a mulatságos cselekvényt, az életből ellesett alakokat s a kedves szatirát veszi észre, hanem azt, hogy a dráma célzata erkölcsös, hogy az író a közerkölcsiségnek tesz szolgálatot, mikor a korteskedést elítéli. A költői igazságszolgáltatás dogmáját meg épen törvénnyé mereviti s megköveteli az írótól, hogy a cselekvény minden szereplője a függöny legördültekor bűnei és erényei mértékében latra pontosan kimérve vegye büntetését vagy jutalmát. S mikor a negyvenes évek egyik nagysikerű drámáját, Czakó *Kalmár és tengerészét* ismerteti, melyet bírálatából kitetszőleg a kor legjelesebb színművének tartott, nem tud róla nagyobb dicséretet mondani, minthogy «e drámának minden jelleme egy külön erkölcsi tanszék (!), mellynek diadalát a merőben szent költői igazságtételek dicsőítik».[2] Ez a rövid ítélet époly éles világot vet a kritikus zavaros gondolataira, mint stíljének ügyefogyott nagyhangúságára!

Még visszásabb értékelésének másik principiuma, a társadalmi szempont. A műalkotástól az etikus célzaton kívül azt is megköveteli, hogy előkelő legyen. Nem Goethe és Kazinczy arisztokratikus hagyományait újítja fel, akik azt kívánták, hogy a művészet a műveletlenek nagy tömege helyett a választottak kicsiny, de szellemileg értékes csoportjához szóljon, hanem az előkelőséget egészen a társadalmi konvenciók értelmében fogva föl, a költészet hivatását pusztán az előkelők szórakoztatásában látja s épezért megvárja tőle, hogy a főúri világ eszmekörében mozogjon, a főúri társaság hangján és modorában szóljon. Az *Éljen az egyenlőség*től el van ragadtatva,

[1] Szigligetinek *Egy szekrény rejtelme* című népszínművéről ítélete így hangzik: «A tárgy dús, a jellemek hűk, a szerkezet ügyes». (Honderü, 1846. II.: 251. l.) Vahot *Farsangi iskolájáról* viszont, mely az írónak legjobb drámája s a Nemzeti Szinház első 30 éve alatt 36-szor került színre, kijelenti, hogy egy tíz éves gyermek is írhatta volna.

[2] U. ott, 1844. II: 356. l.

nemcsak azért, mert szerzője báró, hanem mert a dráma kimutatja, hogy az egyenlőség, melyet akkoriban mindenki az ajkán hordott, csak chimaera![1] Olyan rövidlátó, hogy észre sem veszi Eötvös vígjátékának szatirikus élét: Eötvös kigúnyolja azokat, akik visszaélnek az egyenlőség jelszavával; olyan süket, hogy meg sem hallja a dráma tendenciáját: valósítsuk meg az igazi demokraciát! A «noblesse oblige» elvet illetőleg P. Horváth nem ismer megalkuvást, s ő, a fertálymágnás, szemére hányja Eötvösnek, az igazi mágnásnak, hogy egyik hősét, Ábrányi grófot, olyan allattomos ármánykodás végrehajtójává teszi, mely «gentlemanhoz sehogy sem illő».[2] Már akkor Jósikával inkább meg van elégedve. Az igazi úr, hősei is azok, s olvasva a *Zrinyi* lovagi viadalait, gyönyörűséggel kiált föl: «Ilyeket csak gentleman-író képes festeni».[3] Szenvelgett előkelősége teszi a népszínmű ellenségévé is; ezt a műfajt megveti, mert pórok a hősei s a pórnép számára készül (!). Mély fájdalommal látja, hogy ez «az aljas ízlés annyira elharapódzott», annyira megmételyezte már a közönség lelkét is, hogy egészen elveszett belőle a fogékonyság a «finomabb írói igények iránt».[4] Finomkodó, mindennek csak a külszínét tekintő eleganciája megbotránkozik az erősebb hangon, a lélek mélyéből föltörő szenvedélyeken, s a modort és műveltséget, símaságot és költőiséget azonosítva kifakad Zrinyi Miklós ellen: «versei olly fölötte költőietlenek, s a kor irodalmi műveletlenségének szembetünő bélyegeit olly mindennyomon hordozók», hogy «botrányszerűen kirínak» Jósika regényéből, s az olvasó nem hiheti el, hogy a regény hőse és a versek szerzője egy személy![5] Shakespeare-t is megsajnálja, hogy nem kerülhette el korának aljasságait; ebből magyarázza, hogy drámái nemcsak a legbámulandóbb szépségek, hanem «a legszemsértőbb botrányok' bizarr példányai».[6]

Az ízlésnek és ítéletnek ahhoz a teljes hiányához, melyet az eddigi idézetek kellőképen föltárnak, csatlakozik P. Horváth esztétikai műveletlensége. Mintha ezt a fogyatkozását maga is érezné, csak elvétve dolgozik esztétikai fogalmakkal és terminusokkal, de ha megteszi, pórul jár. Valójában csak egy ízben, Jósikáról szólva, mélyed el esztétikai vizsgálódásba: ahány állítást kockáztat, annyi értelmetlenség. Dicséri, hogy Jósika oly túlzott részletességgel rajzolja a kor külső képét, a szokásokat, épületeket, ruhákat; dicséri, hogy regényeit átmeg átszövi reflexiókkal — amint ő nevezi: életszemlélő-

[1] U. ott, 292. l.
[2] U. ott, 293. l.
[3] U. ott, 1843. II.: 526. l.
[4] U. ott, 1844. II: 292. l.
[5] U. ott, 1843. II: 589. l.
[6] U. ott, 460. l. és 1845. I: 517. l.

déssel — mert az a modern regény egyik legfontosabb eleme, az ő zavaros terminologiája szerint «az olvasóközönség jelen kelléke»; s amit a tragikumról ír, az elárulja, hogy nem csak elemi ismeretei nem voltak erről az esztétikai fogalomról, de még sejtelme sem. Minden bírálatnál súlyosabb ítéletet mond reá szövegének szószerinti idézése. Azt fejtegetvén, hogy Jósika regényeinek legértékesebb eleme a tragikum, így folytatja: «Jósika regényeinek tragikumában megvan azon kedélytbalzsamzó tulajdon: miszerint regényei, ha nem egészen szerencsésen, de mégis nyugtatólag fejeztetnek be.»[1]

Az egyetlen esztétikai elv, melyet P. Horváth Lázár értékesít, a valószerűség elve, s ezt is abban a helytelen alkalmazásban, mely Toldy kritikáinak egyik főfogyatkozása volt. A mesét szétbontja legapróbb elemeire s minden mozzanatnál azt vizsgálja, meg van-e külsőleg motiválva. Csupa kicsinyes kifogására esik szét minden terjedelmes drámabírálata, zavaros előadásával még vádjai igazságáról sem tud meggyőzni; az egymást vég nélkül követő részletek nem szövődnek egységes képpé s minden hatás nélkül peregnek le az olvasóról. Összefoglaló képessége egyáltalán nem volt, a megbírált műről mint egészről határozott képet nem tud adni.

Ha mindehhez hozzávesszük azt is, hogy P. Horváthot személyes mozzanatok vezették kritikáiban — a főúri írókat rangjuk miatt dicsőítette, vetélytársait, mint ellenségeit, bírálta, — akkor méltán csodálkozhatunk, hogy Horváth Lázárnak elfogult, téves szempontok alapján, fogyatékos ízléssel és műveltséggel készült bírálatai csak korlátolt, üres, értéktelen kritikák, de nem egyszersmind teljesen elhibázottak; hogy épen értékelő részük csak túlzó, de nem téves. Azt várnók, hogy ő, egész gondolat- és érzésvilágával elkülönözvén magát többi írótársától, a legképtelenebb ítéleteket hallatja. Ez azonban nincsen így, s végső megállapításai nem rosszabbak, mint kora átlag-kritikáiban. Két körülmény magyarázza ezt. Az egyik az a szerencséje, hogy főrangú barátai valóban a kor legjelesebb írói voltak, ellenfelei között pedig nem egy gyönge író akadt, a másik az, hogy mint a közönség kegyétől függő folyóirat szerkesztője nem mert nagyon szembeszállni a közvéleménnyel, s ha egyik-másik irígyeltje, mint Szigligeti, zajos sikert aratott, vagy mással iratott róla kritikát, vagy ő is beállt a dicsérő kritikusok közé, keresett valamilyen szempontot — rendesen etikait — amelyből belevonhatta a maga világába, s csak a sorok közölt éreztette, hogy alapjában véve másként gondolkozik a drámáról. Legérdekesebb bírálata ebből a szempontból a *Tisztújítás* kritikája. Nagy Ignác e vígjátéka a Nemzeti

[1] Az idézet u. ott. 1843. II: 398. l.; az előbbi fejtegetések szintén u. ott. 397—399. l.

Szinháznak addig a legnagyobb sikere volt, tehát hatását és értékét nem tagadhatta el. Ellenfelének műve lévén azonban, valódi tojástáncot jár az igazság és hamisság között. Kiforgatja a drámát valójából, hogy a maga etikai principiumának rámájára vonva agyba-főbe dicsérhesse — pedig erre, épen ebből a szempontból, nem szolgált rá; viszont, hogy gyarlóságokat vethessen szemére és érdemetlennek tüntesse föl az Akadémia jutalmára, bohózatnak teszi meg — és a felsőbb vígjáték követelései szerint bírálja meg. Nem nagyfoka a szellemességnek, de P. Horváth Lázártól még ez is csak egyszer telt. A többi bírálata nemcsak unalmas, hanem lapos és szellemtelen is.

A lapvezér mellett egy NÁDASKAY LAJOS nevű fiatal író működött, hol szerkesztői, hol segédszerkesztői minőségben. Ő volt a színházi rovat állandó vezetője, s a szokásos rövid, pár sorból álló színházi beszámolók majd mind az ő tollából kerültek ki, *Üy* jegy alá rejtve írójuk egyéniségét. Írt egypár nagyobb színi bírálatot is és néha-néha könyvismertetést is, nevét azonban az irodalomban rossz hangzatúvá két Petőfi-kritikája tette, melyek gyors egymásutánban 1844 őszén s a következő év tavaszán jelentek meg. A Petőfi-irodalomban úgy szerepel, mint egyike a nagy költő hirhedt kritikusainak. Horváth János szerint időrendben első azok között, akik tárgyilagosságot és esztétikai alapvetést szenvelegve ítélik el költészetét.[1] Úgy vélem ez az állítás egy kis enyhítésre szorul: Nádaskayt nem kell Petőfi elfogult, rossz indulatú kritikusai élére állítanunk. Tévedt, mert nem értette meg Petőfit, de nem akarta megmarni. Ezt bizonyítja egész kritikusi pályája.

Kritikai munkássága nem valami terjedelmes, s egészen a Honderühöz kapcsolódik. Jobbára csak a folyóirat életének első felében bírált. Petőfi gyűjteményein kívül három almanachot[2] és kilenc drámát.[3] Almanach-bírálatai afféle robotmunkák; föladata nehezebb és hálátlanabb fele elől kitér: a versekről nem szól, a novellákat meg láthatólag nem meggyőződésből, hanem szerkesztői parancsszóra megdicséri, még pedig, a mint egy főúri, konzervativ laphoz illik, a vallásos *Örangyal* dolgozatait nagy melegséggel, de kevés erővel. Szóval a korban divatos kritikai recept szerint jár el, s dolgoza-

[1] Id. h. 448. l.

[2] Az 1844-iki *Emlényt* (1843. II: 787—792), az 1846-iki és 1848-iki *Örangyalt* (1845. II: 432—33, 473—474 és 1848: 10. l.)

[3] Ezek: Vahot Imre, *Országgyülési szállás* (1843. II: 646—648); Szigligeti, *Gerő, Gritti* és *Párbaj mint istenitélet* (1844. II: 168—169, 1845. I: 407—408, 1848: 155—157); Vörösmarty, *A fátyol titkai* (1844. I: 689—690); Kovács Pál, *Nemesek hadnagya* (1844. II: 165—166); Jósika, *Két Barcsay* (u. ott, 166); Degré, *Eljegyzés álarc alatt* (1845. I: 312, 320); Hinár János, *Adóslevél* (u. ott, 447—448. l.).

tait csak azért érdemes kiemelni a tucatkritikák közül, mert tárgyuk közlése helyett inkább jellemzésükkel próbálkozik meg.

Drámabírálatai jelentősebbek s jó képet adnak írójuk egyéniségéről. Nádaskay P. Horváth neveltje, de mesterénél minden tekintetben értékesebb. Egyszerű, könnyed, értelmes prózáját szinte jól esik olvasni amannak cikornyás, keresett stílje után, s tud ítélni nagyképűség és pöffeszkedés nélkül. Már ebből is kitetszik, hogy érdemei inkább negatívok: bár nincs igazi hivatása sem az írói, sem a kritikusi pályára, nem követ el durva tévedéseket. Szürke, jelentéktelen ember, de józan s van természetes esze, ezzel pótolja a képzettségnek, szélesebb körű műveltségnek és mélyebb értelemnek hiányát. Mint a mesteremberekneknek általán, kevés és primitív szerszáma van, de elég ügyesen bánik velük. Patronokkal dolgozik, mint a szobafestő, de a patronokat maga készíti — úgy nézem Toldy útmutatása nyomán, legalább módszere, szempontjai, hangja Toldyéhoz állanak legközelebb. Nem értelmetlen tanítvány, egyben-másban vetélkedik is mesterével. Rendes, szinte sablónná vált eljárása a következő: előreboesátja a dráma tartalmát, még pedig ügyesen, csak a legszükségesebbre szorítva, de semmi fontos mozzanatot el nem mellőzve, világosan, áttekinthetően, rövid bírálattal is kíséri, mely főként a cselekvény valószínűségére irányul és — nyilván szerkesztőjének utasításai értelmében — a drámából kihámozható erkölcsi eszmére. Azután a jellemrajzról szól, sorra véve a főbb személyeket s jó érzékkel nem annyira a jellemeket bontja ízeikre, mint inkább magát a jellemrajzot méltatja és bírálja, szintén élethűséget keresve bennük. Egyéb megjegyzései, a szerkezetről és a dikcióról, futólagos, bókszámba menő dicséretek, vagy aprólékos, nem is mindig alapos kifogások. Elég jó szeme van, s amit az átlag-ember intelligenciájával el lehet végezni, azt becsülettel végzi, s a drámának kirívó fogyatkozásait elég biztos kézzel tárja föl. Így értékelései jobbára megbízhatók, sőt néha még fogalmazásuk is talpraesett. Ügyes p. o. az *Országgyűlési szállás* sarkalatos hibájának megjelölése. Vahot egy magyarfaló pozsonyi polgár megtérését viszi színre; Nádaskay megállapítja, hogy a hős lelki megváltozását látjuk ugyan, de okait az író nem födi föl, így a lelki folyamat igazságáról nem győz meg. Általán, amíg ítéletével józanul a műhöz tapad s a maga paraszt-ésszel tett megállapításait közli, addig bizonyos elismerésünkre számot tarthat. Finomságokat, mélyebben gyökerező érdemeket és hibákat nem lát meg, de nem is botlik. Amikor azonban elhagyva a realitás biztos talaját, esztétikai szempontok segítségével magasabbra akar emelkedni s elvi kérdéseket kezd feszegetni: ereje elhagyja s lezuhan. Kovács Pál *Nemesek hadnagyát* bírálva p. o. a jellem

és cselekvény kapcsolatáról elmélkedik, de menten kiderül, hogy csak szavakkal rendelkezik, nem pedig ismeretekkel — bele is bonyolodik zavaros, meg nem értett fogalmaiba. Szigligeti *Gerő*jének alaphibáját szeretné kimutatni, de itt meg oly mélyre kellene szállnia, hogy közben, mint a tengerbe sűlyedőt, elhagyja a lélegzete. Megérzi, hogy Gerő elhibázott alkotás, de nem lévén elég érzéke a lelki rajz finomságai iránt, nem ott keresi a hibát, hanem abban, hogy egy történelmileg nevezetes eseményt (III. Endre halála) főcselekvény helyett mellékcselekvényként szerepeltet Szigligeti. Ez természetesen teljesen alaptalan vád, s époly téves Nádaskay további következtetése, hogyha ezen segített volna a szerző, kiváló drámát írt volna. Annyit tehát mégis megérez a kritikus, s ezt a drámának sem egykorú, sem újabb bírálói nem vették észre, hogy a *Gerő* rosszul köszörült gyémánt: anyaga értékes, de a földolgozás van elhibázva.

Legérdekesebb bírálata *A fátyol titkai*ról írt. Itt állt Nádaskay a legnehezebb föladattal szemben: a legnagyobb magyar írónak egy gyönge vígjátékáról kellett ítélkeznie. Kritikája nem mérhető ugyan össze a kor jelesebb színi bírálataival, de azért nem hoz szégyent fejére. Az általános impresszió, melyet a dráma reá tett, helyes, de nem tudja szerencsésen kifejezni: mint drámát fogyatkozásokkal teljesnek tartja, de mint költői művet a legszebb víg költeményekhez sorolja — az ítélet inkább a *Csongor és Tünde*re illik. A vígjáték egyik szervi hibája, a legkönnyebben észrevehető, főhősének, Hangainak, meg nem okolt ingatagsága, az ő figyelmét sem kerüli ki, de a többit nem látja meg, még kevésbbé jelességeit, s így csak a dráma értékének megállapítása helyes, az ítélet megokolása gyönge: méltatása Vörösmarty dikciójáról százszor elmondott dicséretek, kifogásai többé-kevésbbé alapos, de apró hibáztatások. Hogy volt bizonyos írói készsége, azt az a tapintat mutatja, mellyel a kényes föladatot, a kor első írójának megítélését végzi. Tisztelettel és tompított hangon szól a műről, éreztetve, hogy tudja, ki az, akinek munkáját bírálja. Tapintatáról tanúskodik a *Két Barcsay*ról adott kritikája is. Jósika a Honderű nebánts-virága volt, a lapvezér barátja, munkatársa, szemében a legnagyobb magyar író, mégis Nádaskay a sikert aratott, de gyönge drámát nem magasztalja szertelenül, hanem ügyesen megkerülve a föladatot, nem bocsátkozik részletekbe, szántszándékkal általánosságok között mozog, dicsér, de úgy, hogy kitessék szavaiból véleménye. Bírálatainak hangja és modora általában tisztességes, irodalmi, s még a tehetségtelen kezdőkkel szemben is, mint p. o. Hinár Jánossal, kíméletesen jár el, s ha teljesen elítéli is munkájukat, egyéniségüket nem bántja, nem érezteti a kritikus fölényét.

Nádaskay kritikáinak legjellemzőbb vonása, amint az előbbiekből kitetszik, a szürke középszerűség. Nincsenek nagy érdemeik, de nem is épen elvetendők. A kritikus erkölcsi értéke is ezen a színvonalon áll. Nem olyan bátor, hogy az igazságot minden körülmény között kimondja, de nem is olyan gyáva, hogy egészen elrejtse s meggyőződése ellenére talán csak Degré gyönge vígjátékát dicséri, ezt is olyan színtelenül, hogy látszik, nem térhetett ki a szerkesztő fölszólítása elől. Pártossága sem erősebb, mint a kor többi kritikusáé, p. o. Toldyé, s rosszhiszeműséggel is, a kritikusok legnagyobb bűnével, csak egyik kritikáját lehet vádolni, azt, amelyben Szigligeti *Párbaj, mint istenítélet* című népszínművét elítéli. Maga az ítélet szigorú, de nem jogtalan, csak az a vádaskodása rejti magában az olvasók megtévesztésének célját, hogy Szigligeti a népet és költészetét szerzői tantième-jének emelésére keveri bele műveibe. A vád Szigligeti e drámájára vonatkozólag esztétikai szempontból megállhat, de Nádaskay innen az erkölcs terére játssza át, s ez visszaélés.

Ebbe a keretbe kell beleillesztenünk a Petőfi-bírálatokat. Bár épen a Szigligeti-bírálat alapján volna jogunk rosszhiszeműséggel vádolnunk értük, úgy vélem, maga a két bírálat nem szolgáltat rá elégséges alapot, mert minden vádjukat meg lehet magyarázni elvi alapról, magának a kritikusnak és a Honderűnek irányából és irodalmi meggyőződéséből.

A két bírálat terjedelemben is, értékelésben is messze eltér egymástól. A korábbi, Petőfi első verskötetének és *A helység kalapács*ának kritikája,[1] hosszabb és dicséretet gáncscsal vegyest ad, a második, a *Cziprusiombok* ismertetése,[2] rövidebb és minden ízében méltányló. Az ellentét, amint látni fogjuk, csak látszólagos. A hangja az elsőnek is tisztességes, s nemcsak személyeskedés nincs a kritikában, hanem még az a kicsibevevés sem, mellyel Petőfi ellenségei reá mint egy alacsonyabbnak tartott költői iránynak, a népköltészetnek, képviselőjére tekinteni szoktak. Említi ugyan fiatal voltát — de 22 éves költővel szemben ez nem lenézés — s nem is sértően, hanem mint tévedései forrását. Való, hogy Petőfiről nem úgy beszél, mint lánglelkű költőről, de ne felejtsük el, hogy a bírálatot 1844-ben írta, alighogy Petőfi nevet vívott ki magának az irodalomban, s elismeri nem mindennapi költői tehetségét, gazdag lírai erét, hivatottságát. Nem lehet megtagadni Nádaskaytól azt az érdemet, hogy ő az a kritikus, aki komolyan, esztétikai szempontból először emeli ki Petőfi költészetének egy csomó értékes vonását: könnyedségét, dikciójának természetességét, fordulatosságát, nyelvének egyszerűségét, jelességét a népdalok nyomán járó

[1] 1844. II.: 403—405. l. (Endrődinél 34—39. l.)
[2] 1845. I.: 306. (Endrődinél 73—74. l.)

költeményeiben. Hibáztatásai két gócpont köré jegecednek: Petőfi lírája túlságosan személyes, sokat foglalkozik magával, s érzelmeit gyakran nem tudja annyira eszményíteni, hogy a költészet méltó tárgyaivá váljanak — ez az egyik; nem tud külömbséget tenni a népies és pórias között, a népiesség örve alatt póriasságba sűlyed[1] — ez a másik. Mai esztétikai fölfogásunkkal mind a két vádat visszautasítjuk; az utóbbinak van némi alapja, de így fogalmazva igazságtalan, az előbbi meg épen egyik legnagyobb érdeme Petőfi költészetének, ez az, amivel nemcsak újszerűvé tette a maga költészetét, hanem líránkat megszabadította az affektált szobaköltészet fojtott, penészszagú levegőjétől és új, szabad mezőre terelte. Nádaskaynak nem volt igaza, az minden vitán fölül áll, de abban, amit mondott, semmi idegen motivum nem vezette, nem tett egyebet, mint hangot adott a Honderű költői fölfogásának és annak az egész iránynak, mely a költészet régi hagyományaiban elfogódva azt az emberi szellem bizonyos ünnepi hangulata kifejezésének tartotta, s a finomságot, választékosságot, a szerénységet vagy álszerénységet a költészet elengedhetetlen követelésének hírdette, s a személyes mozzanatok bevitelét a lírába, a jellemző, de erős kifejezéseket a költészet lealacsonyításának tekintette. A Honderű és segédszerkesztője akkor lettek volna rosszhiszeműek, ha ezeket a vádakat elhallgatják, mert legbelsőbb meggyőződéséből fakadtak s egész esztétikai fölfogásukkal a legteljesebb harmóniában voltak. Valóban Nádaskay bírálatában nincs a legkisebb durvaság vagy rosszakarat, s az a tanácsa, hogy Petőfi iparkodjék ízlését nemesíteni, egy Nádaskay ajkáról hallva, mosolyt kelthet, de megbotránkozást nem, mert forrása határozottan a jóindulat, az a törekvés, hogy Petőfit tehetségéhez méltó útra vezesse.

Ami tévedés a bírálatban van, az egy ósdi ízlésű, elveiben elfogódott ember tévedése, de nem egy rosszhiszemű kritikus ferdítése. Bizonyítja, hogy bírálataiban épen azokat a verseit emeli ki teljes dicsérettel, melyek a régi stílben vannak írva, s még inkább a második bírálata. A *Czipruslombok*ról írva, örömmel állapítja meg, hogy semmi oka sincs régibb szigorúságra s teljes elismeréssel adózhat Petőfinek, mert «a szerelem fájdalmát hűbben, salaktalanabbul alig zenghetné lant». S az egész bírálat hangja, méltatása, értékítéletei olyanok, hogy Petőfi leglelkesebb bámulója sem fogalmazhatta volna melegebben. S ez érthető: a *Czipruslombok* tárgyával, szellemével, költői fölfogásával egészen a régi iskola hagyományai közé illeszkedik, s csak Petőfi alakító és kifejező művészete

[1] Két kisebb vádját: Petőfi könnyűsége gyakran könnyelműséggé, egyszerűsége prózaisággá válik — a másodikat majdnem szószerint — nem kisebb kritikus ismételte, mint Gyulai Pál, még élete végén tartott egyetemi előadásaiban is.

emeli ki onnan. A népiesség és erő egészen hiányzik ezekből a lágy, érzelmes, panaszos dalokból: Nádaskay őszinteségének és következetességének nyilvánvaló jele, hogy magasztalásokkal halmozta el őket.[1] Legyünk igazságosak és ismerjük el, hogy Nádaskay elfogulatlanabb volt és jobban méltányolta Petőfit 1844-ben, mint Toldy 1874-ben.

Ennyi bizonyíték alapján jogunk van Nádaskay nevét törülni Petőfinek «tárgyiasságot szenvelgő», rosszakaratú kritikusai sorából.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

---

[1] Úgy vélem, ez a magyarázat teljesen megérteti a két bírálat látszólagos ellentétét, s nem kell azon megfejtéshez folyamodnunk, melyet Petőfi nagyérdemü életírója, Ferenczi Zoltán vet föl, hogy Nádaskay vissza akarta hódítani Petőfit a Honderühöz. L. Petőfi életrajza, (1896) II : 195. l.

ADATTÁR.

BESSENYEI GYÖRGY DEBRETZENNEK SIRALMA C. EDDIG KIADATLAN POÉMÁJA.

XVIII. századi irodalmi megújhodásunk lázas tevékenységű, szervező vezérférfia s a franciás iskola megteremtője: Bessenyei György bizony-bizony megérdemelte volna, hogy elmetermékeinek teljes kiadása legalább halálának századik évfordulójára (1911) megjelenjék. Maga által kiadott művei teljesen elfogytak, s közülük csak három jelent meg modern kiadásban. A cenzúra miatt eredeti vagy másolati példányban, kéziratban maradt művei közül, halála után, mindössze néhány jelenhetett meg. A többiek, a nagyobb rész, ma is könyvtáraink kézirattáraiban hevernek. Néhány munkája pedig még mindig lappang, vagy talán örökre elkallódott. (*Dudásból lett doktor* és egyéb színdarabok; *Sully miniszter élete.*)

Mivel a mostani válságos viszonyok között alig remélhetjük, hogy jeles irodalmi úttörőnk összes kiadott és kiadatlan művei egyhamar teljes kiadásban jelenjenek meg: kívánatos, hogy legalább a kéziratban maradtakat igyekezzünk kiadni.

Ez alkalommal Bessenyeinek fenti című, a debreceni 1802. jún. 11-iki nagy tűzvész hatása alatt ugyanazon évben alexandrinusokban irt poémáját adom ki, mely egy eredeti és egy másolati példányban maradt ránk. Az eredeti a Magyar Nemzeti Muzeum tulajdona. (4r. 64 l. Jelzete: Quart. Hung. 148.) Címlapján a következő följegyzés olvasható: «Idiographum Georgii Bessenyei de Eadem I. Comitatus Bihariens. Tab. iudiciariae Assessoris an. 1811 Museo nationali in Testamento legatum, obtulit Miller mpr.» A másolati példány a sárospataki református főiskolai könyvtárban őriztetik. (4r. 52 l. Jelzete: 82/b. sz.) Egybe van kötve szerzőnknek *Az ember poémábann az Anglus Popnak elméje szerint* c. tanköltemenyével, mely egészen új, bővebb kidolgozása *Az embernek próbája* c. tanköltemények. Tomory Dezső szabolcsi ref. lelkész ajándékából jutott a sárospataki főisk. könyvtár birtokába 1910-ben.

A költemény címlapja: *DEBRETZENNEK* | *SIRALMA* | *POÉMÁBAN.* | *Bessenyei György* | *1802.* | Szövegét alább az eredeti kézirathoz egészen híven adom. A sorok számozása tőlem való.

ELSŐ SZAKASZ.

Le rajzoltatik az Égés: annak pusztítása: a népnek keserve; és a Végezésnek tsapása, szóba fordul.

Melpoména! szóly hát az emlékezetnek:
Énekeld keservét e szörnyü esetnek!
Mnemozina ere szült vólt Jupitertül
Ki akkor fellege közt Olimpuson ül.
Te tudod siratni a veszedelmeket,
És énekbe venni a nagy eseteket.
Jöj le Parnassusról! nézd a Halandókat;
Szánakozzál rajtok: sirassad sorsokat:
Tedd halhatatlanná az emlékezetben,
Keserves esetek, minden íz, életben,
Száz esztendőn túl is, hogy maradékaink
Sirassák e romlást; 's hallyák panaszaink.
Ó Világ ISTENE! hogy rejtezel így el
Gyenge látásunktul a Végezésekkel?
Kezed sullya miért ily keserves rajtunk?
Lám! neved tisztellyük: hozzád fohászkodunk!
Szüntelen tsak tűzzel emészted Városunk,
El réműl, 's bújdosni kész minden lakosunk.
Nem régen égtünk meg: Újra meg épültünk,
Alig végezhettük 's meg semmivé lettünk.
Miben áll a vétkünk más halandók felet?
Bün nélkül valóvá Széked előtt ki let?

Örök Végezés, a Természet által, és annak eseteiben.

Hogy vannak esetink elrejtve közöttünk
Melyek közt tsak vakon tévelyeg életünk?
Az Örök Végezés tész é úgy magában,
Hogy a tettet huzza utánna dolgában?
Vagy a viszontagság zivatar tengere,
És a testnek vérnek bennünk ütő ere
Szerentsére hánynak e nagy tolongásban,
Eset fergetegben és vak állongásban?
Már a Veszedelem meg állot mellettünk,
Rólla mégis semmit észre nem vehetünk,
Nem óltalmazhattyuk ellene éltünket:
Tsendesen hozza ránk kínos esetünket.
Örökös setétség tartya kebelébe,
Egy szökéssel ugrik az Ember szemébe.
A napnak mosolygó világa fel veszen
Ágyadból, 's dolgaid közzé lábra teszen.
Foglalatosságid meg elégedéssel
Viszed, és az URAT tsendes énekléssel
Ditséred Lelkedben már reggel Házában,
Ki ilyen jó hozzád örök irgalmában.
Tapasztod szívedet: érzed bóldogságod
Sehol sem üt a baj: nints nyomorúságod.
Mely jól van e világ ekként teremtetve,
'S Az ÚR áldásival szépen rendeltetve!
Így szóllasz magadban hasznodat érezvén,
Minden szükségedre valót bé szerezvén.
Meg áldod, öleled gondos Feleséged:
Egésségesen élsz, és minden gyermeked.
El rejted magadat a nagy tsendességben,

És tudsz szomszédiddal élni békességben.
E szerint szerentséd szárnyain nyugoszol,
És bóldogságodnak ölében aluszol.
Had járjon a világ sok viszontagsága;
Még is van éltünknek azért bóldogsága.
Szabadság, egésség, háznép, jövedelem! . . .
Táplálják kedvedet: nintsen veszedelem.
De mikor sorsodnak pusztító ördöge
Meg indúl, 's kedvedbe belé esik döge,
Mikor lábod előtt lövi fel a mérgét,
Mint a Vezuvius habokra dűlt tüzét:
Öszve tsapod kezed, jaj szóval kiáltva,
Ijjesztő lármádat panasszal fel váltva.
Sorsodnak szép Ege körűlted bé borúl,
Villámlik: el-terül, 's szikrája reád húl.
Tüzet vét házadnak: szörnyű ropogással
Emelkedik, bojong, iszonyú zúgással.
Mérges lehelleti vagyonod faldossa,
És épületedet szelekre kapdossa.
Bolyongó lángjával mindég fohászkodik,
A magas alkotmány alatta rázkodik:
Düllöng, zug, láng habja, 's a fellegek táján
Kavarog füsti közt el búsúlt lármáján.
Keservesen nézik, a tüz mere megyen
'S E veszedelemben áldozat ki legyen?
Rá függeszti szemét; meg hal a szivében,
Ehol jön! fuldokva szóllal meg lelkében,
Mindjárt házamon lesz!... ahol ég már amott!
Jajt kiált, és el dül, úgy, mint élő halott.
Gyötrelme meg fojtya, létében el olvad,
És fájdalmai közt ájulásra marad.
A kavargó szelek egymástul kapkodgyák
A tüzes perjéket, 's kézrül kézre adgyák.
Huszadik házra is el vetik, hol meg ül,
Ugy tsallyák az embert széllyel az égéstül.
Ez ere, az ara szalad pihegéssel,
Fuldokló beszéddel, és el ijjedéssel.
Taszigállyák egymást: kiáltanak: fére!
E bukik, a téved, 's nem tud menni mere.
Döbörgés, tolongás; a nép kiáltása,
Rohanás, ropogás; a lángnak zugása
Töltik bé a várost rémítő lármával
'S keserves népének nagy jaj siralmával.
Hol innen, hol onnan fordul vissza a szél,
Emeli a tüzet, hol nagy fedelet lél.
Minden uttza tele van a nagy lármával:
Ez itt, az ott vonnya bútorát magával.
Segittséget kiált, szavát bé harapva,
'S ki vontzolt tzuláját a földre le tsapva.
Menne még: nem lehet: le omlot a nagy tüz,
Éget, 's ropogása magától mindent üz.
Tsak sírva néz már rá, és úgy vetegeti
Hogy az el terjedt tüz majd miét égeti.
Most az ágyam füstől: amaz, a szalonnám,
Most a Bankók hadgyák el a kitsiny ládám.
Keresd meg ezüstyét öszve olvadásban!
Vedd hasznát ötvösnek való el adásban!
Nem lehet perjéjét a fellegek közzül
Le hozni! A káros felére megőrjül.

Légy pénz! a Hatalom így parantsol néki,
Árát szab,ja hanem értzé nem teheti.
A tűz próbál itt meg aranyat, ezüstöt:
Nem lehet botskorbul tsinálni réz üstöt.
Oda van értéked a Bankó hamvával,
Vagyonodat füsté tette lásd! magával.
Így hát ez álom pénz, károd kettőzteti
'S A mid van örökre vélled el veszteti.
A papirost pénzé világ kinnya szüli:
Szükség szorit mikor a Hazát meg üli.
A szép Portékákat húzzák a házakbúl,
És aki emeli, szemébül könyve húl.
Kő bóltozat alá, vagy a mélységekbe
Pintzékre hánnyák le a setétségekbe.
Nintsen már bátorság véllek a föld színén
Sem a piatzokon, sem az uttza szegén.
Mindenüt zug a tüz, minden részre halad,
Mit tegyen már néki? tsak előtte szalad.
Az uttzák Egeit heve fel forrallya
Élő test már ezt itt sehol ki nem állya;
A ki oda búvik, mérge földhöz üti,
És véres testében egészlen megsüti.
Egybe ölelkődzik a nagy láng keresztül
A széles uttzákon, hová száz ház is dül.
A Vízi Puskákat lármával vontzollyák
Dütik, fatsargattyák, eléb, hátráb tollyák,
De a segedelmek végre ara szorúl,
Hogy kerekek, fájok nékik is mind meg gyúl.
Bé boríttya a nagy lánggal bojongó tüz
És mellőle kit kit, ki hozzá áll, el üz.
Egekig tsapkod már e nagy tüznek lángja:
Öleli a Tornyot!.. melegszik harangja.
Szelek közt szörböli rémítő ürege
A lángot, gyomrába, és hevül hidege.
Sikólt, kavar, rémít, a tüz, láng mérgével,
Hogy el olvassza ez nagy testet hevével.
De temérdeksége e szép Ertz állatnak
Vállat düt, 's ellent áll e szörnyü ostromnak.
Zugással fújja ki a tüz lehelletit
Magábúl, és hangal teszi feleletit.
A pusztító erő koronájába kap
Felette körülte száraz fákba harap.
Eledeléhez nyúl, mely mind hamvába húl
'S A száz másás Harang helyébül meg indúl.
Dül, rohan le felé, töri a gerendát,
'S Még egyszer ezeken fel függeszti magát.
De az égés tüzét itt is ki terjeszti,
'S A falba rakott fát mind szénné emészti.
Meg indúl ez Értz test: nagyot fohászkodik,
El dül, és alatta a föld meg rázkodik.
Ez hát az az állat, mely magasságon ült,
És a nép körülte annyiszor egyben gyült.
Szomorú hangjával az URNAK áldozot,
S, A széles Egek közt ekként kiáltozot:
„Gyertek már Halandók! e világ Istenét
„Imádni . . . Hallyátok! hirdetem nagy nevét.
„Itt tegyetek vallást örök Hatalmárul,
„A Valóságáról, és nagy Irgalmárul."
Mennyei szózattyát így teszi hangjával,

'S Idvességet jelent kiáltó szavával.
De már a földön ül: szájával meg némúlt,
És hírdető szava testébe belé fúlt.
Nagysága egy részét a földbe sijjeszti,
Nézőit, a mi még kin áll, meg ijjeszti.
Elefánt Ökröket kötnek derekához,
És feszítő fákat vetnek oldalához,
De ez az Értz halom megmozdulhatatlan,
'S Véghetetlen terhe, így, el birhatatlan.
Örökké valóság láttzik fekvésében;
'S Úgy mútattya teste nagy nehézségében,
Mintha ott maradna e Világ végéig
Éz az emberi Nem meg itélléséig.

Pusztulás. Tsendesség.

Az Ítélet szűnik, hanem keze hejét
Ot hadgya, 's le hajtya Debretzennek fejét.
A tűznek tengere, emésztő lángjával
El tünt a szelek közt rémítő habjával.
A mere meg fordúlt, mindent meg emésztett
Fellegre repített, avagy hamuvá tett.
A látás elterült e nagy tűz omláson . . .
Kiki nézi, 's zokog szíve, magánoson.
Tekintik nyomdokát kínos bámúlással
El keseredéssel 's belső ájulással.
Öszve porlott falak: üszögös oszlopok
Mutatták e' setét bús térségen magok.
Hamvakat kapkod-fel a szél és véllek fut,
Itt, ott füstölög még: a tűz, el nem alut.
E pusztúlás között szomorú hallgatás
Borong, és nem hallik panasz, sem jajgatás.
A szívet halálos fájdalom nyomta el . . .
Nem lehet mondani ezt ki, beszédekkel.
Mind sírást, mind panaszt meg haladot kára
Nintsen e vesztésnek határozott ára.
Ó! ki mondhatná meg, mi itt a veszteség?
Senki sem halandó, tsak a nagy Istenség!
Néma keserűség verte le a Várost,
'S Tsak gondolkodni látz benne minden lakost.
Ez, házának füstös fala közt, ott piszkál,
Hogy majd, mit használna, még ollyanra tanál.
Amaz amott le ült: kezét össze tette
Térdén; és a fejét alá eresztette,
Egyik lábát ülve, mássára halmazza,
Hallgat: a földre néz, 's tsendesen lógázza.
Néha meg tsóvállya fejét keservében
Hosszan fohászkodik, és el fúl szívében.
De még is nem szólhat: örökké tsak ott űl,
'S Vére, reménysége a testében meg hűl.
Olykor, hogy tsak álom, magát úgy hiteti,
És a veszedelmet, rá nézve tetteti.
Útra igazgatná esetét fejében,
De e világ dolga nem fér velejében.
Sehogy sem érti meg az ÚR Végezését,
'S Miért húzta reá e nagy büntetését.
Tsak inségét érzi, másra nem érkezik,
'S Hogy segittsen magán arul vélekedik.
A szorult Halandó szabadúlást keres:

Az okoskodás is keserves ha ehes.
Első az eledel: osztán mindent tudhatz,
És jól lakva, Menyrül földrül okoskodhatz.
Elől megyen a test siggató szüksége — —
Mert az éhezőnek esze is, insége.
Az el pusztult embert nehéz vígasztalni . . .
Mikor nints hogy élni, tudod, jób meg halni.
Böltsesség, Hit, Vallás, vagy Filozofia!
De ha kóldúlni kell, éltednek csak sírja.
A kinek mindene oda van, adgy enni:
Nem lehet csak szóval tsendességbe tenni.
Bár ha feje felett az Egek meg nyilnak,
Hideg vérrel nézi, ha semmit sem adnak.
Az el pusztult testvér, testvérjére akad,
Szévedeznek itt-ott, 's szemek sírva fakad.
Egymásnak nyakába borulva zokognak
'S Könyhúllatások közt méllyen fohászkodnak.
Ez, amazt kesergi: mindenek el éget:
Jaj szóval töltik bé a levegő Eget.
A nézők keservét ezzel meg ujíttyák,
És fájdalmaikba jobban bé boríttyák.
Mást szánva, 's magamat; kínom kettőzteti,
És nyomorúságom kéttzer érezteti.
Az atya el pusztúlt gyermekeit nézi,
És belső gyötrelme a szívénél vérzi.
A szánakozásba érzése belé fúl,
Fére fordúl, és a könyve szemébül húl.
A gyermekek látván szűleiket sírni:
Nagy Isten! hogy kellyen e fájdalmat bírni?
Így fohászkodnak fel a magas Egekre,
Törvén kezeiket 's tapasztván szívekre.
Valaki sorsában tsak egy szívvel érez,
'S Gyermekérűl, mint van? esetet nem kérdez.
Viszontagsága közt fájdalma egyszeres
És terhe életén, viselésre keves.
De a kinek sok szív dobog a vérében
És annyid magára oszol el kedvében,
Valamikor szenyved egy 's más származása
Hijában nints baja: nem lehet nyugvása.
A töb gyönyörűség töb fájdalmat okoz,
Most kedvedben renget, az után fel áldoz.
Ha nintsen gyermeked, nem élsz örömével
Sem nyájjasságával, sem a gyötrelmével.
A Fő Tanáts fel kél: Házánál öszve gyűl,
Nem veti fel szemét: kiki halgat, 's tsak ül.
Nints bennek bátorság másra tekinteni,
És annak szívére töb könyvet hinteni.
Senki sem vetheti szemekre szemeit,
Hogy ne sokasittsa másban gyötrelmeit.
Tudod, a tekintet, hogy szívet magyaráz,
'S Az okos ha rád néz, benned ritkán hibáz.
Szívednek tükörét szemedben visgállyák
'S Hogy dobog mejjedben, vélle ki tanállyák.
Már, keserűséggel, fájdalomra nézni
Mindenkor annyi, mint gyötrelmet tetézni.
A Férfi rá tekint hív Feleségére
Ott ül, és fejével le borúlt kezére.
Kis gyermeke vélle: kezét tsókolgattya
Könyvez: *édes Anyám!* — karját simogattya

Hol hálunk, mond, *Anyám? meg vér itt az essö;*
Mennyünk valahová: azután majd késö.
Az Annya fel kapja: elragadtatással
Szorittya mejjéhez mélj fohászkodással:
Könyhúllatásival testét el borittya,
És szívét, gyermeke, halálra szorittya.
Ó bánatos öröm! mond, *kedves gyermekem*
Egekre poklokra veted az életem.
Fájdalmim közt látom, hogy mire szültelek,
Te benned kínomra tetézett kínt lelek.
El ragatta töllem a sors kenyeredet
'S Fájdalommá tette bennem életedet.
De a viszontagság truttzára fen tartom
Még is élelmedet, lelkemre fogadom.
Semmi ki nem ragad a karjaim közzül
Tsak a halál, mig a vérem mind meg nem hül.
Nyomozom szerentséd: útaiban üzöm
Ostrommal késztetem, 's életedre füzöm.
Te érted fogygyon el végső lehelletem!
Fájdalmam is, mellyet okozol, szeretem.
Az Atya ezt nézvén, a szívében meg hal
Meg feszül fájdalmán: és fejér, mint a fal.
Keserve torkára árad: le nyeldekli:
A panasz, szívérül ajakit érdekli.
Gyötrelme rángattya: a nyelvével habog,
Szeme sírást mutat, mely szívében zokog.
Bánatlyát titkolni magát erölteti
'S Kiadgya fájdalmát, midön azt tetteti.
Feleség gyermekét[1] sírva bátoríttya,
Zokogva mind kettőt magához szoríttya:
Ó kedves gyermekim! édes a sírás is,
Mond, *az illy tárgyakkal, 's öröm a bánat is.*
Vigasztallyuk magunk: van Isteni Jóság,
Örök Gondviselés: mennyei gondosság.
Nem ollyan nagy eset, a hogy most gondollyuk,
És kárvallásunkban elménkkel fontollyuk.
Valaki születik köztünk az életre,
El kell szánni magát minden nagy esetre.
Másutt más Városok föld alá sijjettek
És életekben is halálra vettettek.
A lehető 's nagyub veszély el múlása
Lehet a kis kárnak itt vigasztalása.
A Fegyver, Háború ezer Helységet ront
'S Az ártatlanokbul vér patakokat ont.
Élünk még gyermekim: szorgalmatossággal
Helyre áll életünk módgya, gondossággal.
Meg kell szünni tudgyuk a keserüségnek,
Mennyünk, esedezzünk a Nagy Istenségnek,
Ki meg áld az után ha elébb büntetett,
'S Ha meg ostorozott, osztán vélünk jól tett.
Így köti bé sebét végre a fájdalom
'S Mindenben fel éled a szép bizodalom.
Ki fújja az ember fájdalmát sírással,
Tsendes hallgatással 's idő változással.
Ha elméd nem bírja, meg bírják napjaid,
'S Bánatod el törlik szívedrül, óráid.

[1] A másolatban: *Párját és* gyermekét . . .

A Természet titok. A nagy Rend, Isteni Végezés. A sors, fel fedezhetetlen.

A Természet magát setétre rejtette:
Napfényen jelent meg, 's okait el tette.
A nagy *Rend*, mely úttyán vezeti folyását
Mutattya e Világ forgását 's állását.
Rend hát a Teremtés egész állapottya,
Nints eset, hatalom, mely ezt változtattya.
Isteni Böltsesség: Természet törvénnye,
És a Hatalomnak ragyogó napfénnye.
Az Isten hibával, tudod, nem dolgozik:
Ha Rendet állít fel, az el nem változik.
Minden változtatás gyengeséget mutat:
Az ÚR nem veszen fel, mely téveszt, oly utat.
Az Örök Végezés magát el temette,
Esetünk a titkok mélységébe tette.
Száz értz kapu zárja el könyvét előttünk,
A mellyet keresve, tölle el tévettünk.
Nem járúlhat ide senki, ki halandó
Végezés, és mint a Világ, oly állandó.*)
Senkinek se lehet sorsát el kerülni:
Vakon kell mindennek esetibe dűlni.
Ha az ember látná előre esetét,
Változtatná uttyát, 's abban egyéb tettét.
Truttzolná az Éget: Örök Végezését
És a nagy *Rend* által meg tett intézését.
Nem lehet embernek látni ollyan napon,
Mely még fel nem derült, 's éjjelben ül vakon.
Mely a Természetnek nagy setétségében
Van, virradta nélkül, 's nints fényességében.
Hogy lásd azt, a mi nints? hogy tudd magyarázni?
Hogy kerülhess mellé? hogy tudgy rá vigyázni?
Mig az Eset rejtve van a semmiségben
Hogy veszed fel, kérlek! a mély setétségben?
Az Örök Valóság nem sugdos filedbe:
Nem tudod hogy, 's mint lesz egész életedbe.
Nints Mennyei Posta: füst az álom látás
El törlötte már ezt Okosság, mind Vallás.
De ha előre tesz mindent a Végezés,
Hogy esik meg az illy keserves Rendelés?
Mért veretik földhöz annyi sok ártatlan?
Mért nyugszik a gonosz 's szenyved más, méltatlan? (a)
Házadnak a bolond, tüzet vét mérgéből,
'S Pusztúlásod, az ÚR, el nézi Egéből.
A bün lett eszköze bosszúállásának,
Mintha hatalma nem vólna rá magának.
Hanem, Igassága azt is meg bünteti,
Kivel a Végezést bé maga tölteti.
Mint Júdást, ki tsókját URának tettette,
Végezés: és érte poklokra vetette.
El kerülhetetlen vólt, tudod, az eset

Jegyzés. *) A világ mulandó, úgy hiszed, de a Végezés nem. Itt, e szó alatt: *Világ*, nem mostani formája értetik, hanem örök teste, akármely állapotban legyen. Itéllet után is tsak lesz valami.

(a) Régi rettenetes ellenvetés a személyes Gondviselés iránt, melyre tsak Theologusok felelhetnek e Világon, a más Világgal.

'S A ki el követte azért kárhozat lett.
Most is egyre másra büntetnek az Egek,
Nem tudgyuk mit hoznak fejünkre a tettek.
Ide, majd oda vét az Idő forgása,
És a viszontagság szörnyű kavargása.
A dolgok magokban mennek egymás által,
Okod van ha vígadtz, 's fére ülsz bánattal.
Ujjal mutattya ki eseted, mibül lett
A természet Rendin; hasznot, kárt miért tett.
Vak a viszontagság, a mely állásábúl
Eseted ki rugja, és sorsodban meg dúl.
Azt se tudgya kit üt; tsinál é valamit,
Hol okoz örömöt, keservet hol indít.
Semmi felé nem lát, semmit sem is akar,
Még is minden embert változásba takar.
Valósága nélkül tsendes állásábúl
Ki üt mint fergeteg, 's szerentsédben meg dúl.
Egy hajszálnyi eset által lett változás,
Különben meg nem lesz vala e pusztúlás.
Úgy láttzik, az Eset, hogy tsak következés
Idő fordúlása, 's nem örök Rendelés.
De az Isten, tudod, az állandó Rendet
Teremtésbül tette, mely természetté lett.
A mi már meg esik a ki szabott Renden,
Annak állani kell e nagy Végezésen.
Nem erőltet az ÚR különös Postával,
Hogy valaki mennyen szembe halálával,
De ha a magasrúl ugrasz le, el veszel,
Ez itt a Végezés; oka magad leszel.
A nagy *Rend* alá van hát vetve életünk
'S Az Örök időkön áll írva esetünk.
Akár így, akár úgy, Isten uralkodik,
Ő rendel, 's a ki nem így hiszi, tsak álmodik.
Szájjal parantsollya, vagy a nagy *Rend* által
Tsak Ő végezte el örök hatalommal.
E szerint sorsodnak állása, Végezés
És a nagy *Rend* által való el intézés.
De hogy a Természet felett lépésedet
Az ÚR maga vigye, kis, nagy esetedet:
Ellenkezésbe jön a dolgok sorával,
A nagy Istenséggel, és Igasságával.
Mikor az éjjelnek mély setéttségében
Valaki ölni megy a veszettségében,
Nem az ÚRnak keze viszi lépéseit,
A Természet által teszi meg bűneit.
Gonosz tetteiddel nem közös Istened,
Akaratod szerint kell tolvajjá lenned.
Végezés, Lelkeddel hogy ha tettzik jó légy
És akaratodbúl gonoszúl, vagy jól tégy.
Így, sorsod, tettednek tsak következése,
'S Az erköltsnek benned meg lett ültetése.
Emberi nemedet e nagy Természetnek
Atta által az ÚR, és minden esetnek.
Szelet, tüzet, vizet a Természet készít
Így, táplál, de amúgy veszedelmet indít.
A mi fen tart, ront is, a hogy az esetek
'S okosságod teszik reá feleletek.
Nem lehet oly dolog, mely akár hogy vegyed
Mindenhogy használlyon, akárhova tegyed.

Szükséges a tüznek tested melengetni,
És a mire vetik azt ott meg égetni.
Mikor házadba kap, nem változtathattya
Természetit, 's magát el sem is ólthattya.
Hogy egy dolog külön ellenkezés legyen,
Magától magában, mint tüz, 's víz úgy tegyen,
Nem állhat meg, tudod, a dolgok sorában,
Sem a fel fedezett Isten hatalmában.
Minden jónak rosszá kell ellened lenni
Ha úgy, mint kivánnya, nem tudsz vélle tenni.
'S A mi kár nem lehet, soha, hasznot sem ád . . .
Így mérte sorsodat a Végezés reád.
Ez hát szemed előtt a *Rend* és Természet,
Hová a Teremtő sok ezer ösztönt tett.
Végezés, hogy Ember legyen okossággal,
Nem az, hogy most hová lépjek egy hágással.
Végezésbül lettem, de hogy jobbra, balra
Mennyek, nem kényszerit, sem a bor italra.
Ez a körülöttünk fellegző Zürzavar
Történeteinkkel mindent öszve kavar.
Ellenkezést mutat minden fordúlása
Nem szünik meg rajta a föld bámúlása.
De a nagy *Mindenre* nézve egyenesség,
Nints itt ellenkezés, 's ami van, egyesség.
Érzésünk tsinállya a viszontagságot:
Nem láttyuk szemünkkel a nagy Valóságot.
Az öröm, fájdalom tsinál külömbséget
Áldás, tsapás mutat köztünk Istenséget.
De a Természetnek nem fáj, hogy meg égtél
'S Minden élelmedben pusztúlássá lettél.
Más az Ember Világ, más a Nagy Természet,
Mely nem érzi hogy szül, 's kezébül hogy étet.
Érzés, tudás nélkül viszi értelmedet,
Ő nem érez, 's néked szüli érzésedet.

A szerentsétlen Eset, nem mindenkor különös Végezés szerint való ostora a bűnnek.

Meg büntetett az UR hát Végezésébül
Debretzen? és szived, fájdalmába el ül.
Bűnösebb vagy mint más? kit kérdesz e végett?
Tüzet kapott házad . . . nád, fa vólt, 's el égett.
Végezés, hogy a tüz a hol van, égessen,
De nem az hogy ide, vagy oda tétessen.
Különös Végezés, a pipára tüzet
Tenni, 's kováts szénre hinteni a vizet?
A viszontagságnak menyköve Rómára
Tsak úgy ütött, és üt, mint más határára.
Mint a szelek között repülő fa levél
Úgy vagy, és vóltoddal sorsod is tsak úgy él.
A hab verés tudod, hol ide hol oda
Köt ki . . . Szélvész hánnya, vagy veti amoda.
A dolog Végezés; a mozgás vak eset:
Az akadó ott áll, a hol meg feneklett.
Ó, keserves község! nem bünöd nagysága
Húzta rád e tüzet, sem nem gonossága.
Nints oly népes Váras mely tüzzel nem éget,
'S Időrül időre por, hamuvá nem let.
Akárki szentye légy, de az Ég mindenkor

Fejed felett dörög, 's meg is üt némelykor.
Az ember úgy láttzik, hogy vak esetekre
Van sorsával vetve, és történetekre;
De a Természetnek titkos valóságát
Nem láttyuk, és Rendin az állandóságát.
Az egész Teremtést kellene ki nézned,
Ugy osztán mindennek okárúl itélned.
Nem láttz: vakságra vagy itt, el ítéltetve,
'S A Világ omlása közzé temettetve.
Látod, hogy a dolgok tolongása között
Elmédben, eseted, mindég meg előzött.
A minek lenni kell, el nem kerülheted:
Fájdalmát szívednek ki nem törülheted.

MÁSODIK SZAKASZ.

A Városnak régisége, érdeme, tere viselése, nagysága; A kereskedés, jótétemény, szóba fordúlnak.

Hol van segedelmed szerentsétlen Város?
Mít ítél sorsodrúl a ki kegyes, okos?
Itt, a keresztyénség romlásod láthattya
És ha úgy akarja, mind helyre hozhattya.
Vagy tsak vállat vonít, 's önnön költségedre
Utasít jósága, 's nemes érdemedre?
Ó! be nehezen jön az a segedelem!
Mindent háttal fordít a nagy veszedelem.
Sajnállya eseted: fére megyen tőlled
És szánakozással szól másnak felőlled,
Szépen hangzik szóval a kegyelmesség is,
Igéret, adomány, 's a keresztyénség is.
De a szerentsétlen mind magára marad,
'S Még az Emberség is érte kitsit fárad.
Buzgóság, kegyesség keveset segítnek . . .
Hasznához van forva szíve az embernek.
Könnyeb könyörgéssel a kötelességet
Meg tenni, és szájjal dítsérni az Eget,
Mint adakozással érdemet keresni,
És az idvességért költségekbe esni.
Sorjára zsongolni szép Soltáraidat
Könnyebb, mint pénzedet adni 's javaidat.
Száz Misét hallani, szépen el mondani
Nem oly sullyos, mint itt száz forintot adni.
Hanggal követi sok, a kötelességet,
Formában viselvén a keresztyénséget.
Ha jó tselekedet nints kegyességedben
Hallgass, vallásodról eszetlenségedben.
Ha a Hatalmak közt Falut építeni
Oly ösztön volna, mint várost porrá tenni,
Siralmad, Debretzen! örömre fordúlna
'S Háládatosságbul könyved kitsordúlna.
A sok *subsidium* gyűl milliómonként,
Hogy a világ öllye magát ezerenként.
Egész Europa subsidiumbul áll
Requisitióbul, 's úgy pusztít a halál.
Egy Vár vételére: Város rontására
Több kell, mint húsz Falu fel állítására.
Utolsó költségig ezt, még is követik;

Néked, pusztúlásod, a nyakadba vetik.
Hirdetik ugyan hogy alamisnálkodgyunk:
E becsülhetetlen kárért mennyit adgyunk?
Mibül gyüljön öszve? az adakozásbúl?
Az illyen eleség, mint srét szem tsak úgy húl.
A szegény magára hagyva keveset ád,
A gazdag, ha kéred, bé tapasztya a szád.
Országos erőnek kell sorsodhoz nyúlni,
Külömben károdba tsak belé kell fúlni.
Nem érdemelhet é e Város magában
Első segedelmet a Magyar Hazában?
Hol van régisége az emlékezetben
A miólta szolgál, mint örök életben?
Nézzed! halhatatlan, hogy addig adózzon,
Örökké fizessen, és mindég tartozzon.
Királyhoz, Hazához meg fontolt hívséget
Visel, 's szomszédihoz nemes emberséget.*)
Véghetetlen terhet emel sokasága,
Vármegyén is túl üt adója nagysága.
Százanként adja ki a szép vitézeket,
Kikkel öregbítik a Regementeket.
Értz gyermekeket szül, ezt tészi testével,
És maga szoptattya ölében tejével.
Az idö ostroma nem veszti életét,
Egy ingben ki teszi hidegének testét.
Fagy, essö, forróság, ízeit meg edzi
'S Izmos termetével a lakását jedzi.
Hússal él: nem böjtöl: szalonnával hízik,
Azért erejéhez, karjaihoz bízik:
Hasznos a királynak húsevő szokása,
'S Testet is erősset nevel a Vallása. (a)
A sovány étellel gyenge a szegénység,
El húzza a dolog, és a böjtös inség,
E Világon pedig az ütközetekben
Erő, bátorság kell a vitéz Rendekben.
A királyi széket erő óltalmazza,
Tsudáit akárki bár hogy álmodozza.
Nem szállanak alá a Menyből Angyalok,
Hogy fegyverbe vegyék Zászlód körül magok.
Világi eszközök őrzik Trónusodat
'S Dolgozó kezekkel tartod fen magadat.
Ó! Felső Hatalom! akárhol, kiben légy
És templomaidban akármely szokást végy,
De még is meg aláz ha semmivé tesznek
És ellenségeid székedből ki vesznek!
Ezt pedig jól látod, mert a Világ írja,
Hogy a győzedelmet egy Vallás se bírja.
Költsönben mindenik meg győzettethetett,
'S Mindég győzedelmes egyik sem lehetett.
Nem idvesség hát az, mely ütközetet nyér —

*) Vedd észre, hogy nem a Hentesekrül van a szó. A vezérlő okosság értetik.

(a) Itt a Vallásrúl, nem Idvességre nézve van a szóllás, hanem tsak ezt állitom, hogy testiképpen, az erős eledel erössebb embert nevelvén, a nem böjtös Vallás is katonának jobb másnál. A minthogy a Hadi seregekben Táborozásnak idején a Böjt lehetetlenséggé lett az oly Vallásban is, melynek Törvénye a Böjtölés.

Keresztyén vagy úgyé? és a Pogány meg vér?
Eledel táplálja a nagy erős testet:
Debretzen formállya az illyen életet.
Forró nap alatt jár: szalonnát, húst eszik,
Zivatar közt forog, gyepen hál, bort iszik.
Dörgés, villámlás közt, éjfélkor pusztákon
Nyargal, kiált, kerül a tüzes lovakon.
Setétséghez szokik: nem ismér félelmet,
Ha körülte van is, nem lát veszedelmet.
A hol egy 's más Nemzet halál közt rettegne,
Ott, sok Debretzeni születés nevetne.
Tudomány, okosság lakik a Tanátsban
Vezérlő Böltsesség az Ítéllő Házban.
Fő Birája együtt első Táblájával.
Ezer ügy tolmáttsa oktató szájával.
A szegénynek sorsát őrzi, takargattya,
És el tévedt ügyét útra igazgattya.
A ragadozókat üldözi, bünteti
És a tsalárdokat nagyon fizetteti.
Királyhoz, Hazához pennával szájával
Tud írni, beszélni, 's jól élni okával.
Ha nem manéros is, de jó 's tehettséges. —
A manér 's vigyorgás, tudod nevettséges.
Valóságban keresd az igaz érdemet:
Mert a hizelkedés, tettetés; tsak szemet.
Vagyon kebelében annyi embersége,
A mennyit meg kíván sorsa, nemessége.
Debretzen pénzeli itten a tájokat:
Szekerekből tsinál Tengeri Hajókat.
Milliom kavarog széllyel körülötte,
Magába gyüjtötte és vissza küldötte.
Tíz országrúl is jön belé portékája,
Eszköze, szerszáma, 's ki faragott fája.
Summájival tart fen itt egy kis Világot:
Tenne sokasága másutt egy Országot.
Olasz, Németek közt vólt Fejedelemség,
Melly hozzád, Debretzen! annyi, mint semmiség.
Mikor Vásárt tsinálsz, Vagyon Tenger vesz fel,
Özönvizet mútattz a sok élelmekkel.
Bé töltnéd szükségét most, a Kanahánnak
Nincs oly gazdagsága, mint néked, már annak.
Te vagy országunkban itt Alexandria,
'S A Kárthágóbeli Rév partoknak fia.
Itt állapodott meg a kereskedésünk,
E száraz Hazában, 's jövésünk, menésünk. —
Tengeren, más néppel, Magyar kereskedés?
Bóldog álom! 's osztán tsupa vélekedés.
Ha e meg lenne is, tallérral eveznénk:
Mindenünk el adnánk, 's a pénz közt éheznénk:
Mint az oly országban hol a Jövedelmed
Legyen bár tíz ezer, még sintsen élelmed.
Ókör szív piskóta szólgál élelmedre
Szép virág, saláta pompás ebédedre.
Hol tükör táblákat fektetnek elédbe
Tzukor torony, ezüst láb tűnik szemedbe,
Melyet körös körül hintenek virággal:
El visznek, 's haza mégy onnan éh magaddal.
Nintsen ott gazdagság, ahol a has korog,
Vidékén akár hány milliom pénz forog.

Még is ha álmodgyák, legyen! kereskedgyünk,
Hogy mi is Bankóval gazdagabbak legyünk.
De hogy Austria mit kíván magának,
Tudni kell az ország mély okosságának.
Hadd járjon hát azzal, a mi Bétsnek nem kell,
De itthon maradunk több 's más egyebekkel.
Mi az, mi ott nem kell? Dohány, Búza, Marha?
Bor, széna, vagy tsak egy ökörnek is szarva? *)
Ha idegen nemzet horgya vagyonúnkat,
Hatszeres költségbe ejtyük királyunkat.
Vagy tíz annyira kell az adót fel vinni
És nagynak kitsinynek portiót fizetni.
Ha Austriába a sok Bort ki viszed,
Ott ugyan a népet mindgyárt földre teszed.
Ebben szüksége az, hogy itthon maradgyon
Ezen kívül mind kell a több féle vagyon.
Tehát, a ki Ura Bétsnek, Budának is
Ezt teszi, hogy jusson az ebéd annak is.
Nem rontya el érted otthon a módokat...
Gazdagoknak tartyák itt a Magyarokat
Tápláld hát reményed a kereskedéssel
'S Az alatt fuss, lóss itt, adással vevéssel.
Várad, Gyula, Buda Vására Tengered:
Szekér-kas a Hajód: ezen úsz kenyered.
De mi a Gazdagság Országos fekvésben?
Ezt tegyük végtére már, Urak! kérdésben.
Mi tehet boldoggá a természetivel?
Mi nyugtat, tart, táplál a jelen-létivel?
Termés é, avagy értz, mely tested táplállya?
Erőd, egésséged 's örömöd tsinálja?
Mit eszik az ember? pénzt é, vagy, kenyeret?
Értz frissítheti meg benned a vér eret?
A pénznek érdeme mindég csak abban áll
Ha az élelmedre it ot termést tanál.
Kenyerednek jele, de a nélkül tserep:
Ha nem vehetsz vélle, minden inség meg lep.
Kenyér, bor, petsenye tehát az élelem:
Ezek nélkül nintsen értzben segedelem.
Száz nemzettség is él, úgy, tudod, pénz nélkül,
De ha nintsen étel, a tested sírba dül.
A hát gazdag Ország, a melynek termése,
Apró, nagy marhája, szántása, vetése
Táplálja életét kövérségeivel
'S Nem hervad, sem küszdik a szükségeivel.
Anglia tele van pénzzel, úgy állittyák,
'S Az éhezők, magok, közte fel akasztyák.
Az Ur, egy kutyáért száz aranyat adhat,
De más a kenyérbe, egyszer se haraphat,
És a kereskedés az okosok között
Magára, a pénzzel, tsúf formát öltözöt.
Egyik rész pompával, kintsel bujálkodik,
A más rész ezekről éhség közt álmodik.
Egy felől szörnyű nagy a pompa gazdagság,
Másfelől torkon fojt a sok nyomorúság.
A kints erőt sem ád a Fő Hatalomnak,

*) Austriának a Magyar Borra leg nagyobb szüksége van, de nem Austriába, hanem Magyar Országon, hol örökké itt maradgyék, és hozzá soha ki ne mehessek.

Erő és erkölts kel a Birodalomnak.
A kintses Karthágót Róma szegénységgel
El törli, 's haza tér mértékletességgel.
Termésben van a kints: a pénz veszedelem,
Ha nem járúl hozzá erkölts, és élelem.
A Spanyolt Perúnak kintse el pusztittya
Hogy a barázdáját eke nem hasíttya.
A hol a pénz bővül, a termés drágodik,
És gazdagságárul, a nép, tsak álmodik.
Ha több lesz a Bankó, fel megy tiz krajtzárra
Itt is, mint egyébütt, egy font húsnak ára.
Nézd már! négy ökörért ezer forintot kér:
Az a sok álom pénz, kérgyed hát hogy mit ér?
De bár legyen arany, mihent felette sok,
E tárgyamra nézve tsak oda dűl az ok.
A köz nép kóldus hát, mert tsak nagy Uraknál
Van a temérdek pénz, és a kalmároknál.
A szegénynek nem jár tengeren hajója:
Fölgyén, háza körül terem a bojója.
Egy gazdagra ezer szükölködőt tehetz,
Ha nintsen termések, ezektűl mit vehetz?
Pénz sem kenyér nintsen; oda van élete,
Szédelgés, szenyvedés, nyavalya a léte.
A köz nép úgy gazdag, ha a fölgye terem,
Ha barmokat tarthat, és tele a verem.
Búza, Zab, Tengeri, Árpa, Köles, Kender,
Tudod a kints, mellyel él a szegény ember.
A mely gazdagságot hajón szállítanak
E világ szélirűl, 's nagy pénzért osztanak,
Urakra tartozik: de a Szántó ember
Élete módgyával ebben semmit se nyer.
Magyar! a mit vizen Hazádba hordanak,
Mint most vagy, nem tesznek vélle bóldogabbnak.
Bor, búza, hús, széna terem a földeden
És így, uralkodol első szükségeden.
Aranyad, ezüstöd, sód, rezed, elég van,
Erdőd, meződ: mi kell hát tőbb e világban?
Indigó, kakaó, ausztriga, tzúkor
Mind el maradhatnak: Jobb nállok a jó bor.
A pénz sokasága gazdagot gazdagít
És termésben mindent iszonyú megdrágít.
Ha abban vagy gazdag, mit pénzen kell venni,
Nem jó pénznél fogva szegénységgé tenni.
Terméseink között jó hogy nints Tengerünk
'S A fukar nemzetek közzé nem mehetünk.
A kereskedő nép el veszti erköltsét
'S Tsak fizessék drágán, el adgya Istenét.
Hijába van sok pénz, a szegénynek nintsen,
Az ember nem Úrra, 's parasztra tekintsen.
Ha a község kóldus, tsak szegény az Ország.
Nem állhat gazdagbul soha fenn a Világ.
Termés tesz jól lakást, igaz gazdagságot
Többre tartsd hajódnál a jó majorságot.
Terméses és pénzes? jobban melyik eszik?
Az ember bor nélkül pénzel, többet iszik?
Milliom forintos, Anglus asztalánál
Nem kél annyi bor el, mint itt, Nemes háznál.
Ha húszezer forint van jövedelmedben
Mint György király ehetz köztünk jó kedvedben.

Kevesebb költséget teszel ki magadra
És tsak annyi, 's több bor mehet asztalodra.
Hijában lesz ládád zsufolva arannyal
Nem eszel oly sok jó bárányhúst tárkonnyal.
Egy juh tzomb Brüzelben mindég hertzegi sült,
De itt egy Bárónak, asztalára sem ült.
Német Országon is van oly Fejedelem
Ki nem eszik mint itt, a Nemesnél lelem.
Termésben áll tehát, rokon! a gazdagság,
Egy kevés pénz hozzá, 's meg van a bóldogság.
Nézzed Debretzennek Piattzát, Vásárát,
Betsüld meg Londonbúl, 's vedd ki ott az árát.
Mond ki, el adója, barma, hogy mit érne
Minden más termése ha hozzájok férne? ·
Erre forogj artzal: itt van a Gazdagság
És Úr, paraszt között el oszlott Bóldogság.
Debretzeni Piatz! Ó te bóldog térség!
Hol mint Tenger, habot hány a sok eleség!
Hol a Búza kenyér, mint a Határ dombok
Egymás mellett, soron, úgy mutattyák magok.
Mely helyett más Nemzet vakarókat mútat, (a)
'S Az illyen áldásrul még tsak nem is tudhat.
Gyümölts, sült, főtt étel itt mind véghetetlen,
Eszköz, termés, szerszám, máshol lelhetetlen.
A Világ ez részén itt Európában
Egy Debretzen fekszik e Földön magában.
Török, Lengyel, Német, 's e világ zsidója
Piattzán, uttzáján vitorlás Hajója.
Pénzzel, mesterséggel szolgálja vidékét
Kintsel gazdagítván annak számos népét. (b)

HARMADIK SZAKASZ.

Az Emberi Nemzet szenyvedés alá van vettetve. A Társaságbéli bóldogságnak nyavalyája. Nyereség a mások pusztúlásában. Az Isten közönséges Atya. Boldogság állandó, e földön nem tanáltatik.

Ó! hol vólt oly Isten a ki nem büntetett
Szüntelen tsak adott, 's vissza semmit sem vett?
Nintsen ollyan jóság, a mely ne változzon,
És ha bóldogított, meg ne ostorozzon!
Kit szeretett az UR örökös áldással?
Kit áldott szüntelen, szerentsés lakással?

(a) Jól emlékezik rá az Iró, hogy Olasz Országban útazván, Veronába a Gubernátornál ebédelt, hol kenyér képiben, valamely kis tészta sulyom módra vett vakarót tettek a tányér mellé, mely, keménysége miat mikor rágta, fogai közzül szikrázott széllyel, úgy, mint kováts pőröly alól a sisterékelő tüz, és rotyogó vas.

(b) Nem nagyub kiterjedésü Váras, mint Debretzen, bövebb élelemmel, vagyonnal, nem találtatik sehol. Birtokának kiterjedése egész Tartomány. Ő egyedül oly Váras, mely mesterséget, szántást, vetést, baromtartást együvé vett, és a maga termésével el élhet. Mitsoda Váras bír 30 Határral? Béts, Páris, vagy London? Londonnak népe a pénznek sokasága közt, hányszor lett már éhel halóvá, akkor is, mikor fölgye termett? Ki hal éhel Debretzenben mikor száraság van is? Melyik Polgár akasztya fel magát szükségében, mint Londonban?

Izráelt veszi ki külön, kedvesének,
'S Magának választott királyi népének.
Reája javait bőv kezekkel hinti,
És a kegyelmével oltárihoz inti.
Nevekért, kedvekért ezer tsudát teszen,
A Zsidó e földön ki hírelt nép leszen.
El várja Istene tselekedeteit
Népének, 's úgy teszi rá rendeléseit.
Esküszik, fogadást, igéretet teszen
Néki, 's Törvényiben vélle frigyes leszen.
E szerint a Zsidó e Világ Istenét
Magához hajtya itt, 's ő bírja kegyelmét.
Minden teremtését el hagygya érette...
Ellenségeivel még is meg verette.
Tsak Izráelnek van Istene egyedül
A világ átokra marad Isten nélkül.
Ezt a Zsidó nemzet maga így beszélte,
'S Hogy igassága van, a föld meg ítélte.
A hogy Izráel tész, Istene úgy rendel:
A hogy 's mint szóllíttyák, ahoz képpest felel.
Mely szerint úgy láttzik, örök Végezése
A nép értelmének lett következése.
Ahoz képpest rendelt, ahogy a község tett,
Ha te így, én amúgy: áldott, vagy büntetett.
Ez az a másszor oly kedves nép, már végre
Mely hijábá sohajt Sábesből az Égre,
Dög bőrön vontzollya el tünt ditsősségét,
'S Pályinka moslékba fojtya fényességét.
Az ÚR is mássá lesz vélle a kedvében:
Hol így hol úgy múlat, róllok, tettzésében,
Noha az Istenség nem ismér változást,
'S Az örök Valóság magában habozást.
Tsak mi nem láthattyuk gyenge értelmünkel,
Mert az *ÚR*nak titkát nem bírjuk fejünkel.
A mennyi Nemzetség e Földön lakozik
Istenének majd egy 's más módon áldozik.
Valaki már köztök tsak ki találhatta
Az egy igaz Vallást, 's hiven imádhatta?
De még is ha nézed ezt, azt is sorsában
Tsak egyformán leled mind, állapottyában.
Egyiket sem álgya, sem bünteti mindég
Senkire sem irígy köztünk a magas Ég!
Az emberek költsön áldanak, átkoznak —
Az Egek tsendesek 's mindenkor hallgatnak.
Ostora, áldása nem követi szavad,
Töldhed Világodban a különös havad.
Minden Ország felett van Isten áldása!
Ostora; bár millyen legyen a Vallása!
Átkozd szomszédodat Istened nevében.
Ki e Földnek Attya marad kegyelmében.
A kit ma meg áldott, holnap meg büntette:
Végezését az ÚR iránttunk így tette.
Ki dicsekedhetik külön kegyelmével?
Ostoba mondgya ezt el tévedt eszével.
Nem Vallásod húzta reád esetedet,
Te is jól szólgálod, mint más, Istenedet.

Az Isteni Végezés és akarat, a Természetben nyilatkoztattya ki magát; mely szerint az Esetek, nem kényszerítő Végezés által lesznek, hanem a Természet szabad műveiből származnak, és renden kívűl való Isteni akaratra nem mutatnak.

Ne sijjesszük magunk az Egek Titkába;
Tsak a Természetet visgállyuk magába.
Mindenhatóság ez, és Istent magyaráz,
Kébzelődésünkből sok álmokat ki ráz.
Isten akarattya hogy e Világ illyen
És magát olyannak adgya ki, a millyen.
Hijába feszíted Hited, bőltsességed,
Mert Természetben van veszted, reménységed.
Már, a Természetet Istened formálván
Itt ismerheted meg, munkáját tsudálván.
Ez igaz tolmáttsa szent akarattyának,
Mutató tüköre örök hatalmának.
Száz Nemzettség hirdet rólla hazugságot,
De mívében keresd e nagy Valóságot.
Ki hitet el, hogy nem az Isten teremtett?
De minden Próféta igaz Papja nem lett.
A mit a Teremtés mond, az, Isten szava,
A beszéd az ellen tsak bolondok hava.
Egyez az örök *Rend* örök Istenével
Nem küszködik keze a Végezésével.
Ha Természet nintsen, tehát *Rend* sem lehet,
Az Isten, semmiben, törvényt is, hogy tehet?
Nohát, munkájával nem ellenkezhetik
Tette, akarattya nem veszekedhetik.
A Mindenhatóság oly Rendet hogy tenne
Mely bőltsességének ellenére lenne?
Ó te! méj Természet magyarázd sorsunkat
Kárunk, nyereségünk; ismérjük magunkat.
Mutasd, hogy az Ember mint bánik magával,
Zürzavar éltével, 's viszontagságával.
Körülte esetét mindég maga fonnya
És úgy álmélkodik, hogy meg gyúlad honnya.
Sürü várost épít; bé fedi tetejét
Náddal, vagy zsindellyel, 's alá vonnya fejét.
Egymáshoz ragasztya számtalan kunyhóját
És belé duggattya százezer motyóját.
Naponként tíz ezer tüzet is feléleszt
Száz fuvó is páhog: süt főz, lángot gerjeszt.
Ezek közt a harag titkon szívében ég.
Mérges irígységgel büntetett meg az Ég!
Ez az a tüz, a mely bolondsággal együtt
Házad fedelébe rejtekben üszköt üt.
Vagy a sokaság közt szerentsétlenségbül
Valamelyik ház, mint ágyú, tüzzel ki sül.
A hol sok az ember, sok a gonosság is,
Vagyon sok gondosság, vigyázatlanság is.
Elég egy bolond is illyen pusztításra,
És egy vigyázatlan e szörnyü romlásra.
A mit száz ezer kéz száz esztendeig tesz,
Sokszor egy esetnél fogva semmivé lesz.
Erosztrates maga a Világnak mívét
Tsudáját el törli 's rajta hadgya kezét.
Neve hozzá ragad az emlékezethez,
Halhatatlansághoz, 's bolond nevezethez.

Nem bánnya! legyen bün, csak hogy ismértessen
És neve e földrül el ne töröltessen.
Itt az Embereknek oly tselekedet kell,
Mely jót szüllyön vagy kárt, Egekig hasson fel.
De több erőt is ád a veszedelemre,
Mint a fen tartásra és segedelemre.*)
A ki Országot dúl, Nemzeteket pusztít
'S Öldöklő fegyverrel fél világot hódít,
Ditsőséggel fénylik rettentő nevében...
A jó ember ki sem tettzik érdemében.
A szelédség, tudod, magánosann jár kél:
Setéten bujdosik, zürzavarban nem él:
El rejti körülte jó tselekedetét,
Nem ditséri magát, nem hirdeti tettét.
Több hír név is ragad itt a pusztításhoz
Mint a kegyelemhez, és szánakodáshoz.
Hogyha Debretzenben mindent helyre tennék
Tudom, érdememet, úgy még se hírelnék,
Mintha Berg-opzomot venném meg fegyverrel,
És egynehány ezer agyon vert emberrel.
Az ember magának tsinállya romlását,
'S végezésre veti osztán pusztúlását.
Ki keresi benne érdemének árát
Hogy meg térittse most Lakosidnak kárát?
A Világ Naggyai ezer milliomként
Szórják el kintseket a rontásra, önként.
Gyürüért, függőért, száz ezeret fizet
A nagy úr, 's tenéked tíz forintot se vet.
Hívalkodásának áldozik pénzével
Kövével ditsekszik, és nem érdemével,
Mely erköltseire sehogy se tartozik,
És boldogságárúl vélle álmodozik.
Mi haszna ditsekszik hát buzgóságával,
Ha ott sincs, hol Titus volt Pogányságával?
Abbul áll, ha egy kis alamisnát adnak
Azt is a szegények, 's a nagyok hallgatnak.
Ó! mitsoda Jóság hadgya ott adódat
Hü Város! hogy vélle segithesd magadat!
Milliókat adtál már a Tárházakban.
Halhatatlan lettél, 's mindég élsz javadban.
A király, magának ád, mikor meg épit,
Kamaráját tölti vélle, ha fel segit.
Mennyi kintset adnak a verekedésre
Ország dúlására, és ember ölésre!
De tíz égett kunyhót fel nem épithetünk:
Sorsát panaszoljuk, 's rólla nem tehetünk.
Inkább szeretném e Várost helybe tenni,
Mint tüzzel, fegyverrel Országokat venni,

*) *Jegyzés.* Ezeken elmélkedve, egy gondolat ütött ki homlokom alól; ide festem. A Pogányok közt való Eseteket mitsoda különös Végezés vezeti, kiknek sorsok mindég tsak egy óldalra dül, mivel az Idvességnek uttyát a Gondviselés, előttök bé zárta. Ezekhez Isteni kegyelem, és Sz. Lélek soha se járúlván, mi mellett lehetnek jóltévők, kegyesek, érdemesek? Miért igazgattya őket jóra az örökké való Jóság, ha poklokra vannak vettetve? Minek jóságos tselekedet annak, a ki kárhozat? Titus, Antonius, Epictétes, Sokrates, Aristides, Fócion 's a t: hogy hogy lehettek igazak, Istenfélők, jók, érdemesek, ha sorsokat az igaz Isten poklokra hagyta? Vagy természet által volt akkor is minden, 's most is? vagy Titusra is nézett az Isten.

Hol mentül nagyubra megy a győzedelem
Annál messzeb terjed ki a veszedelem. —
De az ily kivánság magános Böltsekre
Tartozik, 's nem hat fel a Felsőségekre.
A Filozofusok soha se gazdagok
Kevéssel meg érik: zabolázzák magok.
A makats szerentse fúj kevélységekre,
Hogy le nem húllanak előtte térdekre.
Hogy mint vak bolondot hason nem imádják,
És ajándékait nagy vázakra haggyák.
A gazdagok pedig ritkán adakoznak:
A hol nínts szenyvedés, ott nem szánakoznak.
Szükölködő tudgya az éhezőt szánni:
Betegségben sínlett tud beteggel bánni.
A vendégségére ki vét száz ezeret:
Szökdös pompájára: örömében nevet.
A szegényt ha pusztúl, únalommal nézi,
'S tőlle lépéseit ódalra intézi.
Istenére hagygya szükségét, inségét;
Maga, palotáján hordgya fényességét.
Erkölts, tudományra kevés a szüksége,
Pénzzel hozza helyre ezt ő kintsessége.
Áldott légy sorsomban te bóldog szegénység!
Te benned tenyésznek ész, érdem, emberség.
Talán Felső karban kints közt neveltetve
Méltósággal, fényes pompával éltetve
Én is kába volnék eszetlenségemben,
Tudatlanságomban, és kényességemben.
Az Embert, munkára szüksége éleszti:
A nagy kints, életét puhaságba veszti.
Az érdem, tudomány szegényekre marad;
A ki gazdag, élhet, mond, 's érte nem fárad.
Amaz nem segíthet, mert nints tehettsége,
Ennek pedig meg vét pompás kevélysége.
Az ember, tsak külön birtokát szemléli,
És hol kap több hasznot, igaznak azt véli.
Minden Háznép külön nemzet, Tartomány lett,
És kapuján belől különös szokást vett.
Önnön vagyonában láttya bóldogságát
Más társán ott hadgya a nyomorúságát.
A szomszéd egymásnak idegen Tartomány
Bé zárt udvarával: 's nints nállok adomány.
A ki még más Falun lakik; Tenger sziget,
Mit gondolsz annnyirúl vélle, ha fel éget?

A Siralom, és Öröm; az Élet és Halál egymásban laknak, 's magok szűlik magokat.

Minden viszontagság uralkodik rajtunk
Együtt laknak bennünk életünk, halálunk.
Az öröm bút terem, a bú örömöt szül. —
Az anya haldoklik, 's ölére kisded ül.
Reá mosolyodik: felejti fájdalmát,
Hogy vérében láttya újra lenni magát.
A Halál is, tudjuk, életben tenyészik
Születve haldoklik 's tsendesen enyészik.
Elevenség által készíti munkáját
Le-tévén nyakadrúl a siralmas igát.
Mind élet, mind halál egymásba lakoznak

E nagy természetben, 's szívünkön haboznak.
Hogy szabadúly hát meg szenyvedéseidtül?
Mely móddal légy bóldog könyhullatás nélkül?
Hol találhatod fel itt a bóldogságot?
Hogy leled fel benne az állandóságot?
A Természet Rendin, és valóságában
Sehol sem álhat meg, még is mindenüt van.
A halandóságban minden emberrel köz,
De állandó formát magára nem öltöz.
Bőltsnek, együgyűnek, szegénynek, gazdagnak
Adgya javát, a ki meg szerzi magának.
Nints királyi székhez kötve valósága;
Kúnyhóban is terem szörnyü ritkasága.
A szegény együgyü Uránál boldogabb,
De nem érzi, mivel nálla tudatlanabb,
A nagy Rang, melyben már a tanúlt okosság
Mutatná, miben van az igaz bóldogság,
Hányattatása és szükségei miatt
Életével soha oda el nem juthat.
Igy hát, a ki bóldog, tudatlan: nem érzi,
A tanultat pedig a sors mindég vérzi.
Tünő szempillantás, lásd! a bóldogságod
Meg érzed: el tünik: ez nyomorúságod.
Kedvesedre tanálsz: egy órában örülsz,
El bútsúzik tőlled, 's osztán búba merülsz.
Úgy, mint a repeső madár ágrúl ágra
Szökdösik sipogva széllyel e világra.
Nem köti meg magát, sehol sem állandó:
Meg jelenve tűnt el, mindenütt mulandó.
Egy szempillantásrúl más szempillantásra
Ugrik, szökik, szalad, 's úgy taszít bánatra.
Mint egy Hajó, mely a szélveszek közt tünik,
A dörgés villámlás felette nem szünik;
Mélység magasságra széllyel ragattatva
És a köszálaktul öszve szaggattatva:
Ollyá lett veszélyes életed, uttyába,
Mely Zivatar között síjjed halálába.

A Természet Ostorának nemei.

Nézzed hát az Embert a nagy Természetben
Vedd sorba tsapásit az örökös Rendben.
Tüz, víz levegő-ég lehet ellensége:
Önnön természeti 's ösztöne insége.
A harag, vágyódás, bujaság, irígység
Nagyra törekedés, hír, név, és fösvénység,
Halandó sorsunkra töb Menykövet szórnak,
Mint a fellegekbűl a dörgések adnak.
Nints illyen veszéllye töb a Természetnek!
Leg nagyub ostora rajtunk az Egeknek!
Ez az a háború, mely soha nem szünik,
És el lövött nyila titkon, nyilván tünik.
A világ egymásra szembe, mind mosolyog,
De dúló menyköve setéten tébolyog.
Mikor reád nevet, hátúlrul vakon üt,
Szívedet harapja, és tsendes tűzén süt.
A mi itt nyereség, amannál pusztúlás,
Erűl gazdagodás, amott széllyel dúlás.
Mikor ennek veszte, szerentse mássának

Hogy lesz segedelme felebaráttyának?
Mihent nyereségét szomszédgya vesztében
Találja az ember, fel fordúl fejében.
Bóldog Törvény szerzés! te, tulajdonosság!
Mond meg hát, mire ment benned az igasság?
A Természet mindent ösztönéhez módol;
A Tudomány pedig Törvény által rabol.
A vágyódás, ösztön, mint ordító szélvész
Törvénnyel mendörög, 's életünk, közte vész.
Tudomány, mesterség villámlik közötte
Mely sorsunkat sokszor földre lövöldözte.
Az idő veszéllye annyit el nem dúlhat
A bóldogságunkban, mint ez az indúlat.
Nem menydörög az Ég szüntelen felettünk
Bátorságban nyúgszik alatta életünk:
Tévelygő Menyköve a szelek közt szalad,
Ritkán száll fejünkre; mellettünk el halad.
De az indúlatok égetni nem szünnek,
És ki lött nyilai mindég tzélba lönnek.
Ellened lázasztyák a Természetet is
Tüzet gerjeszt rajtad, 's viszen rád fegyvert is.
Mint a Vezuvius magában füstölög
'S Pestissel pöfögő tüzében gözölög.
Irigy mérge vakon a szomszédgyát süti;
Ez érzi, tapasztya, 's titkon vissza üti.
Mikor már nagy tüzök világra ki hatnak
Országot pusztitnak, 's égéssel múlatnak.

Nyereség, a veszteségben.

El égtél: magadat újra építenéd,
Felebarátidat segittségre kérnéd.
Kárvallásaidra sohajtva felelnek,
És árában mindent nagyon fel emelnek.
A mi kell, az árát hat annyira teszik
És hogy el pusztúltál taksáját meg veszik.
Vesztedben találják nagy nyereségeket,*)
A haszon, nézd! hogy fel fordittya fejeket.
Mihent a károdból osztán gazdagodik,
Keresztyénségérül másként gondolkodik.
Kivül szánakozik: a szivébenn örül,
Hogy egynéhány kéve nádért ennyi kerül. (ϕ)
Mely dolog, ha égés nintsen Debretzenben,

*) A nádkévének százát a Réti Gazdák fel vitték kilentz Rforintra. Ezt is úgy, hogy 50 réti kévébül tsinál százat; tehát 50 kévéért esik kilentz Rénes. Deszkát, fát, hasonlóúl fel viltek.

(ϕ) Sokat törekedünk rajta Generális Gyüléseinken, hogy Bihar Vármegyében árvíz, és nád ne legyen. Azomban a Nád a népnek véghetetlen jövedelme; portioja, élelme, épülete. Kárt nem teszen, mert ha az Esztendő bőv, a búza öt máriás, az árpa tíz garas. Van hát föld is elég. Akkorra való dolog, mikor úgy leszünk Helységekkel megrakva, mint Hollandia. Azomban, hogy árvíz ne legyék, a Bihari, Belényesi havasokat kellene helyekbül el hordatni. Gyermekség! Jó, hogy a nádnak el pusztitásával, rétek kiszárasztásával minden igyekezetünknél fogva is semmire se mehetünk, mert e véghetetlen szárazságokban, az Ország és ezen Vármegyének barmai el vesztek vólna. De szárazságban a rétek gazdgitanak szénával, és marha teleléssel; másutt nints segedelem.

Lehetetlen eset az örök életben.
Rémítő áron kell tehát meg vétetni
Azt, a mi oly gyakran fel szokott égetni.
Sok módos keresztyén ekként szánakozik
Keserves sorsodon, 's ezzel adakozik.
Bóldog keresztyénség! a kiknek fejekben
Lakol, 's sehol sem vagy tselekedetekben!
Mitsoda nyereség, mely el pusztulásbúl
Megyen erszényedbe, és könyhúllatásbúl?
Hogy a mit meg hagyott még a tűz, te vedd el,
'S Úgy hálád az ÚRnak hív, buzgó lélekkel,
A ki reménységed felett gazdagitott
Hogy a sors menyköve másokat pusztitott.
Lássad! a Fösvénység, mint tűz, csak úgy éget,
Azért hogy veresre nem festi az Eget.
Szomorú színt mutat ez, hív Vallásunkban,
Mely jóra kényszerít a Tudományunkban.
De már szokássá lett tsak szájjal vallani,
És törvényeirűl álomban hallani.
Sok, hite érdemét tsak imádságába
Tartya; és hogy híven el jár Templomába;
De jó tett fejében szemed is ki ássa
Némelyik, 's, örül, ha másén hízik hasa.
Ó hív Keresztyének! mért nem követitek
Az ÚRnak értelmét: talán nem értitek?
Jóságos tett nélkül a Hit haszontalan,
S, Örök bóldogságod, nállad bizonytalan.
Minek imádkozol, mint oly reves Barát,
Ki dolog 's adomány nélkül féli Urát?
Jótéteménybe van hidd el, igaz szentség,
Ebben gyönyörködik az Örök Istenség.
Másokon segitve szerezhetz érdemet:
E nélkül mért hordod a keresztyén nevet?
Vallásban tsak szokás, nem idvezít, tudod,
'S Ha mondod, keresztyén vagy vélle: hazudod.
A keresztyénségre Jótselekedet kell,
Nem idvezül Lelked szokással, szelekkel.
A mely Tudománynak jó tselekedete
Nem lenne, nem vólna jó az eredete.
Vallásod szentségét se tsudákkal próbáld:
Erejét jóságban, igaz tettben visgáld.
Akárki papollyon az emberség ellen,
A Tudománnyának hinnem lehetetlen.
A felebaráti kötelesség próbál! — —
Gonoszbúl szentséget a tsuda nem tsinál.
Ha Emberek ellen gerjeszt gyülölséget,
És szegények iránt szül kegyetlenséget,
Ne hajtsa fülembe ostromnak szavait
Ördöngösségekre vetem a tsudáit.
Az UR tudománnyát, érdeme próbállya *)
A Lelkemben érzem, 's nem Tsuda tsinállya.
Természetbe terem, tudjuk, az Igasság,
Meg érzi a Lélek, mi néki bóldogság.

*) Nem annyira hiszem a Messiás tudománnyát Mennyeinek lenni, abból, hogy Kánában a vizet borrá változtatta, mint ebből, hogy Mennyel, mind földel meg eggyez, és az Emberi nemzetnek bóldogságát szüli; midőn így szól: *Szeressed Istenedet: szeressed felebarátodat.* Emlékezz meg, hogy a Farahó Mágussai is tettek Tsudát.

A Jótselekedet mind Egekre mutat,
És Teremtőd felé készíti az utat.
Ha a buzgóságod senkinek sem használ,
Néked az ÚR előtt érdemet nem tsinál.
Nem jó tett az, mi tsak magadra tartozik . . .
Mit tesz bé zárkozva hogy ott imátkozik?
Segedelemmel kel Vallásodban élni . . .
Az embert szeretve, lehet Istent félni.ϕ)
Hited igasságát Jóságod próbállya — —
A ki jót tselekszik, Istenét nem tsallya.
E földön az Érdem mindenben Emberség:
Ezt adta Törvényül nékünk az Istenség.
A ki Embert üldöz, és Urát szereti
Azt mondgya: hazudik, 's tsak bünét tetteti.
Az Isten igazság: hát a gonosztévő
Aki üldöz, hogy hogy legyen Istenfélő?
Tegyünk jól egymással Istenünk nevében
Had álgya életünk ditsőült Egében! *)

A Természet, a Gondviselésnek titkait előlünk el rejti, és mindég tsak magára mútat.

Ugy láttzik, hogy mindent a Természet tsinál
Melynek fején Isten, 's örök Hatalom áll.
E viszi ösztönét, de amaz mútattya,
'S Hogy megy a rugója, ember nem tudhattya.
Mindent az Esetek végeznek élteddel:
Nem tudod mit háritz el könyörgéseddel.
A mely eset rád ront, újjal azt mútatod,
Mi maradt rejtekben, soha se tudhatod.**)
Az Idő, sorsodat magával ragadgya,

ϕ) Akárhogy hánnya vesse mágát az Emberi Értelem; és ha annyi Tsuda támad is felettem, mint a fergeteg, de még is örökre igazság marad ez, hogy valamely Dogma az Emberi nemzetnek nyúgodalmával, és Társaságbeli bóldogságával ellenkezik, egy sem igaz e világon. Valaki szomszédgyát tsak annál fogva nem ismeri felebaráttyának, hogy vélle nem egyez, pestis a Társaságban.

*) Nintsen ollyan ember, akármitsoda Vallásbéli szokással, tudománnyal éljen, hogy általa az iránta való felebaráti kötelesség nállunk, fel függesztethessen. Tsak a mondhattya, hogy valaki Vallásával nem él, nem felebaráttya, a ki elébb meg bolondúl, hogy ez által meg veszve marja a természetet. Mitsoda Istenség osztaná az Emberi Nemzetet külömb-külömbféle értelmekre, hogy annál fogva verjék magokat agyon költsönbe, mely részeg veszedelem néki, mennyei gyönyörüségére szólgállyon? Az Emberi Kötelesség, Világ Vallása: Minden Dogma fin finistaság, mely magát ennek ellenébe teszi. A vízbe haldokló zsidót tsak úgy kihúzom veszedelmébül, mint a Papomat, ha tehetem. A többi tselekedet is így megyen.

**) *Jegyzés.* Tsak ezt mondom, hogy a gondviselés már most, magábul a tsudatételeket egyátallyába ki rekesztvén, minden eset természet szerint valóvá let. Legaláb úgy láttzik. Nem állitom, hogy ha Istened ugy akarja számodra, a repülő homokon is kaszára való mezőt ne teremtsen, de e szerint minden különös gondviselésben tsudának kellene lenni, a mi már semmiféle esetben nem gyakoroltatik, az az nem tapasztaltatik. De ha van is oly különös gondviselés, magát annyira természethez szabja, hogy néked ugyan irántad való munkáját attól külömböztetni, nem lehet. Soha se jöhetz ollyan esetbe, mint a saraptabéli özvegy: Sidrák, Misák, Illés, Jónás sat. Minden eseted természet szerint való; ugy láttzik.

Hol meg szegényíti, hol gyümöltsét adgya.
Mikor a nap heve vetésed emészti
És szemed láttára élelmedet veszti,
Ajakadra fakad fel fohászkodásod,
Egekre emeli keserves panaszod.
De e nagy Természet néma állásában
Nem változik, 's tsak úgy marad forgásában.
Minden esdeklésed el marad magadra
Nem gondol károdra, nem tekint hasznodra.
Az idő forgása, kezed, okosságod
Ahogy tesznek, úgy van károd, bóldogságod.
A száraztó szelek nem érzik létedet,
Sem a napnak tüze síró életedet,
Meg emészti füved: el veszti barmaid,
Hijában kiáltasz; nem hallya szavaid.
Ez a nagy Teremtés bé nyél méjségébe,
Nem érez, és el rejt a setétségébe.
Mint a Tenger színre ki esett tsep olaj,
Annyi kebelében az egész Ember faj.
Ki tudgya határát a ki terjedésnek.
A világosságnak, 's e nagy Teremtésnek?
A *Mindenre* nézve nem vagy egy gondolat,
És testedben vóltod, olly tsak mint az állat.
Az Árviz meg indúl, mely rohanásával
El kapja élelmed sebes futásával.
Nem kérdi, a házat és boglyát, ki rakta?
Meg kapta: néki dült, 's onnan el takarta.
Mint a rabló sereg a szép vagyonokkal
Halad, habzik, düllöng, fut zuhogásokkal.
Örvényébe teker, ha a sebjének dülsz,
Mélységére szállít, és fenekén meg hülsz.
Nem sirat: nem láttya hogy a halak tépnek,
Soha se tudot ő deréknek, sem szépnek.
Meg fojtot, nem tudgya: benne vagy, nem érzi
Mi vóltál, mi lettél? soha se kérdezi.
Nem tud törvényedről, nem megy számadásra,
Nints szánakozása: nem tekint Vallásra.
A Tüz, fedeled közt ha ki kap, fel rijjad,
Nem tér meg uttyában, akármerre hijjad,
Még a Szent Óltárt is hamvába temeti,
És az esedezést vak mérge neveti.
Panaszló szádat is ha közel kaphattya
Megsüti, és egész tested, egy falattya.
Nem ment meg mérgétűl sem nemed, sem Szented,
'S Ha bé fal, el nézi, hogy meg égj, Istened.
Meg szünt tsudáitól, és az életedért
Nem ront Rendet, látod, sem könyörgésedért.
Aratáskor hóért hijába könyörgesz,
Mert tsikorgó idő kérésedre nem lesz.
Egyéb módgya is így van a Természetnek
Állása, forgása, oka az Esetnek.
Mutass egy Esetet a Természet felett?
Az ÚR, tsudát már most melyik fiáért tett?
Az Örök Nagy *Minden* nem láttya hol állasz
Sorsod merre vontzol, és benne hol mozgasz,
Éltető állatok szülik küszködését,
Ezek által fajzik, 's teszi öldöklését.
Zürzavar tengere véghetetlenségén
Még *valami* se vagy: nem láttzol térségén.

Vágyódásaidra tegye mozdúlását
Fel emelkedését, és alá szállását?
Egy ember meg szóllal, a Teremtés hallya,
És fordúlásait kedvére tsinállya?
Te igazgathatnád az örökös Rendet,
Szolgálatra kérvén erős Istenedet?
Engedelmes legyen a Természet érted,
Hogy a Teremtőjét reá szóval kérted?
Úgy, mintha egy szúnyog dorombolására
Meg indúlna a Hegy ki mozdulására.
A Menykö vakon fut, 's ha uttyába tanál
Bár ki légy, agyon üt, 's bé fedez a halál.
Hadd legyen Végezés, mert a Menykövet is
Isten teremtette, és életedet is.
A fagyos fellegnek jeges darabjai
Omlanak mint Zápor, 's rontanak halmai:
Ostrommal pűsztíttya mezödet, hegyedet
El veszi borodat, és a kenyeredet.
Mindent öszve tör, ront: nem tér ki uttyából,
Rómának, Londonnak földjén keresztül dúl.
Rohanó kövei nem kérdik Hitedet,
Vallásod, szokásod, sem semmi Szentedet.
Kit vet ki tsapása alól a Természet?
Kit nem áldott néha, és kit nem büntetett?
Még a Föld alatt is Zivatar kavarog
A menydörgő szélvész mélységben is forog.
A föld meg rázkodik: a Világ el ijjed
Lizabon meg indúl, és gyomrába sijjed.
Hidgyed, hogy az Isten tsak Téged szeretett,
És Rómából adott néki tettző Hitet,
De azért meg nem tart a veszedelemtűl
Sem egy, sem más, 's élted mélységébe le ül.
Fel rúg a változás kevély álmaiddal,
'S ott vagy, hol minden más, méltóságaiddal.
Várast, falut nyél el a mélység örvénnye,
Ez a Természetnek titka, 's szövevénye.
Jó, rosz, igaz, gonosz, kitsiny, nagy, éltében
El vesznek, s a gyermek Annyának méhében,
Még világra se jött: és már büntettetik:
Születése előtt hal, 's el temettetik.
Hová lesz Lelkével Attyának vétkéért?
El vész é, hogy esze e földön meg nem ért?
A Természet maga teszi mozdúlását,
De elébb Istene tette meg-állását.
Nem viszi különös akarat esetét:
Nem változtathattya az ÚR önnön tettét.
Gyilkossá, tolvajjá lenni Végezésbűl,
Országot rabolni illy kényszeritésbűl
Nem fér értelmedben e világ Attyárul,
Ki örök Irgalmat hirdetett magárul.
A Sas a fellegbűl hová botsátkozzon
E földre le, 's mellyik halmon álmodozzon?
Nem örök Végezés, mint teremtetése
És repülésére lett rendeltetése.
Szabad akaratbul készül el Esetünk:
Jóság, gonosság közt hánykódik életünk.
Ne vádold tettedben Istened Jóságát,
Sem gonosságodban örök Igasságát.
Okosságod adta hát gondviselésül:

Ha nints józan elméd, a szerentséd el ül.
A nagy Eseteket, mellyekrűl nem tehetz,
Szenyvedni kell: ésszel ellenek nem mehetz.
A tűz a fellegből ha rád száll, el nézed,
Meg üt, dolgod bár mely nagy ésszel intézed.
Hanem a mely Eset eszedtűl kezedtűl
Függ, akaratoddal jön a Végezéstűl.
Emberi elmével ezeket így látod:
Istened mit végez Egében, nem tudod!

VÉGE.

A debreceni 1802-iki borzalmas tűzvészt részletesen leírta Keresztesi József a maga naplószerű *Krónikájában* (387—94. l.), valamint, e Krónika alapján, Szűcs István *Debreczen városának történelmében* (III. k. 832—35. l.); Szűts Sára debreczeni leány-poéta pedig ily című versezetében örökitette meg a rettenetes esemény emlékét: „A Debreczenbenn 1802-dik Esztendőben Junius 11-dik napján történt Nagy Tűzről íratott Versek, mellyeket a' több házi dolgai között készített Szűts Sára Debreczeni hajadon Leány, Tsakhamar a' meg-történt veszedelem utánn. — 1802." (8r. 15 lap.)[1] E tűzvész alkalmával pusztult el Csokonai háza, virágos kertjével, maga által csinált rózsalugasával s terebélyes, öreg bodzafájával együtt. E nagy égésről ő is többször megemlékezik. (Gróf Széchenyi Ferenchez és Ferencnéhez irott leveleiben, *A szélhez* c. ódájában stb.)

Bessenyei fenti 3 szakaszból álló költeménye leíró s egyszersmind bölcselkedő vagyis ú. n. tanköltemény is. *A Természet világa*, *Az embernek próbája* c. s egyéb müveiben is tárgyalt vagy megérintett gondolatokat fejteget ebben, melyeket a nagy tüzvész hatása váltott ki lelkéből az örökkévaló Istenről s az ő gondviseléséről, az embernek Istenhez, a világhoz és a természethez, a jónak a rosszhoz való viszonyáról.

A nagy szerencsétlenség közepett is rendületlenül hisz és bízik Istenben, a kárvallott családapával együtt, mert tudja, érzi, hogy van isteni jóság, örök gondviselés: mennyei gondosság. Tapasztalata szerint Isten világában az öröm és bánat, az áldás és csapás, a jutalmazás és büntetés egymást váltogatják. Ma az egyik, holnap a másik lesz osztályrészünk. Ma megostoroz, holnap jól tesz velünk az Istenség. Bölcselkedő költönk e felfogása a biblia tanításában gyökerezik. Fülünkbe cseng Pál apostol intése: Akit szeret az Ur, megdorgálja, megostoroz pedig mindent, valakit fiává fogad. (Zsid. XII: 6.). — A természetben nyílvánuló állandó, nagy rend Isten teremtése, isteni végezés. Nincs eset, nincs hatalom, mely azt megváltoztathatná. A természet törvényeiben az isteni bölcseség és isteni hatalom napfénye ragyog. Az ő törvényeiben rend és összhangzat uralkodik. Azokban nincs hiba, nincs tévedés, nincs változás sem. Az örök végezés titkában tartja sorsunkat. Száz érckapu zárja el könyvét elölünk. Ez ismét bibliai gondolat. (Lásd János Jelenések k. V. részét, a 7 pecséttel lezárt sors-könyv-

[1]) Szűts Sára emez önmagát fitogtató, költői hajlamával dícsekvő, alkalmi, ma már igen ritka versezetét Csokonai *Szűts Sára koszorúja* c. szatirikus költeményében „gyarló soru," „tzérnás versnek" nevezi. (Lásd: *Adalékok Csokonai költészetéhez a sárospataki könyvtárból* c. közleményünkben az IK. 1917. 64. l.)

röl, melybe senki sem tekinthet be.) Sorsát senki el nem kerülheti. Ha az ember előre látná, tudná a maga sorsát: dacolna az Éggel: az örök végezésel. „Nem lehet embernek látni olyan napon, mely még fel nem derült." A világ mulandó, de az isteni végezés örök. — Fölveti azt a kérdést, hogy mért szenved az ártatlan s mért nyugszik a gonosz? — ami ismét bibliai gondolat. (Olvasd Jób könyvét!) Az életben előforduló különféle esetek (tüzvész stb.) nem kényszerítő végezésből vannak, hanem az idő fordulásai s a természet szabad művei s rendkívül való isteni akaratra nem mutatnak s így nem örök rendelések. Isten pl. senkit sem kényszerít arra, hogy halálba rohanjon, de ha valaki a magasból leugrik: elpusztul. Ennek persze önmaga az oka. Ha valaki ölni megy: nem az Úr keze viszi lépéseit, hanem a természet által teszi meg bünét. A tolvaj is saját akaratából lesz tolvajjá. Isten nem tesz gyilkossá, tolvajjá egy embert sem. Nem kényszerít a boritalra sem. Saját akaratából tesz az ember jót vagy rosszat. Isten végzése az, hogy az ember legyen okossággal.

A szerencsétlen eset nem mindenkor a bün büntetése. Debrecenre sem büne, gonoszsága hozta a tüzvészt. A teremtett világban az *egész* teremtést kell nézni s nem *egyes* eseteket s úgy kell itélni főokáról: Istenről. (Egyezik itt e gondolat a *Term. vil.*-val. 1139—40. sor).

A II. szakasz Debrecen városának múltjáról, érdeméről azon korbeli viszonyairól szóló leirás. A III-ikban azt fejtegeti, hogy az ember szenvedés alá van vetve, továbbá, hogy az Isten «közönséges Atya», azaz az egész emberiségnek gondviselője, változhatatlan valóság, akinek titkait értelmünkkel nem vagyunk képesek felfogni. (Ez is a biblia tanítása. Lásd: Róm. XI: 33.) Ne merüljünk bele Isten titkainak kifürkészésébe, mert azokat úgy sem ismerhetjük meg, hanem vizsgáljuk a természetet, annak életét, mely Istent magyarázza. Isten rendelése, hogy e világ olyan, amilyen. Hiába feszíted hitedet, bölcseségedet: olyan marad, amilyennek Isten teremtette, akit a természetben ismerhetünk meg — munkáját csodálván. A természet, melyet Isten formált, igaz tolmácsa az ő szent akaratának s mutatótükre örök hatalmának. Amit a teremtés mond, az Isten szava. A benne uralkodó rend és Isten mindenhatósága egyeznek egymással és sohasem ellenkeznek.

Fejtegeti azt is, hogy az emberi életben a boldogság olyan, mint a repeső madár, mely ágról-ágra szökdös és sehol sem állandó. Az élet olyan, mint egy szélvészek, villámlások, sziklák közt futó hajó. De azért nem állandó boldogtalanság, nem állandó szenvedés, de viszont a boldogság sem állandó. Buzdítja a keresztyéneket az Isten törvényének követésére, mert szokássá vált csak szájjal vallani a vallástudomány igazságait. Jóságos tett nélkül a hit haszontalan. (Ez is a biblia tanítása. Jakab II: 17. 26.) A jótéteményben van az igaz szentség, ebben gyönyörködik az örök Istenség. Elítéli a fösvény gazdagokat s dicséri a másokon segíteni kész szegényeket, akikben tenyészik ész, érdem (t. i. a másokon való segítés által), emberség. A fösvény ember nem érdemli a keresztyén nevezetet. Bessenyei nem azért tartja a Messiás tudományát mennyeinek, mert csodákat tett (pl. a kánai mennyegzőben), hanem azért, mert azt tanítja, hogy szeressed Istenedet, szeressed felebarátodat. Az ember hitének igazságát jósága próbálja ki. Buzdít bennünket: Tegyünk jót egymással Istenünk nevében, hadd áldja életünk

dicsőült egében. Az ember imádságával Isten akaratát, törvényét, rendjét nem változtathatja meg. Csak olyat szabad kérni Istentől, ami az ő örök törvényeivel nem ellenkezik. Balgatagság volna pl. aratáskor hóért imádkozni. Az ember élete jóság és gonoszság közt hánykódik. Amit az ember tesz, azért ne vádolja Istene jóságát, örök igazságát. Bessenyei e művében is, melyet Voltaire-nek a lissaboni, 1755-iki földrengésről írt tankölteménye mintájára s hatása alatt készített (két helyen utal is reá), mint bölcselkedő tanítómester áll olvasói előtt. Célja nyilván az, hogy őket a borzalmas esettel kapcsolatosan oktassa, nevelje, az isteni gondviselésbe vetett hitüket erősítse, hogy az ilyen szerencsétlenség meg ne ingassa az Isten világában uralkodó örök, változhatatlan rendről vallott meggyőződésüket s őket a szerencsétlenül jártak iránt könyörületességre, azok fölsegélésére, jócselekedetre buzditsa. Egy folyton-folyvást tépelődő, önmagát emésztő, sokszor kételyekkel is küszködő poéta-lélek őszinte megnyilatkozása ez az értékes költemény.

HARSÁNYI ISTVÁN.

ARANY JÁNOS SZÉLJEGYZETEIBŐL.

Aranynak a birtokában volt könyveibe írt széljegyzeteiből azokat mutatom itt be, melyek vele szorosabb összefüggésben vannak s így vagy életrajzi vonatkozásúak vagy pedig szövegkritikai adatok.

I. Önéletrajzi vonatkozásúak.

Könyvtárában van német fordításban Hugo Viktor összes munkáinak 1836—38-iki kiadása;[1] rövid pár évvel megjelenése után[2] s minden bizonnyal Szilágyi István útján kerülhetett hozzá. Az egykori «cél nélküli cél felé sóvárgó» Arany az előretörésről való másodszori lemondás után sem tud közönséges emberré lenni. A házasélet boldogságában sem képes ábrándos céljairól lemondani, «bár nem reméli, hogy eléri valaha őket.» Dereng előtte egy szebb jövő s mindenben nehezet kereső ösztöne újabb és újabb olvasmányok felé hajtja. Mellette az irányító kéz: a Szilágyié s mutat, vezet a poéta dicsősége felé. Az ösztön öntudattá, akarássá lesz, s míg az előtte levő mű irodalmi és esztétikai fejezeteit olvasgatja, egyre komolyabban gondol az írói, költői pályára s a fellépésre.[3]

[1] *Victor Hugo's Sämtliche Werke* I—XVII. kötet. A VII. hiányzik. Druck u. Verlag J. D. Sauerländer. 16-r.

[2] Következtethetünk erre a II. kötetben található jegyzőkori aláírásából is.

[3] Teljesen ilyen lelkiállapotot mutat e kisebb tanulmányok olvasása: *Über einen im Jahr 1820 aufgetretenen Dichter. Über das Genie. Satyriker urd Moralisten. (Egy egyszerű beszélyke* s az *Elveszett alkotmány!) Kritische Fragmente, Plan einer Tragödie. Über André de Chenier. Claude Gueux.* A X. kötetből csak ezek vannak felvágva.

Atböngészi a költeményeket is. Sehol semmi jegyzet az egész müben — itt még tanul Arany — s jelzés is csak itt-ott. De valamit talál, ami hozzá egészen közel áll: Hugo is versírásra buzdítja egyik barátját:

Der Nebel deines Morgenrots wird schwinden!
Dass du ein Sonnenkind, woll'es verkünden!
Raub einen Namen dir mit Liedern! — sieh,
Gleicht dieser Ruhm, der des Gemeinen Beute,
Den Fahnen nicht, gerettet aus dem Streite?
Zerrissen sind am schönsten sie.[1]

Ime az ő szellemi Maecenásának, Szilágyinak, baráti buzdító szavai: «Szerezz dalokkal hírt, nevet magadnak!» Arany elkötelezi magát a költészetnek; előtte már ott leng a *céltudatos cél*, a «koszorúk távol kecsegtető sejtelme» helyett a megtépdesett költői hírnévnek kitűzött zászlója.[2]

Mennyivel más már az ötvenes évek közepén, mikor érzi, hogy «kedélye utolsó maradványa is hámlik le róla», mikor «ritkán dolgozik és keveset», s fáj neki, hogy «ami lehetett volna», az sem lett s ami — ide s tova az sem lehet.» Erzékeny lelke csak a mindennapi élet harcát tudja s már-már érzi, hogy a zászló, a költői hírnév lobogója vesztett csatába jut. «Mit? hír? név? Mese az, hogy én ez s ez a nagy író vagyok; skribler vagyok, ki a mindennapi kenyérért körmöl» — írja önmagáról s vígaszt egy-egy elkeseredett pillanatában csak abban lát, hogy életét úgy sem kell már sokáig «csűrnie, csavarnia.» Mennyi és mennyi újabb lemondás, kétség, melyet a meg nem értés, vagy régi kedélyének romlása szül. S mégis mi az, mi újabb erőt ad neki a harcban? Arany dicsőségének Szilágyi után a másik nagy biztosítéka: a felesége. Saját vallomásának vehetjük e sorokat: «*Az életharc rám nézve nagyon kemény volt s szívem mélyében meg vagyok győződve róla, hogy ha nőm nem áll valaha oldalam mellett, minden bizonnyal vereséget szenvedek.*»[3] 1876-ban, küzdelmes élete alkonyán teszi e vallomást, melyből megállapíthatjuk, hogy az — kiért, mikor még akarattól, dicsőség utáni vágytól hevült, félredobta tollát — a felesége az, ki által, mikor lelkét, akaratát a sors sok csapása törte, mégis «Arany» maradt.

Tudjuk, sok baja, tépelődése közt milyen nehezen dolgozhatott. «A gyönyörü apathia», melyben a napokat egymásután átsínylette, sokszor még arra is képtelenné tette, hogy barátainak írjon. S ha írt, hányszor ily szomorú valóságot: «Félév óta semmi jó dolgot nem csináltam, nem lévén aufgelegt.» Talán zajló lelkére balzsamos vígasz volt, mikor Dickensről hasonlót hall: «Nem is hinné az ember, ha olvassa, hogy azok az élénk párbeszédek, melyek oly rögtönzötteknek tetszenek, azok az életteljes leirások, amelyek oly könnyen odavetetteknek tünnek fel, az az elragadó sze-

[1] *An meinen Freund S. B.* c. vers 7. szaka. IX. k. 279. l. A dőlt betűs sorokat aláhúzza s a strófát megjelöli.

[2] Aláhúzza még e rímeket: be*fohlen* — ver*goldend*; *Armen* — ge*fallen*; be*weinten* — *schweifen*; um*geben* — Ge*beten*; P*fosten* — *Sohlen*. Nyilván az asszonancia helyességén tépelődik. — (XVI—XVII. k. 95. l. *Die eroberte Stadt.* c. költeményben.)

[3] Belényesi Gábor *Rózsi és Bózsi* c. beszélyében húzza alá e sorokat. Bpesti Szemle. XI. k. 1876. 345. l. 2. bekezdés.

szélyes irály, mely a beszéd minden árnyalatát visszatükrözi, milyen rendkivüli munkába kerültek.»[1]

Így nyilatkozik meg előttünk Arany olvasmányaiban is. E megjegyezte helyeket bátran vehetjük önvallomásoknak, melyek során Thaly Kálmán e verspárjára:

Ki jelen vagy, hol-bú van s enyészet,
Eljösz te is kedvesem — költészet!

élete szomorú tapasztalataként határozott tagadással ezt írja: «*nem igaz.*»[2]

II. Naplójegyzetek.

Naplójegyzetei az 1867—1881 évekből valók. Eleinte csak az időjárásra vonatkoznak, később — baja szaporodtával 1878, 1880, 1881-ben — találunk egészségi állapotát jelzőket. De mindmegannyi igen érdekes jele aprólékosságának, legkisebb részletekig terjedő pontosságának, s mindannyi arról is beszél, hogyan múlt az «olcsó időnek hasztalan soka.» Időjárási feljegyzései részben életmódját is mutatják. Az 1871, 1879-iki téli hónapokban átlag 7 órakor kel s első útja a hőmérőhöz vezet, melyre naponta többször is gondol még, s ha feltünöbb változást, hirtelen lehülést vagy hőemelkedést lát, a reggeli jelzés után szintén odaírja.

Az összes időjárási feljegyzések a téli hónapokból valók, jeléül annak, hogy mikor nem, vagy csak keveset járhatott ki, unalmát ilyen foglalatossággal is igyekezett elüzni magától. Hogy mennyire «sohasem vetette oda magát a tétlen apathiának»,[3] ezekből is látjuk. A babrálgatásban annyira megy, hogy még órája igazítását is feljegyzi s — ami jóizü mosolyra kelt — meg is okolja az egy-két percnyi előbbrevivést.

1878 máj. 22-vel e feljegyzések is egyre egyénibbekké s egyre szomorúbbakká, fájóbbakká lesznek. Hülés, nátha, álmatlanság, fulladásos lélegzés, láz gyötri a nyár jó részében. Konziliumot is tartanak felette. Fia valószínüleg erre a betegségre céloz, mikor azt írja, hogy bronchitise ez év áprilisában lépett fel először súlyosabb alakban. Június vége felé azonban annyira javul állapota, hogy a Városligetbe is kijár s látszólag állandó jóllétben tölti az egész őszt. A következő évben, a *Toldi szerelme* befejezése után — mintha csak a természet is ünnepelni akarta volna — lelki és testi nyugalommal pihen a még novemberben is zöld szigeti tölgyek alatt. E jegyzések alapján utolsó évei legboldogabb, legnyugodtabb szakának vehetjük e hónapokat. Ez év telén kemény hidegek járnak s — bár szélmérője napokon keresztül szélcsendet mutat — egész télen «alig járhatott ki.» 1880 januárjában szembaja «nagyobb méretüvé» válik; novemberében és decemberében ideges bajok s izgatottság kínozzák s 1881 tavasza és nyara megkönnyebbülést hoz ugyan, de augusztustól újra náthát, nagy hurutot, sok szédülést — e megénekelt «örök témáit» — jegyzi fel naptárába.

[1] —y —t: *Dickens Károly.* Bpesti Szemle X. k. (1876) 335. l. Az első bekezdés 5—12 sorait megjelöli.
[2] Thaly K.: *Kárpáti kürt.* 1860. 65. l.
[3] Ráth: IX. k. Arany László bevezetése. XXVII. l.

1867.

nov. 25. — 8° hideg.[1]

1870.

dec. 24. Nagy hideg. Nappal is —12°. (N. B. novemberben is volt —7° — 8° pár napig.)
dec. 25. Erős hideg.
« 26.-án meglágyúlt; ettől fogva —2 —3 fok új év utánig havazással.[2]

1871.

jan. 4. Reggel —10°.
« 5. « —3°. A Duna jege megállott. Azontúl hol mérsékelt fagy, hol esős, havas idő vagy olvadás.
« 31. Ismét —7° fagy reggel 8 órakor. Délben null.
febr. 1. Reggel 7 órakor —9 fok fagy. Aztán nehány napig olvadás.
« 8. « 7½ « —10 fok.
« 9. —11°. Délben is —9° hózivatarral.
« 10. —8° reggel 7 órakor.
« 11. —5° « « « Délben null.
« 12. —9° « « « D. u. 2 órakor is —8°.
« 13. —13° « « «
« 14. —14° « « «
« 15. —6° « « «
« 16. —9° « « «
« 17. —4° « « «
« 18. —1° « « «
« 19. +1° « « « Nappal +5°.
« 20. —3° « « « « +9° Első tavaszi derült meleg nap.
« 21. —1° « « « Ettől fogva többnyire napfényes, szeles idő fagypont felett 3—8°.
« 25. D. u. 2 ó 50 p. a Duna árja 18·6″. Az áradás tetőpontja, az alsó rakpart néhol elborítva vízzel.
« 26. Reggel 8 óra. Egy ölnyi apadás. A jégveszély elmúlt.
márc. 2. « « « —5° hideg. Attól fogva március derült szép idő +8 —14 fokkal.
« 29. Reggel 8 óra —3° fagy, eső utáni hideg északi széllel.
« 30. « « « null. Nappal szép idő.[3]

1876.

jan. 5. Nagy hideg.
« 6. Sok hó.
« 8. —11° R.
« 9. —12° R.
« 10. —10° R.
« 11. — 3° R.
« 13. Az órámat 8 perccel elébb vittem. Később (más szinü ceruzával) utána jegyzi: De kár volt, mert később Lechner a magáét visszaigazította és most az enyém jár előbb.
febr. 25. Legnagyobb árvíz 24′2″.
ápr. 5. Órám +2 perc; nem igazítottam.
« 21. +22° R.
aug. 27. Órámat 5 perccel elébb vittem. N. B. Miután a karlsbadi órával (leszámítva a prágai idő 18 p. késedelmét) pontosan összejárt,

[1] Stieler: *Schulatlas über alle Teile der Erde.* Gotha 1853. — hátsó lapján.
[2] és [3] *Megbővitett közhasznú nemzeti kalendarium 1871. évre.*

nem kellett volna igazítnom; de a pesti órák (Lechner, városház) 7 perccel a pesti idő előtt járnak, így kénytelen valék legalább 5 perccel előbb vinni én is. 24. VIII. 76.[1]

1877.

márc. 9—10. Nagy hóesés.
« 11. Félöles hó.
« 12. —7° hideg.
« 13. —9° «
« 14. —3° «
ápr. 10. Városligeti nyomoruság.
dec. 13. Dr. jött Piroskához. (13—20.-ig aláhúzza a napokat. Valószínüleg addig tartott Piroska súlyosabb betegsége.)[2]

1878.

máj. 22. Szigetben hülés.
« 23. Nátha kitört.
« 26. Gyógyszert kezdtem venni.
« 28-tól teljes álmatlanság.
jun. 2. Consilium.
« 3. Fuladva rövid lélegzés.
« 4. Még mindig láz és phlegma kihányás.
« 9. Első jobb álom, de még mindig láz.
« 18. Először kint a városban.
« 21. A városligetben.[3]

1879.

Szép ősz után, úgyhogy még novemberben is zöldek voltak a fák, decemberben nagy havazás és kemény hidegek.
dec. 1—6. napján 4—6 fok hideg. (R.)
« 7. 7°.
« 8. 13°.
« 9. 14° a zerus alatt. Tiszta napfényes idő mellett.
« 10. Reggel 7 óra —15° R. } Szélcsend.
« 11. —10°. }
« 12. —6° déltájban —7° —8°. }
« 13. —11°. }
« 14. —6° —7°. }
« 15. —14°. Délfelé —19° R. }
« 16. Reggel 16° R. Aztán néhány napig enyhébb —8° —10°.
« 23. Ismét —14° R.
« 24. 25. —15° R.
« 26. —9°. Délfelé —6°. Nagy szél.
« 27. —12° —13° R.
« 28. —14° R.
« 29. —10°.
« 30. —6°. Délfelé —4° R.
« 31. —2° R. Aztán eső, olvadás, vizveszély.[4]

[1] *Magyar Tud. Akad. Almanach.* 1876. A 281. lapon egy tévedést igazít ki, mikor a statisztikai bizottság tagjai közt még szereplő Horn Ede után odairja: «meghalt nov. 2. 1875.» Megszámlálja a felsorolt Bpesten lakó akad. tagokat. Végösszeg: 149. (Néhányat kihúzott; pld. Deák F., Toldy F., Zsoldos I.).

[2] *Magyar Tud. Akad. Almanach.* 1877.

[3] *Magyar Tud. Akad. Almanach.* 1878. A nevezetesebb tört. eseményekről, feltalálásokról szóló táblázatban az 536 éves löpornál utána számít feltalálási évének: «1878—536 = 1342.»

[4] Stieler: *Schulatlas* stb.

1880.

jan. 8—30. Nem lett árvíz, ismét —8° —10° hidegebb következett. Ma
febr. 4.-én is —10° R. volt a reggeli hideg. Egész télen alig járhattam ki.[1]
jan. 18. Nagyobb méretü szembaj.
febr. 27. Szemkenőcsöt félre tettem.
márc. 12. Kentem.
« 22-től nem kenem már.
ápr. 25. Sine react.
máj. 26. Kenöcs.
nov. 24-től ideges bajok.
dec. 5. 6 heti szemkenés eddig.
« 8. De kenem tovább is.
« 19. Izgatottság.[2]

1881.

márc. 6. 7. Nagy izgatottság.
ápr. 15. Kenöcs.
máj. 12—14. Sok essö. (igy!) Időjárás: ápr. 30.-án elhagytuk a fütést.
« 1—9.-ig. Kijártam a szigetbe.
aug. 6. Vertigo.
« 21. Nagy hurut, nátha.
okt. 2—11.-ig erős kenés.
« 15. Friss catarrhus.
« 19. Sok szédülés. (Vertigo sfin.)
« 29.-től fél kenés.
nov. 13. Éjjel láz.
dec. 14. óta nem lehet kijárni. (22.-ig.)
« 23. Vertigo sétán.
« 24. Vertigo.

Ez év márc. 2. mellé odairja Arany: LXIV. év. Majd életkora számát, a 64.-et 2.-6.- és 10.-szer veszi s levonva az 1881.-ből meghatározza a következő történelmi események korát:

2 × 64 = 128, 1881—128 = 1753: M. Theréz kora.
3 × 64 = 192, 1881—192 = 1659: Thököli kora.
4 × 64 = 256, 1881—256 = 1625: Bethlen G. kora.
5 × 64 = 320, 1881—320 = 1561: Erzsébet ang.
6 × 64 = 384, 1881—384 = 1497: Cirka Amerika felfed.
10 × 64 = 640, 1881—640 = 1241: Mongol pusztítás IV. Béla alatt.[3]

III. Variánsok, eredeti fogalmazások.

Arany szigorú önkritikáját semmi sem jellemzi jobban, mint az, hogy munkáit a kinyomatás után is a kritikus szemével nézte át s nem egyszer változtatott is rajtuk. E változtatásokat, javításokat kell bevezetnünk — mint az Arany alakította végleges szöveget — az elkövetkezendő újabb kiadásokba.

Az «értelemcsavaró sajtóhibákon» kívül nagyon ügyelt az írásjelekre. Javítja, igazítja e hibákat mindig, mindenütt, hogy «amit írásjelekkel akart

[1] Stieler: *Schulatlas* stb.
[2] *Magyar Tud. Akad. Almanach* 1880. Első lapján az A. László közölte vers az időjárásról: «Ha napfényes vizkereszt...» stb. (IX. k. XXX. l.) A vers mellé később oda irja: «*be is vált*».
[3] *Magyar Tud. Akad. Almanach*. 1881.

kifejezni, merőben el ne vesszen». Gondoljunk csak az *Alkotmányos nagy naptár* bírálatára s megértjük Arany féltő gondját, mellyel költeményeit nyomtatásban is átnézegette, különösen, ha a korrektúrát nem maga végezte. A kiadónak «nincs joga felcserélni, elhagyni, más helyre rakni a költő írásjeleit: a gondolatjelt egyszerű vesszővel, a pontot commával, a felkiáltást ponttal váltogatni fel tetszése szerint és találomra» — mondja maga az említett helyen. Kötelességünk, hogy a legpontosabban megtartsuk ezt minden kiadásban.

Ilynemű javításaiból csupán azokat közlöm, melyek szerint a Ráth-féle kiadásban is javítanunk kell.

Az *Irodalmi kincstár*nak *Magyar balladák* könyve I. k.-ben[1] a *Török Bálint* 13. strófájában e sorokat:

Hej! mit akar a Bálint ma reggel
Török-magyar egyesült sereggel. — így javítja:

— — — — — — — — — — —
Török, magyar egyesült sereggel.»

Ugyanott[2] a *Szibinyáni Jank* 9. strófájában:

Így került Jank Szibinyáni
Zsigmond király udvarába.

— vessző kitevéssel így javít Arany: «— — — — Jank, Szibinyáni . . .»

A *Toldi szerelme* első kiadásában a IX. é. 65. str. 3. sora végére:

Egyszer a kobzos csak jobbra mutat: «hallga . . . .»

felkiáltó jelt[3]; a X. é. 23. str. 4. sora után pedig:

Elbízza magát, hogy nyoma sincs veszélynek

kettős pontot tesz.[4]

Idegen szavak írását változtatja meg a *Darazsak* 824. és 1020. sorához írt jegyzeteiben, kijavítván az *obscoen* szót *obscen*-ra.[5]

E kisebb, inkább pontosságra, aprólékosságra valló igazításokon kívül kifejezésbeli, értelmi javításokat is találunk széljegyzetei közt.

Így a *Magyar Misi* X. str. 1—2 sorát:

Mint sebes tűz, a kezében a munka halad,
De henyélni *jobban* szeret barna hűs alatt. —

így igazítja: «De henyélni *jobb szeret ám* barna hűs alatt.»[6]

A *Bolond Istók* II. é. 24. str.-ban csudálatosképen mind a nyomtatásban való olvasásig kikerülte Arany figyelmét egy értelmi hiba, mely — minthogy

[1] Pest 1860. 17. l. Ráth I. 222. l.
[2] 14. l. — R. I. 328. l.
[3] R. II. 389. l.
[4] R. II. 413. l.
[5] Akad. kiad. I. k. 225., 268. l. — R. VII. 255. l.- és 268. 3. jegyzet.
[6] Kisebb költ. 2. kiad. Pest. 1860. II. k. 44. l. — R. I. 184. l.

javítását később sem vitte keresztül — szintén megvan máig is. Érdekes, hogy filologusaink sem vették eddig észre. Az említett helyen ezt olvassuk:

A tábláig sem ért el szemsugára,
A legszebb képlet rajta — szürke folt;
«Folytassa Istók!» «x, elosztva *á*-ra.»

Arany javítása: «x, *emelve á*-ra.»[1]

Legtöbbet javít a *Toldi szerelmé*ben. A lapszélre vetett igazítás azonban saját példánya bekötésekor a könyvkötő kése alatt papirhulladék lett, amit maga sem igen vett észre soha. A XI. é. 15. szakának az 5—6. sora mellé:

Te haladj, a mint az eredeti terv volt
Le a tengerpartig és vedd be Szalernót; —

ugyanis ezt írja: «*Ez próza.*» Az ujonnan írt sorokból azonban csak ennyi olvasható: «*Le ama fő révig és . . . .*»

A *Darazsak* fordításában is javításon vagy megfelelőbb kifejezésen tünődik, mikor már nyomtatott példányát olvassa. Tépelődésének az eredményeként a 96. sor mellett:

Demos szeretlek! mellé írja tüstént,
Mintha itélne: Demos számkivetlek!

magyarázatával együtt ezt a varianst olvashatjuk: «*Lehetett volna így fordítani: „Népem szeretlek!" „Gépem szeretlek!" — Tudniillik a szavazó gép.*»[2]

Azt hiszem, legelső fogalmazását találtam meg az *Öreg pincér* két utolsó szakaszának a Hon mellékleteként készült orosz-török csatatér térképén. E háború első évében, 1877-ben, járt utoljára Karlsbadban. Ezt a költeményét is ott írta a magyarul alig tudó szegény, öreg pincérről. Vagy, ha a mai teljes formában nem is ott, de magvát, melyet legelőbb vetett papirra — a háborús térképre — minden bizonnyal igen. Az említett rész itt így van:

Jer osonjunk félre mi ketten,
Jó ott nekem a szegeletben,
Rajtam sincs semmi legényes
Hadd üljön *előbb*, a ki kényes.
Társaid úgyis annyiba vesznek
Hogy nekem a főtt rost is beefsteak.

E fogalmazás eredetiségét bizonyítja a benne levő javítás is. Először u. i. ezt írja: «*semmibe* vesznek». S hogy e hat sort írta meg legelőször, következtethetjük abból, hogy itt ez áll: «hadd üljön *előbb*, a ki kényes.», míg mai alakjában így van: «hadd üljön *elől*, a ki kényes.» Az elő*bb*-nek elő*l*-re való javítása bizonyítja egyúttal Arany alaposságát, meggondoltságát, hiszen a szegelet annyira félreeső hely, hogy más annál nem előbb, hanem annak előtte, tehát *elől* ül. Az írásjelek felrakásán kívül különben a mai szövegben csak ez az egy sor tér el az ittenitől: «Társaid így is annyiba *néztek*,» ez viszont szintén fenti szövegünk első fogalmazása mellett bizonyít, mert a *vesznek* helyett a *néztek* teljesebb rím.

[1] Bpesti Szemle 1874. IV. k. 172. l. — R. III. 431. l.
[2] Akad. kiadás. I. k. 209. l.

Hasonlóképen első fogalmazásnak vehetjük *Kallimachos dalának* (R. V. 375. l. szerint Kallisztrateszé!) következő három sorát,[1] mely mai alakjától lényegesen különbözik:

Mirtuszlombbal övedzem én a szablyát
Mint egy Harmodiosz s Arisztogeiton
Mikor a népzsarlót megölék.

Ezeken kívül Arany Szalontán levő könyvtárának az átböngészésekor a következő, eddig teljesen ismeretlen epigrammját találtam első papirra vetésben:

Almaidon ne törödj', mert a mit az emberi elme
Vágyva remél imett, azt látja, ha álmodoz, épen.[2]

(Előbb így írja: «Óhajt, míg éber . . . .», de lehúzza.)

Utalhatunk itt a *Toldi* X. énekének a kezdő soraira, melyekkel értelmileg teljesen megegyezik. Kiegészítjük így a Lehr felemlítette párhuzamos helyeket is, melyek között ez epigramma prózai mását is megtaláljuk Kassai e mondatában: «A mit az elme émedten forgat, avval játszik álomidétt is.»[3] Ezzel azonban nem akarjuk azt bizonyítani, hogy Arany, a lelki jelenségek mesteri elemzője, Kassaitól vette e gondolatot.

IV. Költeményeihez írt jegyzetei.

Mint Erdélyi Jánosnak írt antikritikaszerü leveléből tudjuk, nagyon rosszul esett Aranynak, ha költeményeit félreértették, helytelenül magyarázták. Épen azért, hogy az akár jó-, akár rosszindulatú magyarázásoknak elejét vegye — mint e levelében is már — igyekezett különösebb célzattal írt verseit jegyzetekkel kísérni. Ilyes fajta a fentebb idézett s a *Darazsak*hoz írt széljegyzete s ilyenek az 1872-iki *Összes költeményei*hez[4] füzött magyarázatai, melyekről az Irodalomtörténet hasábjain részben már esett is szó.[5] De hasonlók — vagy legalább is a müfaj megnevezése — már müvei régebbi kiadásaiban nyomtatottan is akadnak a költemények címe alatt, vagy a lap alján. Eleinte bizonyára azért nem használt hasonló jegyzeteket, mert nem akarta «a lapot rútítani», s ha mégis szükségesnek tartotta, «gyémántapró betükkel» óhajtotta, amint ez kitetszik Szilágyi Istvánhoz írt egyik leveléből.[6] Kényes ízlésü s a csinosságot szerető lévén, később e jegy-

[1] *Anacreontis Carmina.* Nova editio . . . . E recensione et cum notis Rich. Fr. Phil. Brunckii. Lipsiae 1829. Ercsey Sándor 1842 névbeírással. Hátsó lapjára ceruzával írta Arany. — R. IV. 435. l.

[2] Mátyás Flórián: Akad. értek . . . Magy. Nytud. II. füz. Pécs 1863. Hátulsó lapján ceruzával.

[3] Lehr *Arany Toldija* 341. l.

[4] Ráth I—III. k. Új olcsó kiadás.

[5] Szendrey Zs.: *Arany néhány költeményéről.* Irod. tört. 1918. 215. l. Megjegyzem, hogy Szendrey *Emléklapok*nak írja Arany *Emléklapra* c. versét, holott a költő nem változtatta meg e jegyzetekben a költemény címét. Sőt ő maga javította ki az először hibásan írt Emléklapokat, ami Szendrey figyelmét kikerülte.

[6] R. XI. 265. l. 114. sz. levél.

zzeteket már nem sívesen látta a költemények közt, hanem minden kötet végén külön rovatban akarta őket csoportosítani. Fent említett *Összes költeményei* hátsó lapján több, jegyzettel már ellátott verséhez maga írja: «Jegyzését a lapról idetenni.» «Jegyzet idejő.» Azt hiszem ezek után, hogy kifejezett szándékát valósítjuk meg, ha munkái kritikai kiadásában a magyarázatul szolgáló megjegyzéseket a kötetek végén csoportosítjuk. Alapjában jelentéktelen dolog, de nyilvánvaló, hogy így akarta Arany, mint a hogy a *Toldi szerelmé*ben, sőt a *Buda halálá*ban is hasonlóképen járt el.

S most lássuk e jegyzeteket. Vegyük először az *Ö. K.*-ben levőket.

A költemények sorrendjére vonatkozólag ezt írja:

«*A rodostói temető után beigtatni Rákóczynét.*»

Egynémely nagyocska emberre. «A kevés példa után azt hittük, több is lesz.»

Házi uraság. «Egy birálóm megbotránkozott rajta, hogy miért *dicsekszem* ezzel. Volt pedig az egy két szobás rozzant paraszt ház, melyben a forradalom után meghúztam magamat.»

Író szobám. «Lásd: Házi uraság.»

Domokos napra. «Tisza Domokos volt tanítványom a költészetben, kinek zsengéi meg is jelentek.» «...*bár hiános* család — a nagyobb fiúk: László, Kálmán, Lajos utazni voltak külföldön.»

Keveháza. «‚S elzengi — mint *én* az övéket.' Ez az *én* az a hun kobzos lett volna, kinek számára az éneket írtam a Csaba trilogiához.»

A vén gulyás. «‚Ez s ez ottan a nótáros...' Eredetileg így van a népdal: ‚Gubodi ott a nótáros.'»

J.....hoz «(Ki lehet írni) Juliskához. Nem olvasta soha.»

Koldus ének. «Szegény *harczfi* helyett szegény *honvéd* kell; úgy volt írva eredetileg.»

S hogy valóban úgy volt eredetileg, bizonyítja a könyvei közt találtam, 1861-iki kiadású *Koldus ének* is. Az a kiadás ez, mely mint a Debreczeni Közlöny külön lenyomata 3 o. é. kr.-ért volt kapható s mely ellen Arany a Szépirodalmi Figyelőben (I. évf. 415., 494. l.) élesen kikelt, mert tudta nélkül, jogtalanul jelent meg.[1] De így van a *Honvédek könyvé*ben is. (Szerk. Vahot Imre 1861. II. k. 129. l.)

Említett *Ö. K.*-ben a *Nagyidai cigányok* I. éneke e soraira:

> Holmi esküdtfélék, sőt falusi bírák
> Szép szabadságunkat nagyon körülnyírják.
> Elfajít, elszéleszt a vármegye végre:
> Mint valami retket, plántál faluvégre. —

ezt jegyzi meg Arany: «Anachronisticus célzás a mult századi cigány telepítésre.»

Kisebb költeményei II. kiadásában[2] a *Vágtat a ló* c. költeményéhez ezt írja: «*Jövendölés.*» Ez a harmadik jegyzet, amelyet ez allegoria magyarázatául ad Arany. Az első csak ennyi volt: «Emlékezés a Nagyidai cigá-

[1] *Koldus-ének Névtelentől.* A Debr. Közl. kiadóhivatalában kapható.
[2] Pest. 1860. Heckenast.

nyokra.»[1] A későbbi: «A nagyidai cigányok felületes birálataira.»[2] Ez az itteni a legszubjektívebb s a költemény utolsó szakaszának a gondolatával meg is egyezik: egy magábanbízó pillanatában pegazusa sorsát jövendöli, mely mögött lovag, kocsis: a kritikus, messze elmarad. — E három kis jegyzet is mutatja hánykódó: egyszer csüggedő, bátortalan, másszor reménykedő, bizakodóbb lelkét.

*

Széljegyzetei e csoportját két igen érdekes feljegyzésével zárom be. Mindkettőben Arany maga bizonyítja két helye eredetiségét. Egyik a *Buda halála* V. énekében leírt vadászat egy mozzanatára vonatkozik. Kilenc évvel u. i. az eposz megjelenése után ezt olvassa:[3] «20.000 vadászember és 10.000 kutya kisérte öt egy végtében menve egymás mellett úgy, hogy az egész vadászvonal szélessége egy napi járóföld volt s egyetlen állat sem menekülhetett meg elölük.» Megjegyzése erre ez: «*Ilyenforma* Buda halálában, mikor a hegyet egészen körülállják a hajtók.» Az összehasonlítás kedvéért álljon itt e két sor:

Nagy rengeteg erdőt nyomni körül haddal
Úgy bánni el oztán közepütt a vaddal.

Megmondta volna Arany itt bizonyosan, ha nem lett volna eredetije e leírás, mint ahogy több költeményének is megjelölte a forrását. Megmondta volna épen úgy, mint ahogyan egyik szóképének az eredetiségét bizonygatja Herodotos olvasása közben ennél a mondatnál: ὅτι ἐκ τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸ ἔαρ ἐξαραίρηται.[4] «*Ime a szép tavasz kiesett az évből*» *(Rachel siralma.) «Azt hittem eredetim ez, s íme Herodotosnál évezredek előtt már meg van írva! Pedig ezt sohasem olvastam elébb!»*

DEBRECZENI FERENC.

BÁRÓTZI SÁNDOR HÁROM LEVELE BÁRÓ VAY MIKLÓSHOZ.

Bárótzi e leveleket báró Vay Miklóshoz írta — e néven I-ső; tábornok és dandárparancsnok — aki 1824-ben halt meg. A magyar stílus eme kiváló reformátorától eddig, tudtunkkal, barátaihoz küldött verses levelével együtt, mindössze 5 levél volt ismeretes. Ezt az alább olvasható három, eddig ismeretlen levelét 1922 augusztus havának elején találtam meg id. báró Vay Miklós golopi levéltárában. A 2. sz. levélben érdekes adatot találunk «halálának kiterjedett híréről», a harmadikban pedig jóbarátainak társaságától megfosztott életéről. Olyan vagyok, úgymond Mikeás prófétával, mint szedés után a szőlő és aratás után a tarló.

[1] L. pld. *Kisebb költ.* 1856. II. k. 46 l. — Ráthban nincs semmi jegyzet.
[2] Irodalomtört. 1918. 215. l.
[3] Sámi Lajos: *Marco Polo és könyve.* Bpesti Szemle (1873) III. k. 82. l.
[4] *Herodoti de bello persico librorum epitome.* In usum scholarum. Vindobonae 1857. Lib. VII. Cap. 113. Első mondat utolsó sora.

1.

Béts 3. Januarii 1794.

Drága Kedves Uram Ötsém!

Pedig hogy már egyszer, bár ha késöreis, szerentsésen meg-érkezett, mert külömben processusra akartam a' hajossal menni. Ebből már megláthattya, hogy rajtam nem mult: mert bár mely bajos légyenis innen valamit le küldeni, Uram Ötsém kedvéért mindazonáltal minden töllem ki-telhetöt el-követek.

A mi pedig illeti a portékák felibe tett czafragot, minthogy emlitette volt, Uram Ötsém, hogy szeretne edgyet maga számára, azért tettem oda; azért kérem fogadgya kedvesen töllem, nem mint háládatosságomnak váltságát, mert annál többel tartozom: hanem tsak mint magához viseltetö szivességemnek tsekély bizonyságát. Valóságos örömömre fog szolgálni, ha kedvét találhattya általa.

Drága Kedves Uram Ötsém

Székely kedves atyánkfia, ki most éppen itt vagyon, tiszteli U. Ö. általam.

igaz baráttya
Bárótzi m. k.

2.

Béts 20 Januarij 1804.

Drága kedves Uram Ötsém!

A mult hónapnak 26-dikán Golopról hozzám eresztett kedves levelét vettem atyafiságos szeretettel és valamint hozzám viseltetö ritka baráttságáról tökélletesen el vagyok hitetve, ugy szintén a leg elevenebb érzékenységgel olvastam belölle, minémü részvétellel fogadta légyen, kedves Uram Ötsém, halálomnak kiterjedett hírét. Eddig ugyan, Istennek hálá, phisice még élek, hatsak azon jóakaroim, kik halálomat kötették, civilis elenyészésemet nem értették rajta: de akármiben légyen is sorsom, arról, legalább bizonyos vagyok, hogy midön ma holnap valósággalis meg történik, senki ugyan azt nagyobban nem fogja kesergenni, mint kedves Uram Ötsém; már pedig mely ditséretesebb sirkövet lehetne valaha tetemeim felett *emelni*, mint egy oly érdemes Polgár-társamnak hullatott könyvei! Láttatam még életemben kostolni azt az édes gyönyörüséget, mellyet testi hulladékjaimból ki költözött árnyékom fog annak idejében érzeni.

A vizekkel való bánást illetö könyveket meg vettem, Uram Ötsém számára: de a Belidor Hydraulikája (ha ugyantsak igaz amit azaz utálatos Kotzperdesi mond) az alatt mig válaszszát vehettem volna, el köt: de ha ugyantsak szüksége lészen reája, németül megkaphattyuk, melyről ha az Isten szerentsésen fel fogja Uram Ötsémet hozni, majd bövebben végezhetünk.

Gróf Motét kéreti Uram Ötsémet általam, hogy ha fel jön, ne sajnállaná azt az Angliából hozott Mátématikum *Instrumentumot*, mellyet emlitett volt nékie, felhozni magával. Az Asszony ö Nagysága kezeit tsokolván, és magamat továbbrais grátziájába ajánlván, változhatatlan hívséggel vagyok Drága kedves Uram Ötsémnek

igaz szivü baráttya
Bárótzi m. k.

Ennek a levélnek, mint fellyebbvalo datumából ki tettzik, még a mult pénteken kellett volna el menni, de hivatalbéli foglalatosságom félbe szakasztván irását, tsak ma 24-dikben adtam postára.

3.

Drága kedves Uram Ötsém!

Bár mely bokros foglalatosságaim borittsanakis el, nem halaszthatom, mindazonáltal, mégis, ezen fojó honapnak 18 dikán Goloprol hozzám utasitott, 's tegnap kezemhez jött kedves levelére mái postán nem válaszolni, és magamis hasonlóképpen a bé állott ujj esztendőnek mind kezdetét, mind pedig fojtát és kimenetelét, ezeráldásoknak kivánsága mellett, szerentséltetni; szeresse az Ur Isten, kedves Uram Ötsémet, érdemes élete párjával és uri kedves magzataival edgyütt, virágzó egésséggel 's minden némü boldogságokkal, és kérem tartson továbbrais azon atyafiságos szeretetében, melynek tsak emlékezeteis, némely kedvetlen óráimban, elevenitő balsamom gyanánt szolgál.

Merem reménleni, drága kedves Uram Ötsém, kinek nemes szive már annyi esztendőktől fogva esméri az enyimet, hogy nem fogja szavaimat tsupán tsak frantzia complementumokul fogadni: mert midőn életének veszedelemben való forgását olvastam, és meg gondoltam, mely könnyen meg foszthatott volna az a szerentsétlen nyavalya egy ollyan drága Barátomtol, ugy el illetődtem rajta, hogy egész délutánni időmet, merő homályos felleg boritotta el, Hálá Istennek, hogy már szerentsésen ki gázolt belőlle

Elhiszem, drága kedves Uram Ötsém, hogy fájdalmasan esik azon ertelmes orvassának elvesztése, annyival is inkább, hogy éppen Uram Ötsémhez való tsákjázásában történt szegénynek szerentsétlen halála; 's kivált ha orvasi tudománnyán kivül egyébkéntis jó baráttya volt. Denique: *it cuique ratus, prece nec ulla mobilis ordo.* Tsak ezen eseten valo érzékenységéből is megitélheti, Uram Ötsém, millyennek kell lenni az én sorsomnak, ki, minden jo barátaimnak társaságoktól megfosztatott, ollyan vagyok, mint szedés után a szőlő, és aratás után a tarló.

Köszönöm igen szépen, Uram Ötsémnek, irántam valo szorgalmatoskodását, nagyon vártam, megvallom, és nem tudom minek tulajdoníttsam oly sokáig valo kimaradását, de már most látom valóságos okát, és az egész történetet *casus fortuitus minor*-nak veszem: de ne indittsa, Uram Ötsém, utnak addig, mig az idő fel nem enged, nehogy a kemény hideg elpattantsa valamiként a pálatzkokat. Mgs Báróné ő Nga kezeit tsokolván kivánom, hogy mentől hamarább ölelhesse

Drága Kedves Uram Ötsémet

Béts 22 Januarii 1805.

igaz hív baráttya
Bárótzi m. k.

Közli: HARSÁNYI ISTVÁN.

EGY ÚJ GYÖNGYÖSI-KÓDEX.

Gyöngyösi *Kemény János*ának tudvalevőleg három kéziratos másolata maradt fenn; a Nógrádmegyei Múzeum ú. n. Gosztonyi- és a piaristák Nyitrai-kódexe a XVII., a Nemzeti Múzeumé a XVIII. sz.-ból való.[1] Hozzájuk csatlakozik most a Pannonhalmi Főkönyvtár újonan felfedezett kézirata.

Főkönyvtárunk külön helyiségben tartja az elhalt rendtársak irományait. Ezeknek egyrésze — sajnos — folyton rendezés alatt van; évenkint jönnek újabb és újabb iratcsomók, melyeknek átnézése után az értékesebbeknek tetsző iratokat a régibbekhez csatolják. Itt talált a múlt év július havában Császár Elemér egyetemi tanár az említett kódexre.

A sárgás hártyába kötött s hátán *Régi kézirat* felirással jelzett könyv 157 negyedrétű levélből áll. A papiros sárgás merített; az írás szép. Beírva és az írással egyidejűleg vagy csak kevéssel később számozva 306 lap van; elül 1, hátul 3 levél üres. A hátsó tábla belső alján van egy bejegyzés: 156 fólyós. Úgy látszik, a bejegyző nem számította az első levelet. Az 1. számozott lapon van a cím: Az a | Néhai Gyerő Monostori Ke | mény János Erdéli Fejede | lemnek Lonnyai (!) Anna | Aszonnyal lévő házásságának (!) | Tatár országi rabságának Feje | delemségében, a' Török ellen viselt | hadi dolgáinak (!) és végre vité | zöl le tett életének | Emlekezete (!).

Már a címből is látni, az ékezés elég gondatlan, a jelek használata is következetlen; a hosszúságot igen gyakran a hangzó fölé tett — jelzi, ez helyettesíti nagyon sokszor a kihagyás szokott jelét is. A *dolgáinak* szó eredetileg *dolgá*nak volt irva, a kijavításnál nem törölték az á vesszőjét. Itt jegyzem meg, hogy az írásjelek használata általában is kevés gondra vall, következetlen a helyesírás is.

A 2. lap üres, azután következik a 3.—11. lapokat kitöltő előszó Az Olvasohoz (!), a 13.—306. lapok a költeményt tartalmazzák. Egy lapon rendesen 5 versszak van; ahol új könyv vagy rész kezdődik, 4, az utolsó lapra is 4 szak jut.

A kötet jókarban van. Beköttetője nagy becsben tarthatta; nemcsak az elég szép kötés vall erre, hanem a két táblába beillesztett két-két összekötő zöld szalagocska is, melyeknek azonban már csak a tövük maradt meg.

Pannonhalmára a bakonybéli apátság könyvtárából került. Az első tábla belső oldalán ez az ex libris van: A' | Bakonybéli Apátság' | könyvtárából | 2210. szám. Ezt a számot a könyv a bakonybéli könyvtár 1837-i rendezése alkalmával kapta, amit Briedl (Beély) Fidél, (az akkor Bakonybélben lévő tanárképző egyik tanára, a korabeli pedagógiai és esztétikai irodalomnak egyik érdemes munkása, később akadémikus) végzett el nagy búzgósággal. Beélynek még Bakonybélben meglévő katalógusa ily cím alatt jelzi kötetünket: «Monostori Kemény János viselt dolgainak a Törökök ellen emlékezete. (Kézirat.)» Az 1833-ban készített jegyzék még nem említi.

[1] V. ö. Badics F.: *Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei* (Akad. Értek., I. o. XXII. 4. sz. 1912); *Gyöngyösi István összes költeményei*. I. k. 1914, (V—XXVIII. l.), II. k. 1922. (359 s köv. l.) A következőkben a B. jelzés Badics F. utóbbi kötetét jelenti.

Honnét, hogyan került a könyvtárba, nincs rá adatunk. Azt is csak sejteni lehet, de kimutatni nem, mikor jutott Pannonhalmára. A bakonybéli könyvtárt 1895-ben rendezték újra, az akkori könyvjegyzékből már hiányzik.

Írásának idejére és más körülményeire sincs semmi külső adatunk. Beély Fidéltől maradt egy megkezdett jegyzék a könyvtár régi könyveiről. Ebben a 8. sz. alatt a már föntebb említett címmel újra szerepel kötetünk, még pedig ezzel a hozzáadással: «(Kéziratban, a 18. sz. elején).» V. ö. még Sörös Pongrácz: *A bakonybéli apátság története.* 1904. II. k. 203. l. Beély, úgy látszik, az írás általános jellege után ítélt. Ennek alapján azonban épen oly joggal keltezhetjük pár évtizeddel előbbre is a kéziratot. Más okok is szólnak e felfogás mellett. A kódex ugyanis *Kemény János emlékezetét* a kinyomtatás előtti alakjában tartotta fenn.

Összehasonlítottam Badics Ferenc említett művének nyomán, a nyomtatott szöveggel és azzal is, amely a két XVII. sz.-beli kódexben maradt fenn. Az eredmények Badics Ferenc alapvető munkásságára támaszkodva elég röviden összefoglalhatók.

Kéziratunkból hiányzik az Apor Istvánhoz intézett ajánlólevél, de megvan azon előszó, mely «a nyitrai kéziratot oly becsessé teszi» (B. 360. l.). A két szöveg szinte teljesen azonos, leginkább csak helyesírási eltérések vannak köztük. Néha mintha a leírók más nyelvjáráshoz tartozása is éreztetné hatását. Már az előszóban is feltünő az a később is tapasztalható sajátság, hogy az *ü* gyakran szerepel az *ő* helyett (gyüzelem : gyüzedelem), viszont az *ü* végü melléknevek végen nem egyszer látjuk a régies *ő*-s alakot (keserő); a tárgyrag s a többes szám *k* jele előtt sokszor előfordul az *o* kötőhangzó az *a* h.; az *út* igeképzőnek gyakori az *ét*-es alakja.

A legfőbb eltérés a két kézirat idevágó részében a következő: Badics szövegközlésében (204. l. 13—15. sor) ezt találjuk: «úgy mint ezeket és ezekhez hasonlókat: élete, tekintete, kellete, vége, némellyek így mondják: (Nyk.-ben eredetileg: módgyák) életi, tekinteti, kelleti, végi etc.» A Nyitrai-k-ből — nyilvánvaló másolási hibából — hiányzanak az: életi sat. szavak (B. 412. l.). A szöveg nálunk így hangzik: «Ugy mint ezeket, és ezekhez hasonlokat némellyek így modgyák (!): élete, tekintete, kellete vége, etcet: mások pedig, életi, tekinteti, kelleti, végi etc.» A többi különbség jelentéktelen. Itt is megvan az *Ori humorisque* hiba (B. 412. l.), de az első szót Ore-re javították. Az *i* pontja azonban megmaradt. Továbbá:

B. 202. l. 10. sorban: vigyázván az előtte való verseknek..., a Pannonhalmi-k-ben: vigyázván *ebben*...;
B. 202. l. 25. s.: *lett* volna; P. k.: *volt* volna;
B. 202. l. 32. s.: Más az, *hogy*; P. k. más az, *a'mint*;
B. 204. l. 11. s.: *eszekben*, P. k. *ellméjekben*;
B. 204. l. 18. s.: volt a'szók vége; P. k.; volt a'*tőb* szók vége.
B. 204. l. 20. s.: *említettem*, P. k. *emlétém*;
B. 204. l. 28. s.: *Sebestyén*: P. k. *Sebestény*.

A költemény szövegének szempontjából kéziratunk viszonya a Gosztonyi-, Nyitrai-k-hez és a nyomtatott kiadásokhoz így foglalható össze:

1. Kéziratunkból is hiányzanak azok a versszakok, melyek csak a nyomtatott szövegben találhatók, továbbá a G. k.-hez hasonlóan az utolsó négy versszak (III. k. 6. r. 115—118.).

2. Megvan mind a 38 versszak, melyek csak a kéziratokban találhatók, azonban az 1693-i kiadástól kezdve Dugonicsig minden nyomtatott szövegből hiányzanak.

3. Ami a G. k.-ből szemben a Ny. k.-szel hiányzik, azt mind adja a mienk.

4. Ahol a másik két kézirat közösen eltér a nyomatatástól, a mienk velük tart. Ahol G. k. és Ny. k. közt van különbség, a P. k. a Ny.-hoz igazodik. Egyáltalában, ami sajátosság s a Ny. k.-ben található, legalább 90%-ban megvan a P. k.-ben is. Legtöbbször még másolási, íráshibáit is átveszi.[1]

5. A Ny. k.-től eltérőleg azonban megvan a III. k. 3. r. 92. vsz. 4 sora, továbbá a II. k. 6. r. 3. sz.-nak 4. sorában a G. és Ny. k.-ből kimaradt két szó: «(Echo) Azt»; a két utolsó betűt azonban a könyvkötő levágta. Különben nagyon kevés a különbség a Ny. és P. k. között. A G. k.-hez hajlik kódexünk a köv. helyeken: I. k. 3. r. 3—1; 23—1, I. 5. r. 3—2; II., 2., 46—3; III. 1., 37—1, III., 2., 4—4; III., 3., 60—3; 83—4.

6. Önálló változat nagyon kevés van a P. k.-ben; azok sem fontosak és nem lehetetlen, hogy a másolóra vezethetők vissza. A még feltünőbbek:

I. k., I. r. 17—3. (Badics szövege): *mellyet itéllenéd* — (P. k. szerint) *Mellyikét itélnéd.*

I. k. 4. r. 1—4: *Anna* szíve pedig — *annak* pedig szíve.

II. k. 8. r. 32—2: Ő sem akar *azért semmit* kimélleni — Ő sem akar *semmit azért* kémélleny.

III. k. 1. r. 12—2: Jobrúl *balra hamar* térő — jobrúl *hamar balra* térő.

Szemmelláthatő tehát kéziratunknak erős kapcsolata a Ny. k.-szel. Közös példányt másolt le mindkettőnek írója, de nem Gyöngyösi kéziratát. Mindketten már másolat után dolgoztak; különben lehetetlen volna megérteni a hibák nagy egyezését. A P. k.-nek a Ny. k. után nem köszönhetünk fontosabb új adatot, de érdekes emléke Gyöngyösi nagy népszerűségének. Ha a többi kéziratot nem ismernők, magából a P. k.-ből is rajta kívül még két kéziratra kellene következtetnünk.

Már volt említve, hogy javítások vannak benne. Részben valószínüleg a leírótól, jobbára azonban mástól származnak. Ez más példányhoz igazodott, mint a leíró. A Ny. k. és a nyomtatott kiadások szövegében az I. k. 3. r. 3. sz. 1. sorában *Hizlallya* olvasható, a G. és P. k.-ben ellenben *Táplállya*. A javító fölébe írta az első változatot.

A III. k. 6. r. 79. szaka a többitől eltérő alakban van meg a G. és Ny. k.-ben, de ezek között is vannak kisebb eltérések (B. 409. l.). A 3. sorban lévő *erős* szó hiányzik a Ny. k.-ből, míg a G. k.-hez hasonlóan a mienkben megtalálható. A javító azonban már át kezdte húzni, de — úgy látszik — észrevette, megromlanék a sor ritmusa, s nem fejezte be a törlést. Valamivel előbb azonban ez a szempont még nem gátolta meg abban, hogy ki ne törölje a *mind* szót a 74. sz. 3. sorából, mely az eredeti leírás szerint teljesen a G. k.-szel egyezett. (l. B. 409. l.).

[1] L. Badics id. müvének jegyzeteit. A többi pont is csak ezekkel kapcsolatban érthető. A jellemzőbbek közül talán nem lesz felesleges egypárat kiemelni: I. k. 2. r., 26—1; I. 3., 35—2; I. 4., 51—2; I. 5., 33—4; 38—2; 45—1; II. 1., 4—3, 64—4; II., 4., 25—4; 72—3; III., 3., 95—3. sat.

A javító szövege még közelebb állhatott a Ny. k.-hez, mint a másolóé, de az utolsó 4 versszak abból is hiányzott. Különben nem lehetne megérteni, miért ne írta volna le őket pótlólag a pontos javító. Úgy látszik, Gyöngyösi nemcsak az 1693-i kiadásnál változtatott művén, hanem alkalomadtán korábban is javítgatta. Ilyen javítgatás eredménye lehet a 4 utolsó szak is. Nélkülök sem éreznők csonkának a művet, de az bizonyos, hogy hozzátoldásuk megfelel Gyöngyösi terjengős elbeszélő módjának. A Ny. k. másolója előtt fekvő példányba pótlólag be volt iktatva, a miénk csonkának maradt után készült.

KOCSIS LÉNÁRD.

SZENTGYÖRGYI JÓZSEF LEVELE KAZINCZYHOZ.

Lelkem kedves Barátom!

Tartok most az egyszer, hogy launámból valami talál levelemre ragadni, a' mit pedig azért nem kívánnék, mivel tudósitásaim nem mind kedved szerint valók lesznek. Kedvetlenségem inkább testi, a' mennyiben harmad nap ólta benn ülök, az aranyér alkalmatlanságai miatt, betegségem nem veszedelmes, de kínos, a' mennyiben minden lélekzet vétel, kivált pedig sohajtás és ptrüszszentés egygy egy nyilalló szúrásba kerül.

Örülök a' Méltóságos Aszszony jobban létinn, a tseppeket magam meg újittatom, mivel a' Vajda még tsak a templomra sem könnyen akar igazodni, és *melyikkel* jön előmbe, holott pedig mind öszve csak egy templomunk van. Külömben is igen magam szoktam el küldeni és el hozatni az orvosságot, mind azért, hogy a' fizetésben tsalás ne legyen, mind azért, hogy a követ egyebekre jobbann érjen. Igy tselekedtem közelebb is, midőn az orvosság árát 56 krral tóldottam, mellyet ezen szép mondásért való kis boszszúállásból említek: «Ha mi pénz meg marad a' patikában, tedd postára ezen leveleket.» Már a' t. Budai Uram levelit és pénzit el küldöttem, még oda vagynak a' patikában, nem tudom mi pénz jön vissza, meg válik, ha el mehetnek é, vagy itt maradnak a' levelek.

Németh Barátomtól még se könyvet, se levelet nem vettem.

Lillát Csokonai (mint böltsen tudod) még maga adta sajtó alá: a többin méltóztassatok tzivakodni; az igazitásra nézve Nagy Gábor Úrral egy hiten lenni nem tagadom magamat, más is úgy van, úgy vélem, a' ki az irót tulajdon rongyos házi ruhájában is inkább szereti, mint mástól kért paszomántosban, látni. Az ítélet sokféle: sokan lehetnek, a' kiknek a' pillangó a' *lepénél* jobban tetszik. A systemátikus rendet nem értem. Maga a' bóldogúlt némelly diétai darabjairól másképenn ítélt és annál fogva újra el készitette azokat a' ki adásra.

Ha nyilt szivvel kell szóllanom, senkit sem tudok, a' kinek nem fájt volna a' halála felől való tudósitás; azt Édesem, hogy magadat munkái ki adására ajánlottad, mind jó szívüségre magyaráztuk: de minden igyekezettel sem tudunk a' misanthropiáról és cynicusságról szóló igéknek, szelid vagy türhető értelmet adni; az özvegy keserves könyhullatásokkal panaszolta előttem, hogy töled e' félét soha nem várt vólna; én is igen

meg köszöntem vólna, ha ezen históriába épen Pontius Pilátusnak a' Crédobeli rolláját nem kaptam volna; ki külömbenn is az újságbeli emlékezetet mindég kerültem, és valamint sok embereket a legnagyobb gyönyörüséggel ignorálok, úgy nékik is ezen örömet részemről tellyes szívvel meg hagyom, és meg adom.

Sajnálom Kapitány Pisch úr sorsát, én azon Úri Aszszonysággal közel fél esztendeje hogy szembe nem vóltam. A' Méltóságos Aszszony kezit csókolom és feleségem alázatos tiszteletit jelentvén vagyok

Debretzenben, Mártz. 8-án 1805

tisztelő híved
Szent-Györgyi József mk.

Jegyzet: Szentgyörgyi e levele válasz Kazinczynak hozzá 1805 márc. 6-án Érsemlyénből írt levelére. A vajdáról, Némethről, Lilláról, Pischről ott van szó. Kazinczy Levelezése III. köt. 539. lapján Pisch kilétét Váczy nem tudja megállapítani. Szentgyörgyi leveléből megtudjuk, hogy katona volt, így Váczy sejtése valóra vált. Szentgyörgyi levelére Kazinczy 1805 márc. 13-án válaszolt (Kaz. Lev. III. 733. levél) Megszeppentem leveledre... kezdettel. Szentgyörgyi e levele tehát a 731. levél után iktatandó be. Eredetije a Magy. Tud. Akademia 37. számú kéziratos csomójában van.

GULYÁS JÓZSEF.

A «NAGYIDAI CZIGÁNYOK»-HOZ.

A *Nagyidai czigányok*ban a seregszemlekor Csimaz lólopását Arany így mondja el:

Nem loptam, felelé, követem aláson,
Keskeny úton feküdt, hol menni akartam —
Bizony sohsem esett ilyen csúfság rajtam.
«Hátul mennék: de rúg; elől mennék: harap;
Átugrani könnyebb, sokkal is hamarabb;
Ugranám: felpattan . . . a hátára estem . . .
Jó, hogy elfogátok, áldjon meg az isten!» (I. é.)

Hogy honnan vette Arany e tipikus cigányészjárásra valló mesét, saját magától tudjuk meg, mikor Vida József *A vén cigánynő* c. versének[1] a fenti sorokkal alapjában megegyező helyére:

Hogy nem loptam a kis disznót, Nem akartam elhozni, de
Te jól tudod, én Istenem! Erővel elszaladt velem.

ezt jegyzi meg: «*adoma*».

DEBRECZENI FERENC.

[1] (*Nemzeti Koszorú* Pest. 1860. 194. l.)

KÖNYVISMERTETÉS.

Tolnai Vilmos: *Bevezetés az irodalomtudományba.* Budapest, Eggenberger, 1922. 8-r. 170 l.

Tolnai művével megjelent immár *A magyar irodalomtudomány kézikönyvének* (Irodtört. 1920. 46. l.) bevezető része. Az *irodalomtudomány* szó még elég újnak hangzik, hiszen a tudományos köztudatban is az irodalomtörténet fogalma alá foglalják legtöbbször a költészet szakszerű vizsgálatának minden mozzanatát. Tolnai szerint azonban az irodalom e nemű földolgozásának összes ágait nem lehet befogni az irodalomtörténet keretei közé, s ezért van szükség irodalomtudomány szóra, melynek célja «az irodalomnak s minden vele kapcsolatos jelenségnek megismerése, megértése, értékelése, hogy alapul szolgáljon az irodalom végső céljának, a tiszta esztétikai élvezetnek» (*Előszó*, 3 l.). A föladat ilyetén fölfogása félreértésre adhatna alkalmat, de később eléggé kidomborítva láthatjuk elméleti jellegét (32. §.).

A könyv két főrészre oszlik. Az első (1.—36. §.) az irodalom fogalmát igyekszik megadni, majd fölsorakoztatja az irodalmi élet többi jelenségét; a második az irodalomtudomány címét viseli. Hirtelen az a kérdés vetődik föl: hát az első rész nem tartozik az irodalomtudomány körébe? Tolnait az a gondolat vezette a kettéosztásban, hogy meg kell különböztetni az irodalom szaktudományát a tőle föltételezett alapvetéstől, mely a tárgy általános vizsgálatából kiindulva logikailag lehetővé teszi az előbbit. Valóban, ha az irodalomtudomány több akar lenni irodalomtörténetnél, akkor legelőször is magában kell foglalnia a bölcseleti megalapozást, mely nélkül logikailag minden szaktudomány a levegőben lóg. De az alapvető rész az ismeretelméletileg alátámasztott poétika, mely azért nemcsak egyszerű segédtudomány, mint Tolnai állítja (64. §.). Az irodalmi élet elemzése is reávezethette volna arra. Három főtényezője van ennek: a szerző, a műtermék s a közönség (14. §.). A szerzőt azonban csak alkotásához való viszonyából lehet megismerni («az irodalmi mű létrehozóját nevezzük szerzőnek» 15. §.), s a közönség is csak annyiban érdekel bennünket, amennyiben tükrözi a mű hatását, vagy az írón át befolyásolja keletkezését. A központ tehát a költői termék, az irodalom, és csak a mivoltának lehetőleg szabatos ismerete alapján fogható fel az irodalmi élet más tényezőinek fontossága. A feladat tiszta meglátásának hiánya miatt esik széjjel Tolnai kezében az alapvető rész. Anyaga részben fölösleges (pl. a könyv meg a kiadó tárgyalása), részben pedig csonka. Érzi ezt maga a szerző is; erre mutatnak azok a költészetelméleti kitérések (pl. a II. r. *D)* fejezetében), melyekkel később egyes szakaszait alá akarja támasztani. Nézetei azonban összefüggésükből kiszakítva esetlegeseknek tűnnek föl s nem hatnak a szükségszerű meggyőzés erejével. Pedig poétikai elvei általában megállják helyüket s rendszerint legalább is jelzik az idevágó tudományos fölfogás «végső zárpontját».

A költői terméket oly műalkotásnak tartja, melynek kifejező eszköze a nyelv (11. §.). A művészi alkotás értéket esztétikainak fogja föl s nem egyedül a

formában, hanem a tartalomban is keresi — de helyenként nem látjuk tisztán a két tényező viszonyát. Alapjában objektivista, de levonja a lélektani irányzat tanulságait is: a mű eleven organizmusát csak az író lelkével kapcsolatban tudja teljesen megérteni. Ezen át — úgy látja — egyetemes emberi és nemzeti sajátságok is szívódnak ugyan beléje, de ezért tartalmi elemeiben és esztétikus formáinak sajátos változataiban az eredeti egyéniség megnyilvánulását kutatja (v. ö. 7., 35., 40., 65., 106., 107., 135—138. §.).

A tárgynak ilyetén jellege azonban mélyreható tudományelméleti problémákat rejt magában és csak sajnálni tudjuk, hogy Tolnai nem terjeszkedik ki rájuk. Ennek hiányában müve sokat veszít eszmekeltő hatásából. Hogy mire gondolunk, rövidség okáért legyen szabad csak utalnunk Kornis Gyula elmélyedésre késztő könyvének idevágó helyeire (*Bevezetés a tudományos gondolkodásba*; kül. a II. és IV. f.). A föntebb megadott célhoz hosszú út vezet, s a könyv második főrészének legtöbb szakasza az egyes állomásokat mutatja meg. Legelső teendőnk a filológiai munka (szövegkritika, szövegmagyarázat, forráskutatás), ezután következnék az összehasonlító, történeti, lélektani és esztétikai vizsgálat. A mi nézetünk szerint kissé más volna a természetes rend. Először az egyes művet kell kutatás tárgyává tennünk. A filológiai vizsgálat után csakugyan az összehasonlítónak kell következnie. Vezető szempontunk itt az, hogy a különféle befolyások alatt mint jelentkezik az egyéniség, melynek összefoglaló képét azután a lélektani vizsgálat adja meg. Így vetjük meg alapját az esztétikai értékelésnek. Ezeket a műveleteket természetesen külön-külön el kell végeznünk minden egyes műnél akkor is, ha valamely írónak teljes munkásságáról van szó. Itt már mindig jobban és jobban előtérbe nyomul tudományunk történeti jellege, mely azután a következő fokon érvényesül teljesen, hol az irodalom folyását akarjuk megrajzolni. Az anyag kiválasztásában itt is az esztétikai szempont a fő, de az érték megállapítása már az előzetes részletmunkák eredménye. Új és fontos föladatunk azonban a történeti fontosság jelzése, amit különben Tolnai is eléggé kiemel (115. §.). Ezen a fokon értékesíthetők teljes mértékükben az összehasonlító vizsgálatnak azon eredményei is, melyek a világirodalom történetének megírását teszik lehetővé.

Az egyes részekre is volna pár megjegyezni valónk. Nem egyenlő értékűek. Legsikerültebb a filológiai munka tárgyalása. Itt igazán elemében van Tolnai; e téren mutatkozik be legtökéletesebben lelkiismeretes, a legapróbb részletekre is kiterjedő kutató gondossága. Kevésbbé elégít ki a történeti vizsgálatot fejtegető részlet. A műnek nemzetet jellemző volta magában még nem esztétikai érték; csak akkor lesz azzá, ha értékes sajátság fejeződik ki benne művészileg. Nagy hiánynak tartjuk, hogy midőn a «belső rendről», az irodalom egyes jelenségeinek okozati kapcsolatáról olvasunk, nem látjuk eléggé kiemelve a pszichikai okság sajátosságát. Az irodalmi művön észlelhető hatások az író lelkén keresztül érvényesülnek, ez reá nézve a legközvetlenebb és legfőbb ok. Ezért nem beszélhetünk e téren természettudományi értelemben vett törvényekről. Ha ezt figyelembe veszi Tolnai, talán elejti, vagy legalább is óvatosabban fogalmazza meg a «fejlődés törvény»-ét (116. §.). Csudálatos, hogy ő, aki oly féltő gonddal őrzi

az irodalomtudomány önállóságát (137. §.), hogy — elég következetlenül — még az esztétikának is csak kirándulóhelyül hajlandó átengedni az irodalmat, itt annyira a természettudományos gondolkozás hatalmába kerül. Nem tartozunk azok közé, akik szinte csak egyetlen törvényt készek elfogadni az irodalom történetében, t. i. azt, hogy változás uralkodik benne (Petersen: *Literaturgeschichte als Wissenschaft*, 1914. 68. l.), de nézetünk szerint, ha vannak is, csak tipikus szabályszerűségek, melyeket minduntalan áttör a nagyobb egyéniségek ereje. A fejlődés elvét senki sem alkalmazta az irodalomra nagyobb következetességgel, mint Brunetière, de vele szemben senki sem hangsúlyozta jobban a nagy költői személyiség kivételességét (l. pl.: *L'évolution de la poésie lyrique*,[3] 1901. 11-ième leçon.) Itt említjük meg Tolnai művének egy másik nagyon érezhető hiányosságát. Az irodalomtudományi kutatásnak a szoros értelemben vett történeti vizsgálatot megelőző fokain is fel kell már használnia az író életének egyes adatait, itt azonban a legtöbbször nélkülözhetetlen az egész élet ismerete. Nem puszta véletlen, hogy az irodalomtörténetek legnagyobb része az életrajz keretébe illeszti be a másfajta kutatások eredményeit. Vajon ennek megírása nem irodalomtudományi feladat? A segédtudományok között esik ugyan pár szó az életrajzról (47. §.), másutt azonban nem hallunk róla.

A lélektani vizsgálat tárgyalásának kapcsán elég áttekinthetően látjuk csoportosítva a mai tudományos eredményeket, de jó részük — mint már említettük — inkább a poétikai alapvetés keretébe tartoznék. Ki kell azonban emelnünk egy nagy érdemét: a költői alkotás lélektani tárgyalásánál a *magyar* források kiaknázását. Ebben is, mint mindenütt, Tolnainak egyik alig felbecsülhető erőssége mutatkozik: rendkívüli jártassága a magyar irodalom és tudomány történetének még legapróbb részleteiben is. Nincs szakasz, melyben az elméletet meg ne világítaná sokszor egész sorával a találó példáknak. Nagy kár azonban, hogy a részletekből nem emelkedik ki világosan az irodalom tudományának szerkezete. Épen ezért, bár sok okulással gazdagodva tettük le kezünkből a könyvet, őszintén meg kell vallanunk, hogy pusztán reátámaszkodva, nem tudnók eldönteni, lehet-e beszélni az irodalomtörténet kereteit meghaladó irodalomtudományról. A Tolnaitól eddig említett föladatokat mindig joggal sajátjának vallotta az irodalomtörténet. A könyv is nem egyszer hangsúlyozza az egyes vizsgálatok relatív önállóságát. Valóban nem is mások, mint föltételei, fokai a nemzeti vagy egyetemes irodalomtörténet kialakulásának. Feléjük futnak, beléjük olvadnak. Helytelen tehát oly szűkre szabni az irodalomtörténet fogalmát és körét, mint Tolnai próbálja (115. §.). A költői mű elemzése, amiről szintén kapunk pár jól megírt paragrafust (141—145. §.), amennyiben nem pedagógiai természetű, jól megfér az esztétikai vizsgálat körében. Marad az inkább csak függelék számba menő kis rész az irodalompolitikáról (146. §., 2 lap), de ezt hasonló joggal lehetne csatolni a poétikához is, a költészet hatását, jelentőségét fejtegető szakaszok után. Ha a poétikát is csak segédtudománynak vallja Tolnai, akkor az irodalomtudományból nem marad más meg, mint az irodalomtörténet. Ebbe annál is könnyebben bele lehetne nyugodni, mert a szerző szerint az irodalom tudományos kutatásának tárgyát voltaképen csak az irodalom múltja teheti (32. §.).

KOCSIS LÉNÁRD.

Pataki József: A magyar színészet története. Budapest, Táltos, 1922. N. 8-r. 224. l.

Ma, mikor a magyar műveltségre új feladatok várnak, új jelentőséget nyer a nemzetmentésnek egyik legfontosabb eszköze, a színészet is. Érdemes munkát végzett tehát Pataki József, a Nemzeti Színház tagja, a magyar színészet küzdelmes múltjának megrajzolásával. Könyve nem részletesen kidolgozott festmény, inkább összefoglaló vázlat. Célja egészen más, mint az, mely Bayer Józsefet *A nemzeti játékszín történetében* vagy Ferenczi Zoltánt *A kolozsvári színészet és színház történetében* lelkesítette. Míg ugyanis ezek mélyreható kutatásaikkal ismeretlen területeket fedeztek fel a magyar színészettörténet számára, addig Pataki az eddigi kutatások eredményeit akarta csoportosítani és értékelni. Munkájának becse épen azért leginkább kritikai szempontjainak helyességétől, valamint alakító és előadó tehetségének erejétől függ.

Pataki a magyar színészet történetét a színész szemüvegén át nézte. Az ő érdeklődését inkább lekötötték a színtársulatok családásai és sikerei, mint hatásuk eszközei. Jórészt ezért maradt könyvében felhasználatlanul a különböző színpadokon előadott darabok jegyzéke, melyet Bayer és Ferenczi oly lelkiismeretes gonddal állítottak össze. Ez az egyoldalúság azonban Pataki vizsgálódásainak nemcsak hátrányára, hanem előnyére is szolgál. Határozott szempontjainak köszönhette, hogy felesleges részletekbe nem merült, s hogy mindig észrevette, ami a magyar színészet fejlődését korlátozta vagy elősegítette. Ügyes számítással, szinte drámai rendezéssel állította elénk munkájának első részében a magyar színészet viszontagságos sorsát a Nemzeti Színház megnyitásáig. Önállóságának még biztosabb jeleit adta könyvének második részében, a Nemzeti Színháznak a megnyitástól napjainkig terjedő történetében. Legtöbb hasznát vette itt alapos színházi ismereteinek, mikor a különböző színházi igazgatást jellemezte, főkép mikor Szigligeti vezető egyéniségének szolgáltatott igazságot, s mikor a Paulay-korszaknak fényes eredményeit annyi bensőséggel emelte ki. A vidéki színházak élete kevesebb felötlőt nyujtott a jellemzés számára, de az az összefoglaló kép, mely a befejező harmadik rész szakaszaiból tárul elénk, egyfelől sok megszívlelendő tanulságot tartalmaz, másfelől itt is, ott is az egyénítés nyomait mutatja.

Különösen vonzókká teszi Pataki megállapításait és ítéleteit a magyar színészet iránt érzett őszinte szeretete. Több ez, mint hivatásszeretet; igazi alapja az erős nemzeti érzés. Pataki a magyar színészben a magyar műveltség harcosát látja, azért tud oly szívből örülni a magyar színészetnek legkisebb előmenetelén is. Rokon- és ellenérzéseit nem titkolja. Époly csodálattal tekint id. b. Wesselényi Miklósra, az erdélyi színészet nemes pártfogójára, mint Földváry Gáborra, az erélyes, színházépítő alispánra, vagy arra az egyszerű napszámosra, ki puszta lelkesedésből két hétig ingyen hordott téglát a Nemzeti Színház falaihoz. A melegség árad ki minden sorából, úgyhogy előadása, bár gyakran kelletén túl egyszerüsíti a bonyolultat is, mindig közvetetlen és érdekes.

Mindazáltal Pataki könyvét minden vonzó tulajdonsága ellenére fájdalmas érzéssel tesszük le kezünkből. Elszorul szívünk, ha Kolozsvárra, Nagy-

váradra, Kassára, Pozsonyra, Temesvárra s Aradra gondolunk, hol a magyar színészet fejlődését ismét idegen erőszak akarja megakasztani. Vajha Pataki hite szállná meg a magyar színészet munkásait s pártfogóit a veszélyeztetett pontokon, hogy győzelmesen vehetnék fel a harcot az elnyomók nemtelen fegyvereivel!

PAPP FERENC.

Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, Szent-István, 1923. 8-r. 286. l.

A szerző nem választotta meg helyesen munkája címét: vizsgálódása ugyanis irodalmunknak egész újkorát átfogja; Bessenyei korának törekvéseinél kezdődik s napjaink irodalmára is kiterjed. Némely részletében nem is pusztán irodalomtörténet, hanem általános magyar kor- és szellemtörténetté szélesedik ki. Ennyiben tehát a cím kevesebbet mond a valóságnál. Másrészt azonban a cím többet ígér, mint amennyit a könyv ad: újabbkori irodalmunknak csak hiányos és egyoldalú képét nyujtja.

A nélkül, hogy eljárását megokolná, a szerző idő és elnevezés tekintetében is eltér az eddig ismert korszakos felosztásoktól. Irodalmunk természetéből merített szempont helyett a politikai történet kiemelkedő mozzanatai jelölik nála a korszakok határát, talán helyesen, de nem következetesen: a századforduló irodalmát például Kiss József Hét c. folyóiratának megindulásától, 1890-től számítja. Felosztására, valamint a műnek kortörténeti bevezetéseire, politikai felfogására is nagy hatással volt Szekfű Gyula *Három nemzedék* c. munkája. De amig Szekfű az újabb kor magyar politikai és művelődéstörténetének bírálatában következetesen érvényesíti és bőven megokolja művének alapeszméjét, addig ez a tervszerűség, átgondoltság és meggyőző okadatolás Alszeghy felosztásából hiányzik, vagy csak kevéssé érezhető. Miért kellett például az 1841—49-ig terjedő irodalomtörténeti időszakot *a politikai gondolat uralmának* jegyébe erőszakolni? A politikai gondolat uralma, ha egyetemes nemzeti célok, érdekek eszméjének a közhangulatban és irodalomban való erősebb térfoglalását értjük rajta, már jóval Kossuth Pesti Hírlapjának megindulása előtt megkezdődik s a szabadságharc leverése után sem ér véget. És ezen, irodalmi értelemben kevesetmondó cím alatt tárgyalja a szerző többi között Kemény Zsigmondot, akiről különben mindjárt az elején kijelenti, hogy nála «a politikai gondolat teljesen átengedi a helyét a művészet követelményeinek» — ami nem is egészen igaz — Arany Jánost, akinek költészetén végigtekintve, szintén kénytelen megállapítani, hogy «elfutott kezünkből a politikai gondolat, amit e korszakban uralkodónak vettünk.» Petőfit, e korszak legnagyobb költőjét sem politikai költészete emelte a világirodalom halhatatlanjai közé. E korszak drámairodalmában is inkább csak célzások, vonatkozások jelzik a korszellem demokratikus elhajlását. A liberális politika előrenyomulásánál — irodalomtörténetről lévén szó — fontosabb, hogy a romanticizmust felváltja a realizmus, melynek uralma a *dermedtség korszakában* is tart, ahogyan az 1849—67. időszakot a szerző nevezi. Ez az elnevezés is helytelen. Jókai virágkorát éli, Arany, Tompa, Madách stb. legszebb műveiket írják — a dermedés az irodalomban csak pillanatnyi, de nem jellemző

évtizedekre. A szerző sem az irodalomra vonatkoztatja, tehát kár, hogy irodalomtörténeti korszakot jelöl vele.

Nem jelöli meg a szerző vizsgálódásának szempontját. Müvéből azt látjuk, hogy sem a pusztán esztétikai, sem a fejlődéstörténeti értékelés elve nem érvényesül nála következetesen a tárgyalás egész menetében. Néha lélektani, majd történelmi, szociológiai, világnézeti, esztétikai problémákat feszeget, amire korunk változatos, bonyolult eszmei tartalmú irodalmának tanulmánya kétségkívül bő alkalmat ad, de sokirányú vizsgálódását nem tudja szerves egységbe foglalni: az analízis erősebb oldala, mint a szintezis. Az újkori magyar szellemi élet egységének, folytonosságának, teljességének irodalmunk adatai alapján való feltárása és igazolása, a részletkérdések tömegének tisztázása nélkül még korai feladat. Alszeghy müve ehhez csak adalék. A magyar lélek fejlődésének etikai oldalát, a világnézetek harcának irodalmi nyilatkozásait részleteiben nem egyszer világítja meg újszerüen, de már a magyarság-irodalomban nyilatkozó *művészi* alkotó tehetségének rajzát csak néhány szerény új vonással gazdagítja.

A mü egyébként a nagyközönség számára készült. Miért foglalkozik tehát a szerző oly bőven régen elfelejtett és pusztán korrajzi szempontból érdekes müvekkel (Obernyik K. *Messiás*a, Czakó Zsigmond *János lovag*ja, *Szent László*ja stb.), kísérletnek maradt kezdeményezésekkel (tündéries bohózat), elfajulásokkal (sallangosok), míg irodalmunk fejlődésének szempontjából számottevőbb tényezőket, intézményeket, személyeket, müveket elmellőz (Akadémia, Kisfaludy Társaság, Aurora, Athenaeum szerepe, a kritika fejlődése, Toldy Ferenc, Erdélyi János, esztétikusaink, Kisfaludy K. *Irene*je, vígjátékai, Kölcsey hazafias lírája stb.). Elemzései néha olyan müvek tartalmi ismeretét teszik fel, amelyeket szakemberek is csak elvétve olvasnak. Írót, müvet a legritkább esetben elemez minden oldalról. A *Bánk bán*t és a korabeli romantikus drámákat pl. csak a történeti levegő igazsága szempontjából vizsgálja. Ez az eljárás azonban az irodalomtörténeti folytonosságba helyezett egyén vagy mü értékét a felvett szempont minéműsége szerint emelheti vagy csökkentheti; egyetemes, összefoglaló szempontú munkában tehát, különösen ha ez a nagyközönség számára készült, alig van jogosultsága. Modern irodalomról lévén szó, melynek életét a réginél sokkal jobban áthatja a nemzetközi kapcsolat, már csak a megértetés, még inkább a helyes értékelés miatt a tárgyalásnak bővebben ki kellett volna terjeszkednie e viszonylatra. Shakespeare-nek, Byron-nak, a külföldi romantikusoknak, az újabb orosz, norvég, francia stb. irodalomnak a mienkhez való viszonyáról keveset tudunk meg e könyvből. De már a XVIII. század végének magyar irodalmi élete sincs előttünk épen a nemzetközi kapcsolat hangsúlyozásának hiánya miatt teljes világosságban. Például a magyar léleknek a természethez való új viszonya, a bölcselkedő szellem térhódítása e korban minálunk nem valami természetes, szerves fejlődés eredménye, hanem irodalmi hatás, francia és német filozófusok müveiből átvéve. Ilyen a filantropinizmus és az ebből következő «használni akarás gondolata» is, amelyet Alszeghy — talán kissé általánosítva — a XVIII. század vége vezető eszméjének mond.

A részletek bírálatába, bár többször vagyunk a szerzőtől eltérő véleményen, nem bocsátkozunk. De néhány megjegyzést nem hallgathatunk el.

Alszeghy kissé igazságtalan Petőfivel szemben, midőn eszmevilágát fejtegetve, erősen kiélezi forradalmiságát s nem állítja ezzel egyensúlyba világnézetének értékesebb elemeit. Különben ez az erős forradalmiság, melynek egyik fővonása a szerző szerint «gyűlölet minden fensőbbség ellen», úgysem lehetett nagyon veszélyes, mert a továbbiakban azt olvassuk, hogy «a politikus költő ugyanolyan szerep nála, mint volt pályája kezdetén a borozó Petőfi». A hasonlat ugyan épen nem találó, de mindenesetre enyhíti az előbbi állítást. Annál szívesebben elismerjük, hogy amit a könyv a továbbiakban a *művész* Petőfiről mond, az épen nem méltatlan jellemzése a nagy költőnek. — Bármilyen érdekesnek tartjuk továbbá Széchenyi romantikus egyéniségének elemzését, a magyar romanticizmus tárgyalásánál is sajnosan érezzük a világirodalmi párhuzam hiányát. A romantikus jellemben a szerző szerint *két* erő uralkodik: «az öntudatos akarat s a minden akaratot leigázó érzés». A költészet szempontjából azonban nem kevésbbé fontos a nem eléggé hangsúlyozott *képzelet*. — Mivel a könyv sokat foglalkozik irodalmunk etikai tényezőivel, bővebben meg kellett volna emlékeznie azokról az írókról, akik irodalmunk elnemzetietlenedése idején a régi nagyok nemes szellemét ápolták költészetükben, és Gyulai Pálról, a puritán kritikusról, aki Széchenyi szellemében úgyszólván titáni harcot folytatott a nemzeti gondolat elsekélyesítői ellen s a közéleti és irodalmi erkölcs tisztasága érdekében.

Főbb bíráló megjegyzéseinket feltárva elismerjük, hogy Alszeghy Zsolt könyve komoly szándéku és érdemes munka. A szerző ismeri korát, tudása sokoldalú, olvasottsága gazdag. A magyar értékek megbecsülése, emelkedett erkölcsi világnézet, erős, de megértő katholikus felfogás hatja át munkáját. Az újabb irodalom eszmei vizsgálata, íróknak társadalmi környezetükbe állítása, lélektani analízise tekintetében sok értékes megállapítással szolgál. Szépen jellemzi több helyen a stílusfejlődést. Az átvett értékeléseket, megállapításokat is igyekszik újszerüen, saját írói egyéniségén átszürve adni. Általános vonásokkal, de egészben híven ismerteti a mai irodalmi életet; érdeme szerint méltatja Prohászka Ottokár, Sík Sándor, Harsányi Lajos jelentőségét a modern vallásos költészetben. Rámutat Kiss József körének és a dekadenseknek nemzetzüllesztő szerepére s kellő hangot talál a divatos pesti írók méltatására. Élénk, fordulatos, hajlékony stílusa alkalmas olvasmánnyá teszi a nagyközönség számára. Hisszük, hogy újkori irodalmunk fejlődésének a mostani kísérletnél teljesebb, kimerítőbb és többoldalú, tehát a maga egészében hívebb összefoglaló feldolgozását is láthatjuk még a szerzőtől.

BÁNHEGYI JÓB.

Ferenczi Zoltán: Petőfi. Budapest, Pantheon. 1923. 16-r. 289 l.

«Ebben a kis könyvben a cél az, hogy egy pillantást vessünk a költőre és műveire. Törekvéseimet kielégíti, ha azt fogják mondani, hogy ez a pillantás világos és hogy a lényeg benne van». Egy emberöltővel nagy Petőfi-életrajzának kiadása után, új és a jubileum alkalmából a nagyközönség számára írt miniatür-alakú kis Petőfi-monografiájában így jelöli meg célját Ferenczi Zoltán. Ennél a szerény föladatnál azonban többet, sokkal többet ad. Élete legnagyobb alkotásában nem volt alkalma Petőfi

költészetének összefoglaló méltatására; ez a kis könyv tehát ebből a szempontból is kiegészíti és befejezi Petőfiről adott egész képét. De bizonyítéka annak is, hogy milyen gondos, lelkiismeretes munkát végzett a kilencvenes évek elején az akkor fiatal tudós: Petőfi életéről ma is alig tudunk többet, mint közel harminc év előtt, amit pedig akkor tudtunk, annak jelentékeny részét Ferenczi kutatásaiból tudjuk. És nemcsak Petőfinek hű tükre ez a kis könyv, hanem Ferenczi írói értékének is: mindig a *lényeget* írta, azt is szabatos, az aprólékosságig gondos, körültekintő munkával, és mindig *világos* képet tárt föl hőséről és tárgyáról olvasója előtt.

A Petőfi-kultusz fejlesztésében Gyulai alapvető értekezése (1854) óta néhai Meltzl Hugó csapongó és gyakran a szertelenségbe tévedő kutatásai után, reális alapon, a legnagyobb része Ferenczi Zoltánnak volt. Aminek ma a gyümölcseit élvezzük, Petőfi világirodalmi nagyságának biztos és önbizalmat adó tudatát az ő lelkes hazaszeretete, Petőfi-rajongása, és egész életében páratlan kötelességtudással ezeknek szentelt munkája alapozta meg. Petőfinek olyan föltétlen, olyan öntudatos szeretete, egyéniségének, életének és alkotásainak olyan tökéletes ismerete kellett hozzá, amilyen épen Ferenczinek mindenha élt.

A kis kötet négy szakaszra oszlik. Az első *a költő életéről* számol be röviden, de gondosan megrostált adatokkal, jól válogatott vonásokkal a költő életének minden jelentősebb frázisáról. *Az ember* c. szakasz külsejét és lelkivilágát, jellemét és eszményeit, természet-rajongását és szerelmét, szabadság-eszméit és a költészetről vallott fölfogását rajzolja meg. A Petőfi *költői elveit* összefoglaló fejezet szintézisével új. Legnevezetesebb részlete, magva az egésznek, hogy *a költő és műve egy*, s ennek az alapvető tételnek következménye költészetének minden vonása: képzelete, egyszerűsége, magyarsága, népiessége, természetessége, eredetisége, stb. Az utolsó, *Művei* c. fejezet korszakos áttekintés után műfajok szerint ismerteti a költő «életművét».

A rokonszenves kis kötetben nem szabad az «újat» keresnünk. Petőfi minden magyarnak ismerőse, barátja, meghitt óráiban legjobb társasága, aki költeményeiben a legszebben tárja elénk egész valóját: azért tetszik olvasás közben ismerősnek — és ez jól van így — Ferenczi kötetének szinte minden lapja; nem is egyéb ez a kis könyv, mint első szakaszával bevezetése, a többivel pedig összefoglaló áttekintése Petőfi költeményeinek. Petőfit olvasni és megújra olvasni kell; de valahányszor úgy érezzük, hogy átélveztük költeményeinek ezernyi szépségét, vegyük elő mindannyiszor a Ferenczi kis jubiláris kötetét: abból még élesebb lesz a költemények alakította kép. Amit Ferenczi megírt benne, azt minden magyarnak tudnia kell Petőfiről; és megfordítva: amit Petőfiről tudnunk kell, az minden megvan ebben a kis kötetben.

LS.

Rubinyi Mózes: Vajda János. Budapest, 1922, Lantos. 8-r. 142 l. (Ethika-Könyvtár VIII.)

Néhány év óta oly sokszor esik szó Vajda Jánosról, hogy ezt már lehetetlen népszerűségnek nem neveznünk. Igaz, hogy ez a kései népszerűség még most sem annyira az olvasóközönség részéről jár ki Vajdá-

nak, hanem inkább csak az esztétikusok részéről, akik közül különösen a modernebb ízlés és világnézet képviselői Vajda «rehabilitásával» mintegy az eddigi kritikai közvélemény irányító tekintélyei fölött is ítéletet kívánnak mondani, részint szókimondó nyíltsággal, részint a sorok között, vagy pusztán a témának — hogy úgy mondjuk — napirenden tartásával. Ady Endre és Komjáthy Jenő mellett majdnem elmaradhatatlan újabban a Vajda János alakja vagy legalább a neve, mint az életükben kellőképen nem méltányolt nagy költők mártír-típusa, melynek kegyeletes megtisztelésével a mi igazságosztó szívünk egy letűnt nemzedék kritikusi magaviselete ellen is tüntethet. Az Ethika-Könyvtár sorozatában is együvé kerül Vajda Adyval.

Mi egyáltalában nem találjuk érthetetlennek, sőt egészen jogosulatlannak sem azt a szándékot, mely a propaganda célzatosságával igyekszik pl. a Vajda János értékelése terén az irodalmi köztudatot módosítani. A mostani tépett lelkü nemzedéket bizonyára majdnem annyi tapasztalati élmény segíti Vajda költészetének mélyebb megértéséhez és kedvezőbb méltánylásához, mint amennyi mentség védi az elmúlt, lezáródott korszakot azzal a váddal szemben, hogy az emberileg is teljesen izolált egyéniségü Vajdában nem látta meg eléggé a nagy költőt.

Ami azonban a Rubinyi könyvét illeti, ebben nyoma sincs sem kifejezetten, sem a sorok közt annak a fanatizmusnak, mely pl. az ugyanebben a vállalatban megjelent Földessy-féle Ady-tanulmányt átfüti. Szeretnénk ezt a különbséget dicséretként említeni, de nem igen lehet. A Földessy exaltált szertelensége helyett, mely olyan mélyre akar hatolni témájába, hogy aztán el is veszítjük öt a józan látóképességünk elől: Rubinyinál valami felszínen maradó, szürke középszerüséget kapunk, melyet az előadó mód egyik-másik fogása fölényes, játszi biztonságnak igyekszik feltüntetni. Hogy Rubinyi jó stiliszta, szívesen elismerjük. Előadása tetszetős, folyamatos, könnyed, de körülbelül ennyiből áll mostani könyvének eredetisége. Ha latolgatni kezdjük az ügyes tollal megírt fejezetek tartalmát, meg kell állapítanunk, hogy Rubinyi elemző módszere nem tud tovább jutni a csinos és eleven *descriptió*nál, mely a kicédulázott anyagot gondosan formába önti. Ha ennél magasabb becsvágy nem vezette a szerzőt, akkor elég jól megoldotta feladatát. Kellemes olvasmányt nyujt, s mint többi írásaiban, itt is szembetünőleg kerüli az ú. n. értekező, száraz, unalmas hangnemet. Ez a helyes irányú igyekezet néha túlságba is megy és modorossággá válik. Ilyen pl. az a minden áron könnyedségre való törekvés, mely mintegy a mesemondó hangját negélyezi, vagy szentenciózus mondásokkal akarja az érdeklődést felkelteni. Az I. fejezet kezdete: «Egy régi hindu mesében Ammi, a bölcs, igy szól fiához...» (3. l.), a III. fejezet kezdete: «Sokrates, midőn azt kérdezték tőle, ...ezt felelte...» (31. l.) A III. fejezet 2. szakaszának kezdete: «A Vatikánban, a filozófusok termében Bias szobra alá ez van vésve...» (görögül idézve 39. l.) Egy-egy ügyes frázis — bárhol olvassa — megtetszik neki, valószínüleg gyüjti is az ilyesmit s nem ügyetlenül használja fel idézetként, legfeljebb visszaél néha ezzel a módszerrel. Tessék pl. megfigyelni azokat a tarka idegen tollakat, melyekkel teleaggatja a maga mondanivalójának sovány tetemét: «Valóban

Vajdára is elmondhatjuk, amit Nietzsche írt Schopenhauerről; ő is ‚érctekintetű vértes lovas, aki egyedül járja rém-útját az erdőn, egyedül, csak a lova meg a kutyája van vele.' Emerson szerint a nagy ember az, aki a nagy tömeg közepett is képes teljes tisztaságban megőrizni a magányosság derüjét. S ez a magányosság talán nem is olyan természetellenes. Az ind filozófus, Manu mondja: ‚Minden ember egyedül születik a világra, egyedül is hal meg; egyedül veszi el jócselekedetei jutalmát és egyedül bűnei büntetését'...» (77. l.) Néha aztán egy-egy ilyen hangzatos szólamnak a *tulajdonjoga* is veszélyben forog. «Nagyon érzékenynek lenni annyi, mint nagyon boldogtalannak lenni» (41. l.) — ez a reflexió — ha ellaposodva is — Riedl könyvéből került a Rubinyiéba, de ezt be is kellene ismerni.

«A költő lelke» c. fejezet szakaszaiban még csak el tudja leplezni valahogy a cédulázó eljárásnál mélyebbre alig hatoló felszínességet, de pl. Vajda epikájának ismertetése hihetetlenül szegényes. «Lássuk epikai alkotásait egyenként»: *a)* Hosszabb elbeszélések, *b)* Kisebbek. Mindez nem egészen nyolc lapon, a legközönségesebb értelemben vett tartalmi vázlat. Az «Elődei, utódai» c. fejezet sem elégítheti ki a szerény várakozást sem; hogy Vajda egyik-másik kifejezéséhez hasonlók előfordulnak Vörösmarty *Vén cigányá*ban vagy másutt: nem sokkal növeli tudásunkat.

De aki a Vajda eszmevilágát alkotó elemeknek különféle szempontok szerint való csoportosítását akarja áttekinteni, ezt megtalálja Rubinyi könyvében.

ZSIGMOND FERENC.

Révész Béla: Ady Endre. Életéről, verseiről, jelleméről. A költő tíz arcképével és leveleinek, kéziratainak reprodukciójával. Gyoma, 1922., Kner. 8-r. 219. l.

Azt olvasom a kötet egyik facsimilején Ady leveléből: «csak úgy ceruzával írj össze-vissza mindent.» Mikor leteszem a könyvet és újból végiglapozgatom, ez a mondat jut újra eszembe. Révész «össze-vissza» ceruzával odavetve el akar mindent mondani, ami Adyról eszébe jut, legkivált úgynevezett intimitásokat. Mert: Ady társasága annyira «leigázó, *sodró* volt», hogy aki közelébe került, azt magával ragadta — és mert Adyról mindenkinek kötelessége mindent föltárni, amit kileshetett életéből, vagy aminek véletlenül szemtanuja volt, — «apróságok, de maradjanak meg.» Ezekután meg kell állapítanunk, hogy 1. ennek a könyvnek az Ady-irodalomhoz és Ady-kritikához semmi köze sincs; 2. Révész Bélának Adyról voltaképen semmi mondanivalója nincs; 3. ezt a semmit nagyhangú jelzőkkel ékes, de legtöbbször érthetetlenül zagyva mondatokba halmozva tálalja az olvasó elé. Végigvezet bennünket egy csomó dőzsölésen, «mámornász kánikulájában», és közben megmutatja a «görgető, hujjázó, szökőkutas» Ady Endrét. Megtudjuk, hogy a borbélynál hogyan szokott visclkedni, hogy nyáron is szeretett keztyűt hordani, hogy «konfettizett» is, hogy mulatáskor «cerclet mívelt» (!) a társaságával és ilyenkor a cigányok mind ráfigyeltek; hogy Léda asszonyon a «biblia illata» volt, és mert «Ady jellemzéséhez tartozik», azt is, hogy foglalkoztatta a gondolat, hogy «a zseni, a géniusz — a kellő időben megérkezett vérbaj»; hogy «idegzetének ordas ellensége volt

alkoholszenvedélye», idegélete és az alkohol használata «komor szövetség» volt, süldőlányokkal szemben «takart kívánság duzzadt meg benne» — és még sok «intím» egyéb — kómikusat vagy ocsmányságot.

Irodalomtörténeti jelentősége van talán annak, hogy sok versét a Budapesti Napló szerkesztőségében írta; hogy szerette, nála «hevültebben akaratosabban alig kívánta valaki» a pénzt, és hogy *Így is történhetik* című novellás kötetét «kizáróan (!) pénzi okokból (!) írta meg.» Hogy Kiss Józsefre azért haragudott, mert verseit «csak épen elfogadta» és Kiss József gesztusa, amellyel a «kotlós» szárnyai alá húzódhatott, felbőszítette; Szász Zoltánra és Ambrusra is haragudott, mert tartott a kritikájuktól. «Soh'se láttam — írja Révész — Adyt olyan kéjelgően a durvaság elgondolásai között», mint amikor Tóth Bélát támadó cikkén dolgozott. — A jóbarátok sorában fölvonulnak: 1. Szép Ernő, 2. Kemény Simon, 3. Hatvany Lajos, 4. Kéri Pál, 5. Ignotus, 6. Kunfi Zsigmond, 7. Jászi Oszkár, 8. a galileisták köre — «csak meg kell gondolni: máglyákban gyulladt a fény Ady körül» — Krudy Gyula pedig — Révész szerint — «a *magános* bölény a magyar vadonban, aki érzi a ritka *társát* . . . .», Ady Endrét.

Nem folytatom az idézetek hosszú sorát. Ezt a könyvet mindenkinek indexre kell tennie, leginkább pedig azoknak, akiknek szánta, akik vele egyformán, sőt elfogulatlanabbul tudnak lelkesedni Adyért. Ez a könyv tartalmával és stílusával merő ellentéte külsejének; megjelenése merő visszaélés mai nehéz nyomdai és papiros viszonyainkkal. — De vissza kell térnem két részletére, mert azokkal kapcsolatban két kis közleni valóm van. Az egyikben Ady szavait idézi, hogy «néhány versátültetése a legjobb magyar fordítások közül való*k* (!)». Amilyen merész Révésznek az a hangulatosan odavetett állítása, hogy Ady legkedvesebb nótáját, a *Befútta az utat a hó* című «régi magyar dalt» (az Adytól lenézett Tóth Kálmán versét) *kevesen ismerik*, de az *avatottabbak* tudnak róla — olyan kevéssé tudják az *avatottabbak* is, hogy Adynak *Sapho* című költeménye Sappho-*fordítás*. — A másik mondanivalóm Révésznek erre a mondatára vonatkozik: «A gyökérrostok összeállnak, ha emlegetem, hogy mennyire élő gondolata volt Adynak a halál gondolata. *Én a Halál rokona vagyok* . . . .» Szabady Béla barátom figyelmeztet a következő párhuzamra:

A Halál rokona.

— — — — — — — — — —

Szeretem a beteg rózsákat,
Hervadva ha vágynak, a nőket,
A sugaras, a bánatos
Őszidőket.

— — — — — — — — — —

Szeretem a fáradt lemondást,
Könnyetlen sírást és a békét,
Bölcsek, poéták betegek
Menedékét.
Stb.

Íme, az *élő gondolat*.

Felix Dörrmann: Was ich liebe.

Ich liebe die Fahlen und Bleichen,
die Frauen mit müdem Gesicht,
aus welchen in flammenden Zeichen
verzehrende Sinnenglut spricht.

— — — — — — — — — —

Ich liebe, was niemand erlesen,
was keinem zu lieben gelang,
mein eignes, urinnerstes Wesen,
und alles, was seltsam und krank.

GÁLOS REZSŐ.

Kéky Lajos: Petőfi. Élet- és jellemrajz. Budapest, Athenaeum, 1922. 16-r. 123 l.

«E könyvecske feladatául azt tekinti, hogy a gazdag Petőfi-irodalom eredményeinek lelkiismeretes összefoglalásával megbízható képet nyújtson az érdeklődő művelt közönségnek s az ifjúságnak a költő életéről, egyéniségéről, költészetéről és jelentőségéről... Ilyen rövid s a nagyközönség érdeklődését szem előtt tartó élet- és jellemrajz hiányzik» a különben gazdag Petőfi-irodalomból.

Íme a szerző előrebocsátott megjegyzése, mellyel elejét veszi a kritika részéről való esetleges félreértetésnek e kis könyv mineműségét illetőleg. Kéky tehát szerény, de helyes és hasznos célt tűzött maga elé: irodalmunknak egy érezhető hiányát pótolni olyan Petőfi-*kompendium* megírásával, mely formailag választékos, nemesen ízléses, tartalmilag pedig minden részletében a tudomány mai álláspontjának magaslatán van s mindazt értékesíti, amit a Petőfire vonatkozó addigi megállapításokból jellemzetesen fontosnak tartunk. Ilyetén feladatát sikeresen oldotta meg, mert nemcsak szépen, tetszetősen, választékosan és mégis egyszerűen adja elő mondanivalóját, hanem világosan és szabatosan is, úgyhogy nincs egyetlen olyan sora sem, melyet kételkedve olvasnánk vagy épen ellenmondásra ösztökélne bennünket. A kézikönyvszerű munkának ilyennek kell lennie, Kéky könyve ilyen is; sőt szinte túlságosan is közkeletűnek érzik úgyszólván *minden sora.* Ez azonban nem az ő hibája, illetőleg nem is hiba, egyszerűen csak mutatója annak az igazságnak, hogy a Petőfi egyéniségére és költészetére vonatkozó irodalmi köztudat mily kevés eltérést tud felmutatni attól a képtől, melyet Gyulai rajzolt meg csaknem háromnegyed-századdal ezelőtt. Egy pár életrajzi adatot helyesbítettünk, költői egyéniségének egyik-két vonását talán kimélyítettük, de voltaképen alig tettünk egyebet, mint gondoskodtunk a Gyulaitól megmintázott Petőfi-szobor «karban tartásáról». A Petőfi-irodalom terén jelentős továbblépésnek csak Horváth János nagyméretű művét tekinthetjük, de ez oly irányban halad, amelyben nem mindenki hajlandó követni. Úgy látszik, Kéky sem.

KISS-KÚN JÓZSEF.

Csahihen Károly: Szépirodalmi kritikusaink. (Stephaneum nyomda), 1923. K. 8-r. 89.

Ez a kis könyv többet akar adni, mint amennyit címében ígér, meg akarja rajzolni a magyar szépirodalmi kritika pályáját. Nehéz vállalkozás, mert olyan műfaj fejlődéséről kell képet adni, amelynek életét összefüggő előadásban még nem vázolták, sőt történetének előmunkálatai is igen hézagosak. Öt és fél ívre összeszorítani a rengeteg anyagot, hozzá gyakorlatlan kéznek, a lehetetlenséggel határos: valóban csodálatos, hogy a szerző, akinek nevével eddig csak hírlapokban és szépirodalmi lapokban találkoztunk ennyire is megtudott birkózni a nehézségekkel.

A kis dolgozat szerzőjének van két nagy érdeme: gondolkodó fő vannak eredeti nézetei, önálló fölfogása, talpraesett megjegyzései — ez az egyik; a másik az, hogy lelkiismeretesen áttalulmányozta a kritika első

száz évének történetét (Bessenyeitől Gyulaiig) s nemcsak hogy eredeti forrásokból merít, hanem sok, eddig még nem méltatott anyagot hordott össze. Hogy nagyon sok kritikai törekvésről nem tud, az csak csökkenti, de nem rontja le ezt az érdemét, de az előbbi érdemét nagyon kétessé teszi már az, hogy ahol eltér másoknak eddig fogalmazott itéletétől, ott rendszerint megtéved, s egészen megsemmisíti az, hogy ahol a maga lábán járva próbál értékelni, ott gyakran az ellenkezője áll annak, amit hirdet. A szerző ugyanis, s ez végzetes hibája a dolgozatnak, nem tudományosan képzett szakember, csak komoly törekvésü, egészséges érzékü mükedvelő; szempontjai, ha vannak, nem értékesek, nézetei mind a kritikáról, mind az irodalomról zavarosak, ki nem forrottak, a kritika elméletét meg épen nem ismeri. Bár látszik, hogy gondolkodott arról, mi is az a kritika, aminek történetét meg akarja irni, s homályosan sejti is, de valójában nem tudja. Könyve ezzel a mondattal kezdödik: «A kritika s a polemia között különbség van. A kritika mübirálat, a polémia a rossz irók ostorozása.» Aki a kritikáról csak annyit tud, hogy magyar aequivalense a mübirálat, (ez egyébként nem is egészen helytálló azonosítás!) s a polémiáról azt hiszi, hogy az rossz irók ostorozása: az nincs hivatva arra, hogy megirja a magyar kritika történetét.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Oláh Gábor: Petőfi. Debrecen, Tisza István tud. társaság, 1923. 20. l.

A debreceni *tudományos* társaság I. osztálya kiadványai sorát Oláh Gábor egy íves *Petőfi*jével indította meg. Sajnos, a jós sas nem balfelől tünt föl, ahonnan a szerencsés jelek érkeznek. Ehhez a *Petőfi*hez a tudománynak alig van köze, s amennyiben van, nem köszöni meg. Az egyetlen újat a dolgozatban jóformán ez az egy mondat rejti: «A magyarság indolenciája, vagy egyenes ellenállása igy pattantja ki a végzet és a szükség törvénye szerint a beléütödött szláv szellem csodálatos szikráját, melynek Petőfi a neve.» Puffogó frázis, s ami rosszabb: hálásak lesznek érte a magyar szellemi kincseket kisajátító szláv ellenségeink.

Egyebekben a dolgozat puszta retorika. Egy lírai költő képe Petőfiről, nagyhangú szólamokkal, keresett képekkel, éles színekkel és szertelenül túlzó magasztalásokkal papirra vetve. Képei között vannak merészek és megkapóak, s kétségtelenül kelt az olvasóban hangulatot, de Petőfit egy szikrával sem viszik közelebb szívünkhöz és értelmünkhöz az ilyen bombasztok: «Viharzása óráiban eget és poklot megmozgat kigyúladó fantáziája s féktelen indulatai, mint szilaj rémek, fantasztikus felhők sárkányán repülnek az ürben, új világokat teremtve a határtalanságon túl.» Petőfi nem nyer vele, ha megteszi félistennek, mert Petőfi több volt annál: egyike a legnagyobb költői lángelméknek. Ez ugyan ma már közhely, de aki nem tudja új oldalról megvilágítani, az ne irjon Petőfiről *tudományos* dolgozatot.

K. K. J.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

1922.[1]

I.

Alszeghy Zsolt. A XIX. század magyar irodalma. — Ism. Vas. Néptan. Lapja 49—52. sz. — Biró Imre. M. Müvelödés 254—258. l.

Barta Lajos. Két erdélyi iró. Tüz 1. sz. (Nyirö József, Szentimrei Jenö.)

Brisits Frigyes. Nagy magyar irók ifjusági olvasmányai. Élet 19. sz.

Csahiheu Károly. Drámabirálatunk az 50-es és 60-as évekből. Orsz. Világ 42. sz.

Császár Elemér. A magyar regény története. — Ism. Váry Rezsö. M. Kultura 240—242. l. — Kéky Lajos. Uj Idök 17. sz. — r. d. Kath. Szemle 572—574. l. — Kristóf György. Pásztortüz 117—120. l. — hc. M. Közmüvelödés 223. l. — Kárpáti Aurél. P. Napló 82. sz. — Kovács Géza. Élet 4. sz. — Zsigmond Ferenc. EPhK. 34—37. l.

Császár Elemér. Nök a regényirodalomban. A magyar asszony 5. sz.

Császár Elemér. A Csaba-monda és a székely-hún hagyomány. Uj Nemz. 124. sz.

Diétai magyar versek. Közli Harsányi István. IK. 32. köt. 96—104. l.

Gragger Róbert. Anthologia Hungarica. — Ism. r. r. Uj Nemz. 235. sz. — Alszeghy Zsolt. Élet 24. sz.

Grexa Gyula. A Csaba-monda. — Ism. Hóman Bálint. IK. 32. köt. 159. l.

Holik Flóris. Adalékok codexeink forrásaihoz. 1. A Bod- és Lobkowitz-codex forrásaihoz. 2. A Domonkos-codex forrásaihoz. 3. A Cornides-codex forrásaihoz. IK. 32. köt. 121—130. l.

Holik Flóris. Alsáni Bálint és az Érdy-codex. IK. 32. köt. 130—132. l.

Holik, Florianus. Index miraculorum Marianorum. — Ism. Vargha Damján. IK. 32. köt. 160. l.

Király György. A magyar ösköltészet. — Ism. Grexa Gyula. IK. 32. köt. 161—164. l.

Kovács László. Erdélyi irodalom. Pásztortüz II. 135—137. l.

Kristóf György. A magyar ösköltészet problémái. Pásztortüz II. 460—464. l.

Makkai Sándor. Az erdélyi magyar irodalom kérdése. Pásztortüz II. 589—594. l.

Pataki József. A magyar szinészet története. — Ism. sz. k. Bud. Hirl. 214. sz. — Perényi József. M. Közmüvelödés 226. l. — r. r. Uj Nemz. 184. sz.

Pintér Jenö. A magyar irodalom történetének kézi könyve. 2 köt. — Ism. Sajó Sándor. M. Müvelödés 59. l. — Perényi József. U. o. 130—134. l. — Zs. Élet 10. sz. — K. K. Uj Nemz. 35. sz. — Havas István. Néptan. Lapja 4—7. sz.

[1] Ahol az alább következő könyvek vagy folyóiratok címe mögött nincsen évszám, ott az 1922. év értendő

Szász Károly. Irodalompolitika. M. Élet 42—46. l.

Sziklay Ferenc. A szlovenszkói magyar színészet. Uj Aurora 120–125. l.

Szini Gyula. Írói arcképek. — Ism. Kosztolányi Dezső. Nyugat 1175. l. — Y. Világ 147. sz.

Thienemann Tivadar. A XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei. IK. 32. köt. 63.—92. l.

Tolnai Vilmos. Bevezetés az irodalomtudományba. — Ism. Császár Elemér. Uj Nemz. 194. sz. — Perényi József. M. Közművelődés 261. l.

Turóczi-Trostler József. Egy fejezet a magyar irodalomtörténeti kutatás történetéből. Nyugat 651—655. l.

Várdai Béla. Katholicizmus és irodalom. — Ism. Horváth János. IK. 32. köt. 157. l.

II. *Egyes írók.*

(Ábrányi E.) *Szász Béla.* Ábrányi Emil emlékezete. Kisf. Társ. évl. 54. köt. 59—63. l.

Ady. Rövid dalok. 1922. — Ism. Kardos László. Nyugat 1489. l.

Ady Lajos. Ady Endréről. P. Napló 202. sz. — Igazán jó magyar ember volt-e Ady Endre? Nyírvidék 54., 56., 57. sz. és Egyetértés 55. sz.

Czifra Géza. Ady igaza. Nyugat 1490. l.

Földessy Gyula. Uj Ady-kiadások. Nyugat 769. l. — Ady-tanulmányok. — Ism. Papp Ferenc. IK. 32. köt. 154—156. l.

Hatvani Lajos. Valaki útra vált belőlünk. (Ady-kommentár) Tűz 1. sz.

Révész Béla. Ady Endre életéről. Gyoma. — Ism. Babits Mihály. Nyugat 869—870. l. — Kuncz Aladár. U. o. 871—875. l. — Bálint Aladár. U. o. 1115. l. — P. Lloyd 142. reg. sz. — Marton Boldizsár. M. Kultura 564—566. l. — Uj Nemz. 200. sz.

Székely László. Ady Endre vallásos költészete. M. Kultura 614—625. l. Két Ady-levél. Tűz 1. sz.

Azonkívül: Jánosy Andor. Pásztortűz 151. l. — Illyés János Jenő. Pásztortűz II. 252. l.

(Ágai.) *Sebestyén Károly.* Ágai Adolf dr. Világ 237. sz.

(Amade.) *Gálos Rezső.* Amade László tanuló éveihez. IK. 32. köt. 119. l.

(Arany J.) *Baros Gyula.* Egy költemény verses visszhangja. («A tölgyek alatt» c. költeményéről.) Bud. Szemle 192. köt. 133—142. l.

Dóczy Jenő. Egy nap Arany János életéből. — Ism. Uj Nemz. 293. sz.

Grexa Gyula. Adalékok Arany János hún eposzának forrásaihoz. IK. 32. köt. 132—134. l.

J. Az elfelejtett Arany. Világ 139. sz.

Pogány István. Arany János, Reményi Edc eddig ismeretlen levelei Tompa Mihályhoz. (Vándorkiállítás Gömörben. Szécsi Máriának, a Murányi Vénusnak öt érdekes levele.) Néptan. Lapja 12—15. sz.

Tolnai Vilmos. Arany Keveháza c. költeményéről. (Forrás-tanulmány.) IK. 32. köt. 27—38. l.

(Arany L.) *Voinovich Géza.* Arany László. Világ 247. sz.

Babits Mihály. Timár Virgil fia. — Ism. Császár Elemér. Uj Nemz. 134. sz. — Reményik Sándor. Pásztortűz II. 216. l. — Világ 142. sz. — Gondolat és írás. — Ism. Sebestyén Károly. P. Lloyd 275. esti sz.

Bakkay Béla. Göncölszekér. Szatmár. — Ism. Walter Gyula. Pásztortűz II. 443. l.

Bakonyi Károly. A sárga keztyű. Színmű 3 felv. Először adták a Vígszinházban febr. 4.

Balogh Endre. Hajótöröttek. Kolozsvár. — Ism. Császár Elemér. Uj Nemz. 142. sz. — Szira Béla. Kath. Szemle 507—509. l. — Reményik Sándor. Pásztortűz 387—389. l.

Beczássy Judit. Tóth Eszter élete. Regény. — Ism. Brisits Frigyes. Kath. Szemle 379. l.

Benedek Ferenc. Biblia. Versek. Nagyvárad. — Ism. Walter Gyula. Pásztortűz II. 666. l.

(Beöthy.) *Beke Manó.* Beöthy Zsolt az iskolában. Az Ujs. 89. sz.

Lőrinczy György. A tudomány költője. (Komáromi bokréta Beöthy Zsoltnak.) Bud. Hirl. 93. sz.

Tövisi Géza. Beöthy Zsolt utolsó verse. Pásztortűz II. 191. l.

Apróságok Beöthy Zsoltról. Az Ujs. 91. sz.

Azonkívül: Császár Elemér. Uj Nemz. 89. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat 565—7. l. és Szózat 90. sz. — Herczeg Ferenc. Uj Idők 18. sz. — Tövisi Géza. Pásztortűz 437. l. — Alszeghy Zsolt. Élet 9. sz. — Huszár Vilmos. Revue de Hongrie 26. köt. 154. l. — Lőrinczy György. Érd. Ujs. 18. sz. — Szász Károly. Bud. Hirl. 89. sz. — Sajó Sándor. M. Művelődés 143. l. — Váry Rezső. M. Kultura 300—303. l. — Alexander Bernát. Az Ujs. 96. sz. — Nemz. Ujs. 88. sz. — Szózat 89. sz. — Quintus. U. o. 93. sz. — Y. Világ 88. és 91. sz. Philologus. Hazánk 17. sz. — Sebestyén Károly. P. Lloyd 88. sz. — Pungor Lajos. Komárom és vid. 18. sz.

(Berczik.) *Csathó Kálmán.* Emlékezés Berczik Árpádra. Kisf. Társ. Évl. 54. köt. 79—82. l.

(Bethlen K.) *Szádeczky K. Lajos.* Gróf Bethlen Kata írásai és levelezése. M. Elet 69—74. l.

(Bethlen Miklós.) *Szádeczky K. Lajos.* Gróf Bethlen Miklós ismeretlen művei. Magy. Élet 132—135., 203—211. l.

Bónyi Adorján. A sárga kastély. Regény. — Ism. *K. K.* M. Kultura 699. l. — Szerenád. Regény. — Ism. r. r. Uj Nemz. 217. sz.

(Brassay.) *Fitz József.* Brassay Sámuel. Világ 238. sz.

Cholnoky László. Régi ismerős. — Ism. Császár Elemér. Uj Nemz. 142. sz.

(Cholnoky V.) *Kárpáti Aurél.* Cholnoky Viktor. P. Napló 126. sz.

Csathó Kálmán. Az uj rokon. Vígj. 3. felv. — Először adták a Nemz. Szinházban okt. 27. — A kék táska. Regény. — Ism. r. r. Uj Nemz. 241. sz.

Szász Károly. Csathó Kálmán. 8 órai Ujs. 282. sz.

(Csengey G.) *Gyöngyösy László.* Csengey Gusztáv. B. Hirl. 81. sz. és Szózat 83. sz.

Csokonai Vitéz M. összes művei. Kiadták Harsányi I. és Gulyás J. 3 köt. — Ism. r. r. Uj Nemz. 264. sz. — Világ 247. sz. — Kosztolányi Dezső. Nyugat 1409—10. l.

Harsányi István. Csokonai Sárospatakon. Sárosp. Hirl. 1., 2., 16—18. sz.

Kastner Jenő. Csokonai lírája és az olasz költők. IK. 32. köt. 39—55 l.

Szőllősi Zsigmond. Csokonai. Az Ujs. 258. sz.

(Dalmady.) *Brisits Frigyes.* Dalmady Győző. Élet 9. sz.

Dayka Gábor példája a hazaszeretetről. g—s. IK. 32. köt. 134. l.

Tóth Kálmán. Dayka Gábor. Reg. Hirl. 252. sz.

Dingha Béla. Elhaló akkordok. — Ism. v. v. Uj Nemz. 136. sz.

Dobosi Pécsi Mária. Antoni Dániel. Regény. — Ism. r. r. Uj Nemz. 276. sz.

(Dóczy.) *Kenedy Géza.* Báró Dóczy Lajos emlékezete. Kisf. Társ. Évl. 54. köt. 47—57. l.

Peisner Ignác. Dóczy Lajos. Világ 230. sz.

(Domonkos.) *Alszeghy Zsolt.* Domonkos Istvánnál. Élet 17. 20. és 24. sz.

Váth János. Domonkos István gyermekalakjai. Néptan. Lapja 36—37. sz.

Elekes György. Szürke csendben (Versek.) — Ism. Reményik Sándor. Pásztortűz II. 410. l.

(Emilia.) *Szabóné Nogáll Janka.* Emilia. Világ 296. sz.

Endre Károly. Az ember, aki járva jár. Versek. — Ism. *s. a.* Szózat 185. sz.

(Endrődi.) *Agárdi László.* Endrődi Sándor emlékezete. Veszpr. Hirl. 4. sz.

Hegedüs Sándor ifj. Endrődi Sándor emlékezete. Kisf. Társ. Évl. 54. köt. 39—41. l.

Erdélyi József. Ibolyalevél. Versek. — Ism. s. a. Szózat 185. sz. — Szivós Zsigmond. Nyugat 1027. l. — A. Zs. Élet 16. sz.

Erdős Renée. A nagy sikoly. Regény. — Ism. Sz.—Zs. Az Ujság 258. sz. — r. r. Uj Nemz. 270. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 285. sz. — Római levelek. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle 380—382. l.

Farkas Antal. A papkisasszony. Regény. — Ism. ő. Bud. Hirl. 109. sz. — Kovács László. Pásztortűz II. 92. l.

Farkas Pál. A láthatatlan imám keze. — Ism. Uj Nemz. 136. sz.

Fekete J. gr. *Wildner Ödön.* Egy jozefinista magyar főur szemlélődései. Világ. 211. sz.

Ferenczi Sári. Estétől hajnalig. Regény. Ism. A. Zs. Élet 19. sz. — Reményik Sándor. Pásztortűz II. 569. l. — Császár Elemér. Uj Nemz. 177. sz.

Finta Sándor. Az ember egyedül marad. Elbeszélések. — Ism. Tarczai György. Kath. Szemle 571. l. — *Zs.* Élet 15. sz. — Rózsavár. 1922. — Ism. Sz. B. Élet 26. sz.

Forbáth Sándor. Játékhajó (Versek). Babits M. előszavával. — Ism. ő. Bud. Hirl. 227. sz. — Szász Károly. 8 ó. Ujs. 230. sz.

Gárdonyi Géza megbukott a magyar nyelvből a tanítóképzőben. — Berecz Sándor. Uj Nemz. 276. sz.

Berecz Sándor. Hogyan lett Gárdonyi Géza pesti ujságíró. Uj Nemz. 109. sz.

Boros Ferenc. Apróságok. Gárdonyi Gézáról. Élet 23. sz.

Brisits Frigyes. Gárdonyi Géza világnézete. Élet 23. sz.

Harsányi Kálmán. Csak a teste. Élet 23. sz.

Illyés János Jenő. Gárdonyi Gézánál Egerben. Pásztortűz II. 481—485. l.

Móra Ferenc. A láthatatlan embernél. Világ 249. sz.

Osz Iván. Gárdonyi Sárvárott. M. Nyug. 276. s kv. sz.

Sz. J. Gárdonyi Géza és a nyilvánosság. M. Szó 247. sz.

Szira Béla. Gárdonyi Géza mint költő. Élet 25. sz.

Tordai Ányos. Gárdonyi utolsó napjaiból. (Naplójegyzetek.) Élet 23. sz.

Tóth Kálmán. Gárdonyi egri letelepedése. (Hozzászólás B. J. cikkéhez.) Egri Népujs. 266. sz.

Tóth Kálmán. Az «Egri csillagok» költője. Regg. Hirl. 245. sz.

Azonkívül: Bársony István. Szózat 252. sz. és Magy. Élet 89—93. l. — Vértessy Gyula. U. o. 155—156. l. — György Lajos. Pásztortűz II. 545—549. l. — Schöpflin Aladár. Nyug. 1245—48 l. — Váry Rezső. M. Kultura 679—682 l. — Kállay Miklós. Nemz Ujs. 248 sz. — S. Á. Szózat 250. sz. — Y. Világ 248. sz. — Sebestyén Károly. P. Lloyd 247. esti sz. — Magy. Szó 225. sz. — Havas István. Néptan. Lapja 45., 46. sz. — Alszeghy Zsolt. Élet 23. sz. — M. K. Emlékezés Gárdonyira. Egri Népujs. 293. sz.

Gellért Oszkár. Testvérbánat csillaga. — Ism. Szabó Lőrinc. Nyugat 1035. l. Bálint Aladár. U. o. 1114. l.

Gyóni Géza. Három ismeretlen levele. Közli Richly Rezső. Tűz 2. sz.

K. G. A világháború lantos poétája. Világ 142. sz.

Olcsvay Géza. Gyóni Géza. P. Hirl. 142. sz.

Gyöngyösi István összes költeményei. Közzéteszi Badics Ferenc. 1., 2. köt. — Ism. V. M. Bud. Szemle 192. köt. 158—160. l. — Tolnai Vilmos. IK. 32. köt. 156. l.

Gyulai Pál. Jó éjszakát! — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat 937. l. — Császár Elemér. Uj Nemz. 82 sz.

Dóczy Jenő. Gyulai Pál kritikai elvei. Nyugat 568—575., 742—751., 816—829. l.

Papp Ferenc. Gyulai Pál lírai költészetének fejlődése 1842-től 1858-ig. IK. 32 köt. 6—26 l.

Halmi Bodog. Örzse és más nyomorultak. — Ism. Igy. Bud. Hirl. 93. sz.

Hangay Sándor. Istár galambfogatán. — Ism. r. r. Bud. Szemle 191. köt. 78—80 l.

Hatvany Lajos. A vén koresmárosa fia. — Ism. Császár Elemér. Uj Nemz. 211. sz.

Hatvany Lili. Első szerelem. Szinmü 3 felv. Először adták a Magyar Szinházban ápr. 29. — Ők. — Ism. Tüz 1. sz.

(Heinrich G.) 1845—1922. Bleyer Jakab. Bud. Szemle 191. köt. 233—240. l. — Gyulay Ágost. Magy. Élet 152—157. l. — György Lajos. Pásztortüz II. 633—635. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat 1362—64. l. — Petz Gedeon EPhK. 3—5. l. — Császár Elemér. Uj Nemz. 255. sz. — Bud. Hirl. 255. sz. — 8 órai Ujs. 257. sz. — Magyarország 254. sz. — P. Lloyd 256. reg. sz.

Heltai Jenő. Mese az ördögről. — Ism. Császár Elemér. Uj Nemz. 82. sz.

Herczeg Ferencz. Aranyborjú. Szinmü 2 részben előjátékkal. Először adták a Vigszinházban márc. 15. — A költő és a halál. Először adták a Nemz. Szinházban dec. 29-én. — A fogyó hold. Regény. — Ism. Császár Elemér. Uj Nemz. 258. sz. — S. K. P. Lloyd 263. esti sz.

Horváth Ákos. A nap felé. Költemények. — Ism. A. Zs. Élet 5. sz.

Huzella Ödön. Eltemetlek téged is édes. Nagyvárad 1922. — Ism. Walter Gyula. Pásztortüz II. 375. l.

(Inczédy.) *Krudy Gyula.* Inczédy László. Világ 233. sz.

(Istvánffy M.) *Holik Flóris.* Istvánffy Miklós, mint költő. JK. 32. köt. 140—146. l.

(Jókai.) *Gragger R.* Bismarck und Jókai. Ung. Jahrb. 155—157. l.

Móricz Zsigmond. Jókai. (Jegyzetek a belső fejlődés történetéhez.) Nyugat 1425—35. l.

Sebestyén Ede. Jókai és Schopenhauer. Nemz. Ujs. 252. sz.

Zsigmond Ferenc. Jókai regényhősei. Bud. Szemle 191. köt. 55—73. l.

(Juhász Gy.) *Reményik Sándor.* Juhász Gyula. Pásztortüz II. 291—293. és 346. l.

Imecs Béla. Juhász Gyula és a költősors. U. o. 510—512. l.

Justh. *Lovasy Imre.* Justh Zsigmond. Világ 236. sz.

Kádár Endre. A szerelem elmegy. Dráma 3 felv. Először adták a Belvárosi szinházban ápr. 21.

Kádár Imre. Az idegen katona. Játék 1 felv. 1922. — Ism. Walter Gyula. Pásztortüz II. 681. l.

Kálnay Ferenc. Feltámadás előtt. Versek. — Ism. f. Uj Nemz. 252. sz.

(Kaposi.) *Hendel Ödön.* Kaposi József. (1863—1922.) Élet 25. sz.

Karinthy Frigyes. Capillária. — Ism. Trócsányi Zoltán. Nyugat 496. l. — Tüz. 1. sz. — Vitéz László szinháza. — Ism. Császár Elemér. Uj Nemz. 211. sz.

Kárpáti Aurél. Aquamanile. — Ism. Szilágyi Gyula. P. Napló 103. sz. — Hajnik Miklós. Nyugat 832—834. l. — Kaláris. 1921. — Ism. Reményik Sándor. Pásztortüz. II. 584. l. — s. a. Szózat 190. sz. — Nagy Péter. M. Kultura 764. l.

(Katona J.) *Pataki József.* Bánk bán. (Szereptanulmány.) Nyugat 437—452. 524—535. l.

(Kazár.) *Schöpflin Aladár.* Kazár Emil. Nyugat 717—719. l.

(Kerényi.) *Bíró Lajos.* A honvágy halottja. Pásztortüz II. 695—697. l.

(Király Gy.) *Lehel István.* Megemlékezés Király Györgyről, a tanárról. Nyugat 637. l.

Schöpflin Aladár. Király György, a kritikus. U. o. 639—640. l.

Czakó Ambró. K. Gy., a publicista. U. o. 641—643. l.

Azonkívül: Babits Mihály. Nyugat 629—645. l. — Révay József. U. o. 669—672. l. — Laczkó Géza. U. o. 676—678. l. — Benedek Marcell. U. o. 679—683. l. — Szabó Lőrinc. U. o. 687—691. l. — Fülöp Károly. Pásztortüz. II. 500—502. l. — Turóczi-Trostler József. Függ. Szemle. 161—163. l.

(Kiss J.) *Farkas Sándor.* Kiss József magyarsága. Hazánk 5. sz.

Krudy Gyula. Kiss József estéje. Magyarország 1. sz.

Lendvai István. Kiss József halálához. Hazánk 4. sz.

Patai József. Kiss József a «ghetto-épitő». Mult és Jövő 17., 18. sz.

Azonkívül: Borbély István. Pásztortüz. II. 33—37. l. — Herczeg Ferenc. Uj Idők 2. sz. — Vér Andor. Remény 2. sz. — Kenessei Aurél. Veszprém-vm. 46. sz.

Kiss Menyhért. Székely falum. Elbeszélések. — Ism. A. Hajdú M. Élet 7. sz.

(Kisfaludy A.) *Holló Magda.* Kisfaludy Atala. Világ 255. sz.

(Kisfaludy K.) *Dobai János.* Emlékezés Kisfaludy Károlyról. Uj Aurora 22—24. l.

Kiss Ernő. Egy kis könyv százesztendös jubileuma. Pásztortüz II. 365—368. l. (Aurora.)

(Kisfaludy S.) t. .e. Százötven éve született a Himfy költője. Magyarország 219. sz.

Gálos Rezső. A Kisfaludy-család. IK. 32. köt. 135—140. l.

Kóbor Tamás. Pók Ádám hetvenhét élete. — Ism. Sebestyén Károly. P. Lloyd 292. esti sz. — r. r. Uj Nemz. 293. sz.

Kocsis László. Both Gergely requiemje. 1921. — Ism. Váth János. M. Kultura 245. l. — Brisits Frigyes. Élet 6. sz.

Komáromy János. Esze Tamás, a mezitlábasok ezredese. Regény. — Ism. r. r. Uj Nemz. 252. sz. — Harsányi Kálmán. Élet 26. sz. — K. Nemz. Ujs. 270. sz.

Kosáryné Réz Lola. Szép Kamilla macskája. Regény. — Ism. r. r. Uj Nemz. 276. sz. — K. P. Élet 26. sz.

(Kosztolányi.) *Ilyés János Jenő.* Kosztolányi Dezsöről. Pásztortüz II. 622—623. l.

Kozma Andor. Turán. — Ism. s. a. Szózat 104. sz. Bud. Hirl. 107. sz. — Szász Károly. U. o. 121. sz. — B. A. Turán 117—120. l. — Kiss Ernő. Pásztortüz II. 571—573. l. — A. Zs. Élet 11. sz. — r. r. Uj Nemz. 126. sz. Egy ösmagyar éposz születése. (Kozma Andor elmeséli a Turán keletkezését.) Nemz. Ujs. 97. sz.

Krúdy Gyula. Hét bagoly. Regény. — Ism. A. Zs. Élet 19. sz. — Magyar Tükör. — Ism. f. P. Napló 82. sz. — Császár Elemér. Uj Nemz. 205. sz.

(Lányi S.) *Tóth Árpád.* Lányi Sarolta. Nyugat 766—768. l.

Walter Gyula. Lányi Sarolta versei. Pásztortüz II. 564—568. l.

Lesznai Anna. Eltévedt litániák. — Versei. — Ism. R. S. Pásztortüz 188. l.

(Lévay.) *Kozma Andor.* Lévay József. Emlékbeszéd. Kisf. Társ. Évl. 54. köt. 19—33. l.

Tóth Kálmán. Lévay költözése. Regg. Hir. (Miskolcz.) 65. sz.

Liptay Imre. A jó fiú. Vígjáték. Először adták a Renaissance-Színházban febr. 10.

Lovász Pál. Tiszamentén. Ó-Becse. — Ism. Reményik Sándor. Pásztortüz II. 541—542. l.

Lőrinczy György. Az üveghegy. — Ism. Sz. G. P. Napló 120. sz. — Z. V. Szózat 190. sz. — Kovács Géza. Élet 15. sz. — A Pósaasztal. — Ism. Z. V. Szózat 190. sz.

I. R. S. Lőrinczy György. Nyirvidék 63. sz.

(Lukács M.) *Supka Géza.* Lukács Móric. Világ 234. sz.

Madai Gyula. Gondolatok szárnyán. Versek. — Ism. Pintér Jenő. Élet 24. sz.

(Mikszáth.) *Bartóky József.* Emlékek Mikszáth Kálmánról. P. H. 61. sz.

Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései. — Ism. Szilágyi Géza. P. N. 18. sz. Várdai Béla. Kath. Szemle 304—307. l.

Molnár F. Égi és földi szerelem. Először adták a Magyar Színházban 1922 nov. 3.

Feleky Géza. Égi és földi szerelem. Nyugat 1297—1300. l.

Y. Fehér angyalszárnyak. Világ 250. sz.

Móra Ferenc. A festö halála. Regény. Ism. Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 285. sz.

Móricz Zsigmond. Tündérkert. — Ism. Sebestyén Károly. P. Lloyd 98. reg. sz. — Császár Elemér. Uj Nemzedék 134. sz. — ys. M. Kultura 503—506. l. — Laczkó Géza. Nyugat 1255—60. l.

Ignotus. Móricz Zsigmondról. A Tüz 1. sz.

Nagy Dániel. Piross frakk. — Ism. Kovács László. Pásztortüz II. 91. l.

Ősz Iván. Az ősi rög. Regény. — Szombathely 1921. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle 318—320. l. — Meli Ilája. Ism. Váth János. M. Kultura 245. l.

P. Pál Ödön. Tárogató. — Fekete váza. — Ism. A. Zs. Élet 26. sz.

Pekár Gyula. Az aranykeztyűs kisasszony. — Ism. n. Elet 12. sz. — A bresztováci szent. — Ism. n. U. o. 12. sz. — Molière a királynál. Először adták a Nemzeti Szinházban jan. 15.

(Pelbárt) *Vargha Damján.* Temesvári Pelbárt «Szeraficus Szent Ferenc» beszédei és kapcsolatuk kódex-irodalmunkkal. (Emléksorok a barátok 700 éves jubileumára. 42—50. l.)

Petőfi összes költeményei. Kiadja Voinovich G. — Ism. Zlinszky Aladár. IK. 32. köt. 157. l. — A főváros Petőfi kiadása. Baróthy Bálint: Voinovich G. a főváros Petőfi-kiadásáról. Világ 287. sz. — 8 órai Ujs. 285. sz. — Szózat 286. sz.

Petőfi ismeretlen levele. Közli id. Samarjay Emil. Uj Aurora 177—182. l. (Samarjay Károlyhoz. Pest, 1844. aug. 10.) — Tolnai Vilmos. IK. 32. köt. 93—95. l.

Agárdi László. Két állitólagos Petőfi-költemény. Veszpr. Hirl. 19. sz. (Farsangi dal 1850. Pusztán.)

Balassa Imre. Cipruslombok Etelke sírjáról. Nemz. Ujs. 297. sz.

Barcsai Károly. Petőfi és a gyermek. Néptan. Lapja 49—52. sz.

Carpaccio. Az Akadémia és Petőfi szelleme. P. Napló 295. sz.

Csergő Tamás. Petőfi-emlékbeszéd. (Költői pályájának és egyéniségének kibontakozása.) Pásztortüz II. 232—237., 267—272. l.

(egy.) Aki Petőfit naponta látta. Hajduföld 297. sz.

Eörsi Julia. Petőfi utolsó esztendeje. Élet 18—20. sz.

F. Petőfi színész élete. Dunavidék 46. sz. — Petőfi a világirodalomban. U. o. 52. sz.

Ferenczi Zoltán: Petőfi. — Ism. r. r. Uj Nemz. 293. sz.

Galamb Sándor. Petőfi költészetének egyik formai sajátsága és a modern líra. IK. 32. köt. 56—62. l.

Gencsy Zoltán. Petőfi és Nagy Zsuzsika. (A dunavecsei idill.) Szózat 283. sz.

Hartmann János. Mire tanit Petőfi. Bud. Hirl. 298. sz.

H. J. Amikor Petőfi az aszódi gimnáziumba járt. Szózat 69. sz.

Herczeg Ferenc. Julia. Nemz. Ujs. 297. sz.

Horváth János. Petőfi Sándor. — Ism. Szász Károly. Bud. Hirl. 114. sz. — Galamb Sándor. M. Müvelődés 134—136. l. — Tordai Ányos Kath. Szemle 497—500. l. — Négyesy László. IK. 32. köt. 147—152. l.

Huttkay Lipót. Petőfi követjelöltsége. Világ 131. sz. — Hogyan fosztották meg Petőfit mandátumától? U. o. 147. sz.

Kállay Miklós. A költő életregénye. Nemz. Ujs. 297. sz.

Kárpáti Endre. Szabadság-szerelem. Petőfi-életkép 1 felv. Győri Ujs 293—297. sz.

Katona Géza. Hol született Petőfi? Szózat 99. sz.

Kéky Lajos. Petőfi. — Ism. r. r. Uj Nemz. 297. sz.

Kovács Dezső. Jubileumi esztendő. (Petőfi emlékének.) Pásztortüz II. 97—99. l.

Kökény Lajos. Petőfi Miskolczon. Reggeli Hirl. 142. sz.

Krudy, Julius. Petőfi's Kindheit und Jugend. Sein Vater. P. Journ. 258., 264., 270. 293. sz.

Lampérth Géza. Petőfi felavatása. (1842. május 22.) Nemz. Ujs. 114. sz.

Lersch Ernő. Petőfi és a szabadság. Evang. Lapja 52. sz.

ln. Petőfi Sándor, az ébredő magyar. Hajduföld 297. sz.

Lőrinczy György. A sas útja. (Megjegyzések Petőfi gömörmegyei utazgatásához.) Érdekes Ujs. 30. sz.

Lukáts Ferenc. Valóban Petőfi hamvait rejti-e a székelykereszturi sír? P. Napló 181. sz.

Marjay Károly. Petőfi Dömsödön. Bud. Hirl. 291. sz.

Pekár Gyula. Petőfi diadalútja. Uj Nemz. 293. sz. — A segesvári nagy Eltünt hazatér. Nemz. Ujs. 297. sz.

Péter Lajos. Petőfi, az apostol. Ker. Magvető 119—125. l.

Porkoláb István. Petőfi Kemenesalján. Evang. Lapja 52. sz.

Porst Kálmán. A Petőfi-család leszármazása. Félegyházi Hirl. 2—9. sz. — Hazajött Petőfi. U. o. 8. sz. — Haza jön Petőfi U. o. 3. sz. — Petőfi Sándor születése. U. o. 13—19. sz.

Radnai Miklós. Petőfi a magyar zenében. Nemz. Ujs. 297. sz.

Rákosi Jenő. Petőfi elbeszélő költészete. Bud. Hirl. 89. sz. — Petőfi. U. o. 287. sz.

Ránzai H. Péter. Petőfi veszprémmegyei életéből. Veszpr. Hirl. 20—24. sz.

Révész Béla. Petőfi anyja. Népszava 293. sz.

Rexa Dezső. Hol álljon a Petőfi szobra? Félegyh. Hirl. 23. sz.

Riedl Frigyes tanítása — Petőfiről. Néptan. Lapja 8—9. sz.

s. Luther és Petőfi. Evang. Lapja 52. sz.

s. i. Egy apokrif Petőfi-vers. Az Ujs. 204. sz. («Világos.»)

Sz. Dr. A szerelmes Petőfi. Félegyh. Hirl. 35—42. sz.

Szász Károly. «Lanc' versei». 8 órai Ujs. 236. sz.

Szávai Gyula. Kisérő cédula a Petőfi-szoborhoz. Félegyh. Hirl. 8. sz.

Szelényi Ödön. Petőfi és világnézete. Evang Lapja 52. sz.

Szentiványi Ödön. Petőfi és a szociáldemokraták. M. Kultura 719–725. l.

Szigetvári Iván. A százéves Petőfi. — Ism. s. s. Uj Nemz. 24. sz. — Hartmann János. IK. 32. köt. 152—154. l.

Tamás Ernő. A forradalmár Petőfi végzete. P. Napló 24. sz.

Tordai Grail Erzsi. Petőfi centennáriumára. Kereszt. Politika 102—117. l.

Tóth Kálmán. Miskolci Petőfi-emlék. Reggeli Hirl. 208. sz. — Petőfi borsodi kortársai. U. o. 244. sz. — Petőfi a felvidéken. Érdekes Ujs. 24. sz.

Trencsény Károly. Petőfi Veszprémben. Veszpr. Hirl. 62—63. sz.

Urhegyi Alajos. Petőfi és a népiskola. Néptan. Lapja 47—48. sz.

Váradi Antal. Petőfi jutalomjátéka. (A régi színészvilágból.) Uj Nemz. 87. sz.

Vértessy Gyula. A halhatatlan vándor. Élet 6. sz. (A segesvári szoborról.) — Petőfi virágja. Bud. Hirl. 124. sz.

A kik látták Petőfit. Magyarország 120. sz.

A segesvári csatasíkon. Nemz. Ujs. 297. sz.

Hódolat Petőfi emlékének (gr. Klebelsberg Kunó miniszter körrendelete). Néptan. Lapja 47—48. sz.

Hol lakott Petőfi a régi Pesten? Nemz. Ujs. 297. sz.

Petőfi halála. Félegyh. Hirl. 29. sz.

Petőfi nyomában Pesten. Az Ujs. 27. sz.

Vita Petőfi Sándor születési helye körül. Magyarország 14. sz.

Azonkívül: Alexander Bernhard. P. Lloyd 293. reg. sz. — Pekár Gyula. Evang. Lapja 52. sz. és Orsz. Vil. 52. sz. — Alszeghy Zsolt. Élet 3. sz. — B. Gy. Pásztortüz II. 438—440. l. Bartók György. Petőfi. Pásztortüz II. 290–298. l. és u. o. 668. l. — Berde Mária. Pásztortüz II. 509. l. — Brisits Frigyes. Élet 26. sz. — Dániel Viktor. Pásztortüz II. 171—176. l. — Szász Károly 8 órai Ujs. 298. sz. Kóbor Tamás. Az Ujs. 297. sz. — Petőfi. (Vezércikk.) Bud. Hirl. 298. sz. — Krudy. P. Journ. 297. sz. — Világ 297. sz. — Hamvas József. Evang. Lapja 52. sz. — Jászai Mari. Petőfiről. Nemz. Ujs. 297. sz. — K. E. Pápai Hirl. 52. sz. — Kneffel Béla. Félegyh. Hirl. 6. sz. — Krudy Gyula. Az Ujs. 131. sz. és Magyarország 171. sz. — Löw Immánuel. Mult és Jövő 151. l. — Pálos István. Pásztortüz II. 707. l. — Radványi Sándor ifj. Gör. Kath. Tudosító 6. sz. — Uj Nemz. (Vezércikk.) 297. sz.

Rákosi Jenő. A szerelem iskolája. Színmü 5 felv. Felújítása a Nemz. színházban. Nov. 12.

jő. Az öreg úr. Az Ujs. 253. sz.

R—r. Rákosi Jenő ünnepén. Magy. Élet 151. l.

Azonkívül: Sebestyén, Karl. P. Lloyd 257. esti sz. — Csajthay Ferenc. Bud. Hirl. 259. sz. — Rákosi Viktor. U. o. 259. sz. — Világ 259. sz.

Rákosi Viktor. Magyar Iliász. — Ism. s. a. Szózat 133. sz. — P. Lloyd 131. reg. sz. — t. v. Uj Nemz. 126. sz. — Amikor még jókedvűek voltunk. — Ism. r. r. Uj Nemz. 247. sz. — X. Kath. Szemle 507. l.

Schöpflin Aladár. Rákosi Viktor. Nyugat 1068—1071. l.

Ráskai Ferenc. Férfisírás. Regény. — Ism. G. J. M. Kultúra 630. l.

Reményik Sándor. Vadvizek zúgása. — Ism. Molter Károly. Pásztortűz. II. 44—46. l. — Illyés János Jenő. Élet 11. sz.

Révész Béla. Egyedül mindenkivel. Regény. — Ism. Krúdy Gyula. Nyugat 1477—80. l.

(Riedl Fr.) *Dobai János.* Riedl Frigyes. 1856—1921. Emlékezés. Uj Aurora 196—206. l.

Gragger Róbert. Friedrich Riedl. Ung. Jahrbücher 70—75. l.

Tolnai Vilmos. Riedl Frigyes emlékezete. EPhK. 7—11. l.

Schimek Magda. Anna Maria. Regény. — Ism. Kovács László. Pásztortűz II. 92. l.

Schöpflin Aladár. Mossóczy Pál szép nyara. — Ism. Kovács László. Pásztortűz II. 121. l.

Serestély Béla Versei. Déva. — Ism. Walter Gyula. Pásztortűz II. 685—688. l.

Sík Sándor. Zsoltáros könyv. Ism. A. Zs. Élet 25. sz.

Szabó Lőrinc. Föld, erdő, Isten. Versek. — Ism. Schöpflin Aladár. Szózat 131. sz. — Bálint Aladár Nyugat 1115. l.

Szabolcska Mihály. Eszmények, álmok. Temesvár. — Ism. Reményik Sándor. Pásztortűz II. 313. l.

Széchenyi I. gr. döblingi hagyatéka. — Ism. Balanyi György. M. Művelődés. 60—62. l. — Szekfű Gyula. Uj Nemz. 92. 103. sz.

Gyöngyösy László. Széchenyi István világa. Élet 2. sz.

Károlyi, A. Stephan Széchenyis beschlagnahmte Schriften. Ung. Jahre. 145—151. l.

Széchenyi nagy magyar szatirája. — Ism. Bíró Dénes. Élet 13. sz.

Szemere György. Siralomházban. Dráma 1 felv. — Viszontlátás. Dramolett 2 felv. — Először adták a Nemzeti Szinházban febr. 10.

Szendrey Julia. *Bay Dóra.* Szendrey Julia emlékezete. Szózat 104. sz.

Szép Ernő. Vőlegény. Komédia 3 felv. Először adták a Vigszinházban máj. 3. — A Világ. Magyar könyv. — Két felől angyal. Hetedikbe jártam. — Ism. Kosztolányi Dezső. Nyugat 1303. l. — Császár Elemér. Uj Nemz. 211. sz.

(Szigeti J.) *Császár Elemér.* Szigeti József emlékezete. Uj Nemz. 109. sz.

Sz—ly. Szigeti József százéves születési évfordulója. 8 órai Ujs. 99. sz. — Világ 98. sz.

Azonkívül: Szász Károly. Bud. Hirl. 107. sz. — Váradi Antal. Nemz. Ujs. 106. sz. — Perényi József. Élet 11. sz.

(Szilády Á.) *Császár Elemér.* Szilády Áron. IK. 32 köt. 1—5. l.

Azonkívül: Harsányi István. Sárosp. Hirl. 13. sz. — Pap Károly. Bud. Hirl. 96. sz. — Zsinka Ferenc. Századok 452—454. l. Szózat 72. sz. és Ung. Jahrb. 228. l. — Király György. Nyugat 485. l. — Szentmártoni. Kálvin. Szemle 15. sz. — Kristóf György. Pásztortűz II. 374. l.

Szomory Dezső. II. Lajos király. Tört. tragédia 4 felv. Először adták a Magy. Szinházban jan. 28.

Tárainé Molnár Margit. A maharadzsa gyürüje. Regény. — Ism. Tövisi Géza. Pásztortűz II. 281. l.

Tárkányi. *Vucskits Jenő.* Tárkányi Béla helye az irodalomban. Egri Egyházm. Közl. 2—3. sz.

Tersánszky J. Jenő. A Sámsonok. — Ism. Boross László (József). Nyugat 488—490. l. — Kakuk Marci. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat 1370—72. l.

Thomée József. Igy történt. — Ism. Verus. Élet 15. sz.

Timár Mihály. A púpos Boldizsár. Színmű 3 felv. Először adták a Magy. Színházban szept. 15.

(Toldy I.) *Szabó Endre.* Toldy István. Világ 283. sz.

Tompa László versei. Kolozsvár. — Ism. Ilyés János Jenő. Élet 11. sz.

Tompa Mihály kiadatlan levelei. Közli Hellebrant Árpád. IK. 32. köt. 108—119. l.

Elfelejtett Tompa-versek. Közli Harsányi István. IK. 32. köt. 104—107. l.

Király György. Tompa, Arany, Kemény, Jókai, Madách. Nyugat 701—708. l.

(Tormay C.) *Brisits Frigyes.* Tormay Cécile világa. M. Kultura 359–366., 431—435. l.

Tóth Árpád. Az öröm illan. 1922. — Ism. Reményik Sándor. Pásztortűz II. 364. l.

Tóth László versei. — Ism. G. J. Uj Nemz. 290. sz.

(Török Gy.) *Harsányi Zsolt.* Török Gyula, fertálymágnás és költő. Nyugat 1181—1204. l.

Törzs Jenő és **Bársony Dezső.** Vademberek. Színmű 3 felv. Először adták a Magy. Színházban márc. 31.

(Vajda J.) *Rubinyi Mózes.* Vajda János. — Ism. Szilágyi Géza. P. Napló 98. sz. — Révay József. Független. Szemle 185. l. — Kuncz Aladár. Nyugat 1240—42. l. — i. p. P. Journ. 297. sz.

Vargha Gyula. Ködben. — Ism. Schöpflin Aladár. Szózat 121. sz. — Zolnai Béla. Magyarság 120. sz. — Kosztolányi Dezső. Nyugat 936. l. — Várdai Béla. Kath. Szemle 567—570. l. — Császár Elemér. Uj Nemz. 120. sz.

(Verseghy.) *G—s.* Hagedorn hatásához. IK. 32. köt. 134. l.

Voinovich Géza. Mohács. Tört. tragédia 5 felv. Először adták a Nemzeti Színházban jan. 18.

Walter Ernő. Trianon. Dráma 3 felv. 1922. — Ism. B. K. Élet 16. sz. — Kovács Pál. M. Kultura 506. l.

Zilahy Lajos. Szép apám szerelme. — Ism. Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 285. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.